

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer · 1989

FRAM

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer

1989

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer
udsendes af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles årbog for de museer,
som er tilknyttet museumsrådet

Redaktion: Ellen Damgaard, Lemvig Museum
Jens Aarup Jensen, Ringkøbing Museum
Jesper Knudsen, Holstebro Kunstmuseum
Søren Toftgaard Poulsen, Herning Museum (redaktør)

Tilrettelæggelse: Søren Toftgaard Poulsen

Omslagsfotos:

Forside: Interiør fra Buchholtz' hus, spisestuen

Foto: Ib Bj. Sørensen 1989

Bagside: Toft Nielsen og Matthesens kjølesalon på første sal i forretningen i Lemvig

Foto: Lemvig Museum

Udsnit af kort, hvortil Geodætisk Institut har ophavsret,
er gengivet med instituttets tilladelse nr. A.404/85

Tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer

Ekspeditionsadresse:

Skjern-Egvad Museum, Bredgade 73-77, 6900 Skjern. Tlf. 97 35 22 50

Indhold

- Museumsinspektør Thomas Bloch Ravn, Struer Museum:*
7 Johannes Buchholtz, digterhuset og den gode lille by
- Museumsinspektør Hans Rostholm, Herning Museum:*
25 Nye udgravninger ved Herborg
- Museumsinspektør Ellen Damgaard, Lemvig Museum:*
49 Med på moden
Studier i manufakturhandelens historie i Lemvig fra 1846 til nutiden
- Per Hauge Mortensen, Ringkjøbing Museum:*
77 Om toldregnskabers troværdighed
Nogle eksempler fra perioden 1750-1800
- Museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum:*
90 Brikkerne faldt på plads
- Museumsinspektør Gudrun Gormsen, Hjerl Hedes Frilandsmuseum:*
94 Slægtsskab og naboskab
Belyst med eksempler fra en hedebondes dagbog
- Museumsinspektør Kim Clausen, Skjern-Egvad Museum:*
112 Skjern-Egvad Museum 60 år
- Museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen, Herning Museum:*
119 Husdyr på museum
– eller levende museumsgenstande
- 129 Glimt fra museernes arbejdsmark

Forord

I mellemkrigsårene havde næsten alle Limfjordsbyer sin egen digter eller forfatter som samlingspunkt for kulturlivet. I Struer var kulturpersonligheden den initiativrige digter og museumsmand Johannes Buchholtz. Om Buchholtz store betydning for »den gode lille by«, handler FRAMs indledningsartikel i år og der fortælles om digterens særprægede hus, som for nylig afslørede overraskende hemmeligheder.

I Herborg sogn dukkede ikke mindre end to vikingetidsbopladser og en boplads fra germansk jernalder frem, da gravemaskinerne fjernede muldlaget for at gøre plads for naturgasledningen. Bopladserne er de første vikingetidsbopladser fundet i Herning Museums område.

Manufakturhandelens historie i Lemvig er historien om en lille bonde- og handelsby, der i forbløffende grad var med på moden. De handlende havde ofte tætte forbindelser til Holsten, Hamborg og København. Der fortælles om brydningerne mellem manufakturforretningernes færdigvarer og skræddernes håndværk, om gamle handelstraditioner og moderne reklamemetoders indpas og om det landskendte »Damernes Magasin«.

Historikere har ofte drevet rovdrift på toldregnskaberne, når Danmarkshistorien skulle skrives. Artiklen om den berømte købmand Peder Tang i Ringkøbing og hans forhold til det lokale toldvæsen er et knusendeammerslag mod toldregnskaberne som historisk kilde, men bringer også en moralsk skygge over den kendte købmand med tætte forbindelser til Brødreemigheden.

Et detektivarbejde på Ringkøbing Museum skabte sammenhæng mellem en jævnet høj, sognebeskrivelsen, gamle folks hukommelse og nogle potter fra romersk jernalder på nabomuseets magasiner. Her tog museerne konsekvensen og udvekslede genstande. Men artiklen har også et videre perspektiv omkring grave fra romersk jernalder.

Hedebonden Peder Knudsens mangeårige dagbogsnotater om helt almindelige begivenheder i hverdag og fest inden for familien og omgangskredsen er nøglen til forståelsen af levevilkårene i de midtjyske hedeegne i 1800-årenes første halvdel. Naboen og slægten var helt nødvendige ressourcer både i social og økonomisk henseende.

Skjern-Egvad Museum fylder 60 år i 1989, og det har derfor været interessant at kikke på initiativtagernes ideer. Det viser sig, at Skjern-Egvad Museums forsøg på at virkeliggøre økomuseumstanken i dag til en vis grad fortsætter det arbejde, som den lokalhistorisk besjælede og idérige Scheel-Poulsen begyndte i 1930'erne.

Er det museernes opgave at bevare de gamle danske husdyrracer? I årbogens artikel om gamle husdyr fortælles om de mange bestræbelser, der fra forskellige sider gøres for at redde de sidste bestande af vore nationale husdyr, der næsten alle er alvorligt truet.

Herning Museum, november 1989

Søren Toftgaard Poulsen
Redaktør

THOMAS BLOCH RAVN

Johannes Buchholtz, digterhuset og den gode lille by

Huset ligger der på toppen af bakken og ligner en rigtig kunstnervilla. Ultramarinblå sokkel, røde mursten, hvidmalede sprosser-vinduer. Et stejlt, halvvalmet tegltag og en venlig, sydvendt veranda ud til haven.

Inden for er der stærke farver. Der er fine antikviteter, bondemøbler, snurrepiberier, kunst, bøger... Kort sagt: Digteren Johannes Buchholtz' hus.

Det gamle Schwarzwälderur slår stadig sine slag og minder om dengang, stuerne

var fulde af liv. Olga og Johannes Buchholtz, egnens folk, forfattere og kunstnere fra hele landet. Struers åndelige midtpunkt i 1910erne, 20erne og 30erne. Dengang hver limfjordsby havde sin forfatter. Thøger Larsen i Lemvig, Aakjær ved Skive, Skjoldborg i Løgstør, Bertel Budtz Müller i Thisted – og Johannes Buchholtz i Struer.

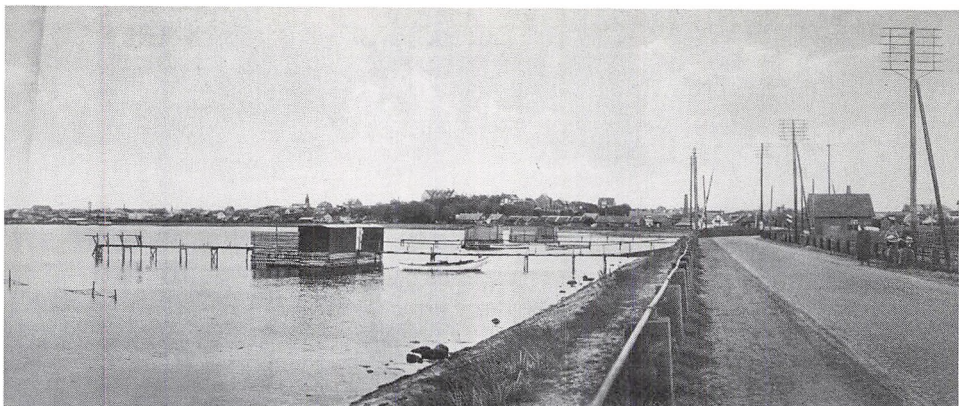
I dag ligger digterhuset som en idyl, godt gemt inde midt i en driftig industriby, der udvider sig i alle retninger. Buchholtz' hus med det stemningsfulde interiør er bevaret som en del af Struer museum og står i dag som et minde om den mand, der ikke blot gennem sit forfatterskab bragte Struers navn på alles læber, men som også var den store inspirator og igangsætter på Struer-egnen, hvor meget af det, han skabte – bl.a. Struer museum – stadig lever.

Struerboen

Ved indgangen til dette århundrede var Struer en ung by med vokseværk. Havnen

Johannes Buchholtz (1882 – 1940), fotografet o. 1920. Forfatter, kulturpersonlighed og struerbo. Buchholtz blev født i Odense, men voksede op i Middelfart. I 1902 kom han til Struer som assistent ved jernbanen. Om fynboen og jyden i sig sagde han selv: »De stredes, men jyden sejrede«.

Struer set mod syd fra dæmningen over Kilen. I forgrunden byens badehuse og til højre Thybanen, der ved vogterhuset lidt længere fremme overskærer hovedvejen. Foto ca. 1930. Struer er fra gammel tid et vigtigt trafikknudepunkt i Vestjylland. I 1865 kom jernbanen til Struer, og i løbet af få år blev byen udgangsstation for tog til fire strækninger. Det betød, at der, ved siden af stationspersonale, også blev placeret kørende personale i byen, f.eks. lokomotivførere, fyrbødere og togbetjente. Snart blev også en del af administrationen forlagt til Struer, der fra 1916 til 32 var hovedsæde for DSBs 3. distrikt og dermed administrativt centrum for statsbanedriften i størstedelen af det jyske område. Fra 1902 til 24 var Johannes Buchholtz trafikassistent i Struer, og man kan sige, at han med sit forfatterskab gav stemme til jernbanemiljøet og den lille provinsby.

og især jernbanen trak mange folk til byen, og den 1. maj 1902 fik Struer endnu en indbygger.

Det var den 20 årige fynbo Johannes Buchholtz, der fra denne dato var blevet beskikket som jernbaneassistent med tjenestested i Struer. Bag sig havde den unge Buchholtz en vanskelig barndom og ungdom, og foran ham lå, hvad ingen dengang anede, en usædvanlig karriere som forfatter og kulturpersonlighed.

Buchholtz var nok fynbo af fødsel, men han blev snart limfjordsjyde af hele sit hjerte. Og ikke mindst struerbo!

Her i Struer mødte den unge jernbaneassistent sin hjerteveninde, en af byens egne

piger, lærerinden Olga Eskilda Jagd. Hun viste ham egnen og lærte ham at holde af limfjordslandet og dets befolkning.

Her blev Hans og Olga, som parret hed i venners omtale, gift i 1908, og efter at have siddet til leje i nogle år kunne de i 1911 flytte ind i deres eget hus, der var opført i lerskrænten for enden af Bryggergade, op mod den gamle præstegårdshave, der i dag tilhører museet. Buchholtz' hus, der indtil mindste detalje var opført og indrettet efter Hans' og Olgas anvisninger, kom til at danne en charmerende afslutning på Bryggergades blandede bebyggelse.

Her i det nye hjem sammen med Olga fandt Johannes Buchholtz fred og inspira-

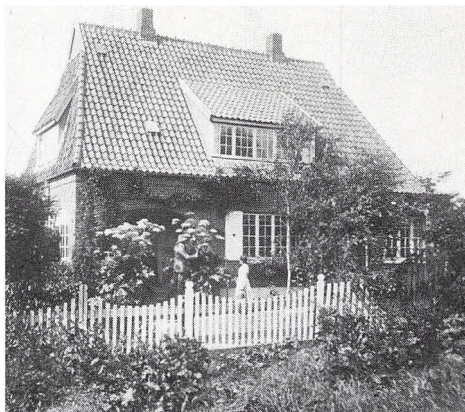
tion. I de år tog han sine første spæde litterære skridt med flere småartikler til lokale aviser. Og i 1915 udsendte han »Egholms gud«, romanen der med ét slag gjorde ham berømt.

Successen som forfatter gjorde efterhånden Buchholtz til en så holden mand, at han i 1924 var i stand til at kvitte jobbet ved DSB for helt at hellige sig forfatterskabet og så i øvrigt passe sit skrøbelige helbred.

Trods berømmelse og talrige opfordringer til at flytte til hovedstaden foretrak Buchholtz at blive i sin »gode lille by«, som Struer ofte er blevet benævnt efter titlen på Buchholtz' roman fra 1937.

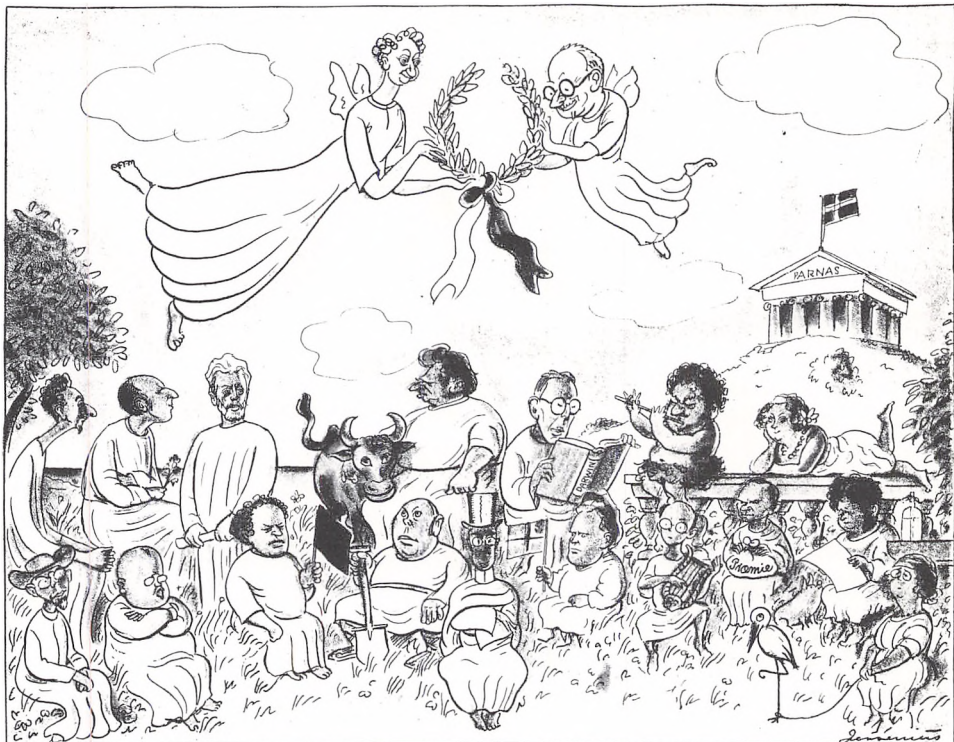
I samtidens stærke brydninger mellem stort og småt, hovedstad og provins, valgte Buchholtz bevidst side til fordel for provinsen. Han og Olga besøgte gerne København et par gange om året, men så snart der var gået 8 dage, havde han fået nok. Så længtes han, som han under et besøg i hovedstaden i 1925 fortalte en journalist fra »Ekstra Bladet«, »vanvittigt efter igen at komme ud under åben himmel, efter at gå langs vandet derhjemme og føle den rigtige stride vesterhavsblæst om ørerne... Deroppe [i Struer] er jeg fri for påvirkning, og det synes mig også, at jeg i min afsondrethed får ligesom mere overblik over, hvad der foregår herinde i København«.

En anden journalist, der i 1921 spurgte om Buchholtz ikke følte sig ensom i Struer, fik følgende svar til sit blad »Hver 8. Dag«: »Ensom – åh nej – jeg har jo Olga – min hustru. Vi er altid sammen, og hun er min ubønhørlige dommer og min kammerat. Og ser De – deroppe bag byen ligger altid sigøjnervogne. Og det farende folk har vi meget fornøjelse af... Ensom sagde De –

Buchholtz' hus set fra den gamle præstegård, det nuværende Struer museum. I haven fra Olga, mens Buchholtz selv står på verandatrappen og pusler om blomsterne. Foto ca. 1915.

næ, her er virkelig dejlige folk rundt i egnen. Der er f.eks. den 81-årige Jens Godsk, en bolsmand ovre fra Ejsing – De kan ikke tænke Dem, hvor trofast han hver ugedag går sine trefjerdingvej ind til byen for at drikke kaffe hos os. Der er Bjerrehøvdingen ovre på Limfjordsøen [Markus Bjerre fra Venø]. Han er lige så god en digter, som han er bonde. Der er den sarte trækfugl Jo Jacobsen på Rydhave. Og endelig Limfjorden. Ved De – det er den danske Nil. Den giver os laks og hummer og ål og østers – og Aalborgbrændevinen er vel nok den bedste i landet. Læg mærke til, hvor mange digtere, der har lejet sig ved Limfjorden. Thøger Larsen i Lemvig. Jeg her i Struer. Bertel Budtz Müller i Thisted. Skjoldborg i Løgstør. Aakjær i Skiveegn. Og hér fra Himmerland kommer Johs. V. Jensen«.

I 1928 kårede dagbladet Politikens læsere 17 medlemmer af et påtænkt dansk akademi. Det gav Blækspruttens Jensenius inspiration til tegningen »De sytten Udødelige. Udkast til vægmaleri i Politikens foredragssal«. I Politikens afstemning kom Johannes Buchholtz, der ses i øverste række som nr. to fra venstre, ind på en syvende plads. Flest stemmer fik Jeppe Aakjær, der troner midt i billedet med Johannes V. Jensen og Henrik Pontoppidan, afstemningens nr. to og tre, ved sin side. Af endnu læste forfattere ses endvidere Martin Andersen-Nexø med socialismens røde fane, Johan Skjoldborg med husmandens spade og Thit Jensen med de små børns budbringer, storken, i snor.

Forfatterskabet

Provinzen, den lille by og dens mennesker var også scenen for Buchholtz' forfatter-skab.

Som forfatter debuterede Johannes Buchholtz i 1915 med romanen »Egholms gud« om den religiøse fantast og familiefader, der

tyranniserede sine omgivelser. Bogen blev overordentlig vel modtaget af kritikken, og i dagbladet »København« kaldte litteraten Chr. Rimestad den »et fuldmødent kunstværk, der på hver eneste side er overraskende rigt på talent. Dette er virkelig en bugnende bog!«

Året efter fulgte romanen »Clara van

Haags mirakler« og i 1919 »Urolige hjerter«, som afsluttede den romantrilogi, der for eftertiden er kommet til at stå som Buchholtz' litterære hovedværk. Romanernes miljø og persongalleri kendte Buchholtz fra sin egen barndom og opvækst. Og stilen er helt hans egen, en blanding af underfundig humor og hudflettende satire, hvori han viser et udpræget nemme for originale og tankevækkende menneskeskildringer.

I årene omkring 1920 var Johannes Buchholtz flittig som ingen sinde før eller senere. Romaner, noveller, skuespil og digte flød fra hans hånd. Kritikken var positiv, publikum købte hans bøger, og han blev fejret som en af tidens store forfattere.

Tidsskriftet »Klingen«, der beskæftigede sig med den nye litteratur og billedkunst, var blandt de første, der udbad sig bidrag fra Buchholtz. »Klingen« fungerede i årene op mod 1920 som tumleplads for talenter som Axel Salto, Mogens Lorentzen, Emil Bønnelycke, Niels Larsen Stevns, Poul Henningsen, William Scharff, Harald Giersing, Otto Gelsted, Vilhelm Lundstrøm, Sigurd Swane, Albert Naur og ikke mindst Johannes Buchholtz, der opfattede det som et kvalitetsstempel, at han blev indlemmet i kredsen. »Mit hjerte er helt og holdent hos den unge kunst, og det kan jeg takke »Klingen« for, den har åbnet mine øjne. Hvor dér er lejlighed, kæmper jeg for den«, udtalte Buchholtz flere år efter, at bladet var gået ind.

I 1923 vandt Buchholtz med romanen »De små pile« andenprisen i Gyldendals store romankonkurrence. Romanen betegner et skridt væk fra det bizarre og tragiske hen imod den mere livsforsonende og lav-

I efteråret 1927 opførtes Buchholtz' stykke »Skænk mig fjender« på Det kongelige Teater. Hovedkræfterne var teatrets store navne Poul Reumert, Clara Pontoppidan og Sigrid Neiiendam, og stykket blev en solid publikumsucces. Også i udlandet havde Buchholtz stor succes med sine teaterstykker, f.eks. »Blomsternes hus«, der i 30rne blev opført på førende tyske scener.

målt optimistiske tone, som kendetegner Buchholtz' senere forfatterskab. Buchholtz har nogle år senere, i 1937, fortalt, at den er et forsøg på at formulere hans livssyn, der i korthed går ud på, »at alting i verden er bundet sammen med tråde, finere end lysstriber, men stærkere end skibstove. Sådan står der i bogen. Og der står videre, at vi har nogle små pile inden i os, som viser os vej frem mod nye oplevelser. Jordan siger: Hvis mit liv i dag har en mening, så er det mig nok, for så har hver dag haft sin mening. Hvis jeg ikke skal dø inden aften, vil en lille pil pege mod en ny mening i morgen« (Tilskueren juni 1937). Dette almenreligiøse skæbnesynd blev i romanen formidlet af Buchholtz' fortællekunst og sans for gode historier, og bogen blev en stor publikumssucces.

Også 30rne var en god tid for Buchholtz. Navnlig den prisbelønnede – og senere filmatiserede – roman »Susanne« fra 1931 vandt stor folkelig yndest. Det er blevet hævdet, at Buchholtz i en periode var Danmarks mest læste forfatter, og det er næppe

helt forkert, når man medregner hans noveller, der i stort tal blev trykt i magasiner og ugeblade.

I begyndelsen af 30erne satte en omvurdering af hans forfatterskab ind. En del af kritikken fandt, at han havde svigtet sit frugtbare udgangspunkt til fordel for idyllen. Det svækkede dog ikke Buchholtz' folkelige popularitet, som først begyndte at tage af flere år efter hans død i 1940. I dag er han ikke meget læst.

En af tidens store litterater, professor Hans Brix gav i anledning af Buchholtz' 50 års fødselsdag i 1932 følgende status over forfatterskabet: »Og hvis der fra kritikens side har måttet peges på en vis mangel på fremgang i hans arbejde, en stilstand, hvor man ønskede udvikling og fordybelse, kan det i dag siges, at hr. Buchholtz inden for sin aldersklasse afgjort står blandt de bedste. Han er en opfindsom og levende pen, en på sig selv og sine omgivelser opmærksom iagttager, en etik af førkrigstype, lagret og procentrig, en morsom, munter, frydelig, hjertelig skribent. Sit hjerte viser han helst over for små tapre væsener, der strider med en ublid tilværelse, over for de offervillige og uforsagte, også over for dem, der modstandsløse forbløder uden at kny. Man kunne vel sige, at hans sympati på denne måde fortrinnsvis kommer dem til gode,

Fra en start som trafikassistent i Struer udviklede Johannes Buchholtz sig til en internationalt kendt forfatter. Størst udbredelse opnåede han med den prisbelønnede roman »Susanne« fra 1931, der i løbet af få år blev oversat til 6 sprog. Udklippet her er fra den engelske avis »The Observer«.

**1st impression exhausted,
2nd & 3rd now ready,
4th & 5th at press**

Prize Winning Novel
in the inter-Scandinavian contest

SUSANNE

by JOHANNES BUCHHOLTZ

Apart from being a penetrating picture of present-day Denmark and its modern young people, it is an absorbing story of how a humbly-born girl, Susanne, rose to the complexities of sophisticated upper-class life (Ready Friday) 7:6

HUTCHINSON will publish
on Friday, Volume 1 (1804-1842) of

a Quaker Journal

being the diary and reminiscences of
WILLIAM LUCAS OF HITCHIN (1804-1861)
To be completed in 2 volumes
Edited by G. E. BRYANT & G. P. BAKER

This very delightful book conveys, more graphically than anything we have read for a long time, the charm of a departed historical period.

Illustrated 48 - net

UP FOR MURDER
by BENJAMIN BENNET
The author has "covered" most of South Africa's outstanding murders and big crime stories during the last six years. Of absorbing interest, it is a book of outstanding quality. (Ready Friday) Illustrated 15 -

BLACK MIST
by Commander ATTILIO GATTI
Africa can probably boast of more queer, exciting and unexplainable happenings than any other continent. The author in his many expeditions has had more than his fair share of these strange adventures. 32 illus. 18 -

By the author of "QUATRAIN"
(To be published on Friday)

PAUL and MICHAEL

by EILEEN TREMAYNE 7/6

Miss Tremayne's successful first novel, *Quatrain*, will have lingered in the memories of all who read it. This second novel tells the story of how two friends, Paul, who is brilliant, and Michael, solid, attain the inevitable successes & failures of life

HUTCHINSON

HUTCHINSON & Co. (Publishers) Ltd. LONDON

Send for
New Spring
List No. 2

som er oplagte publikumstræffere – han ville sejre større, hvis hans interesse trængte videre frem; men den kaster dog i hver af hans bøger sit skær over figurer, der indcirkledede i dette lys bliver stående som rene, smukke billeddannelser i læsernes sind«.

Pennefører for egnen

Som forfatter søgte Buchholtz i høj grad sin inspiration i naturen og hos de mennesker, han traf i byen og på sine mange vandreture i omegnen, og den tidligere fynbo blev med tiden struerbo og lokalpatriot med hud og hår.

For ham var Struer »en frisk og hyggelig by i dejlige omgivelser ved den herlige Limfjord«, og han forsøgte på alle måder at delagtiggøre et større publikum i egnens fortræffeligheder. Buchholtz var i en periode formand og fast skribent for Turistforeningen, og i den landsdækkende presse skrev han kronikker om »Struerblæsten«, Toftum Bjerge, den nye broforbindelse over Oddesund, Statsgymnasiet af 1938, der i øvrigt var Nordvestjyllands første, og meget mere. At Struer, denne opkomling af en by, efterhånden blev synlig på landkortet, må utvivlsomt især tilskrives Buchholtz og hans virke som pennefører for egnen.

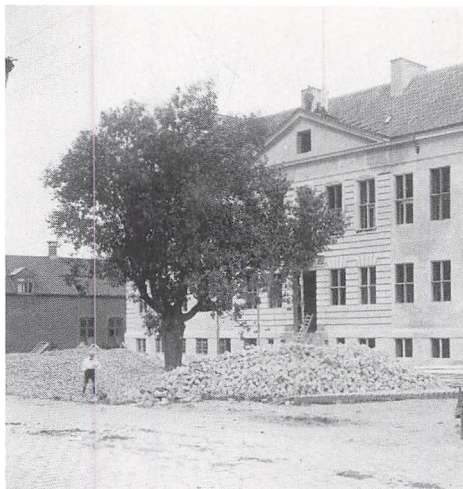
Med sig til Struer bragte Buchholtz øboens sans for skønhed og idyl, og allerede i 1913 gjorde han som medlem af det såkaldte »Forskønnelsesudvalg« en ihærdig indsats for, at der blev opstillet udsigtsbænke og plantet allétræer og buske på passende steder. Forfatteren Inger Bentzon erindrer i et tilbageblik fra 1950 Buchholtz' »skønhedssans og skønhedsglæde«. »Når man færdes oppe ved Struer, ikke blot i hans hus

Ti år efter sin død fik Johannes Buchholtz i 1950 sin vel nok største publikumsucces med filmatiseringen af romanen »Susanne« fra 1931, instrueret af Torben Anton Svendsen. Her ses Astrid Villaume, filmens Susanne, på forsiden af programmet til filmen, der på rollelisten i øvrigt havde unge talenter som Erik Mørk, Lis Løvert og garvede filmskuespillere som Ib Schønberg, Ellen Gottschalch og Rasmus Christiansen. »Susanne« blev årets danske film og løb ved uddelingen af »de danske Oscar's« af med alle tre priser.

og have, men i egnen omkring byen, ser man alle steder spor efter ham«.

Med sin pen kæmpede Buchholtz for bygningsbevaring, fornuftig byplanlægning, anlæggelse af forhaver, imod stank fra

Johannes Buchholtz gik stærkt i brechen for bevaring af byens få gamle træer, og i årene 1919-20 var han indblandet i en voldsom polemik om, hvorvidt en gammel poppel på pladsen foran Struers nye rådhus burde bevares eller ej. Byrådet og befolkningen mente nej, og poppelen blev fældet. Et par år senere vendte Buchholtz i dagbladet »København« tilbage til sagen med en ironisk skildring af struerboernes holdning til træer. Den var, mente han, præget af Jyllands ejendommeligheder – heden og havet. »Man hader træer. På heden findes som bekendt ingen træer . . . På havet findes hist og her træer, de kaldes vagerkoste. Disse er nødvendige for sejladsen ud og ind af havne og fjorde, derfor finder man sig i dem. Når struerboen endelig skal finde sig et træ, vælger han da også vagerkøsten som forbilledet«.

slagteriet, imod fældning af gamle træer – stort og småt mellem hinanden.

Også for kunsten gjorde han en vældig indsats. Ikke mindst arbejdede han ihærdigt

på at skaffe Struer Anlæg en passende springvandsskulptur.

I Buchholtz' hjem kom jævnligt den unge billedhugger Anker Hoffmann, der i sine gemmer havde en lille statuette, »Vandbærersken« kaldte han den. Buchholtz blev begejstret straks han så statuetten, og han forestillede sig den opstillet i legemsstor bronzedgave i springevandet i Struer Anlæg. Og sådan gik det! Buchholtz skrev udkast til ansøgningen til Ny Carlsberg Fondet, borgmesteren skrev under, og Anker Hoffmann forærede Buchholtz statuetten til fremvisning for Ny Carlsberg Fondet. Derfor har byen i dag to udgaver af »Struerpiggen«, som »Vandbærersken« nu kom til at hedde: En legemsstor bronzefigur i Anlægget, opstillet 1931, og en lille gibsstatuette i Buchholtz' hus.

Sin væsentligste indsats for egnen gjorde Buchholtz imidlertid i naturfredningssagen. Han var i en periode både formand for Danmarks Naturfredningsforenings afdeling i Struer og medlem af Naturfredningsnævnet, og med disse kasketter på gik han i brechen for at skaffe fri adgang til egnens mange naturskønne områder. At man i dag kan nyde den storslåede udsigt fra Toftum Bjerger, at man kan gå rundt om Kilen og at badestranden ved Bremdal er offentlig tilgængelig må først og fremmest tilskrives Buchholtz' fremsyn og dygtighed som pennefører for egnen.

Oprettelsen af Struer museum

Igennem hele Buchholtz' virke løber en rød tråd af historisk interesse. En stræben efter at gøre fortidens indsigt og erfaring nyttig for nutiden. Det kom også til udtryk i hans

Billedhuggeren Anker Hoffmanns gipsstatuette »Vandbærersken« i Buchholtz' hus. Med statuetten i hånden gik Buchholtz til Ny Carlsberg Fondet og fik her midler til at lade fremstille en legemsstor bronzendgave af figuren til opstilling i Struer Anlæg. Den står der den dag i dag under navnet »Struerpi-gen«.

interesse for oprettelse af et museum i Struer.

I slutningen af 1920'erne havde museums-ideen svævet i luften gennem længere tid, og den, der greb ideen og havde held til at realisere den, var, man kan næsten sige naturligvis, Johannes Buchholtz. Med 300 kr. i kommunal støtte tog han i 1929 fat på arbejdet.

Museumsinitiativet fik en overvældende folkelig opbakning, og Buchholtz blev næsten rendt over ende af folk, der ville aflevere alle mulige ting – og han tog gladeligt imod det hele. »Hver gang jeg går en tur gennem byen«, skrev Buchholtz i »Jul i Struer« 1929, »bliver jeg standset af folk, som vil give mig noget. Jeg kan sagtens. Tvivlen om, at der skulle være noget tilbage af værdi, er bortdunstet. Jeg er kommet til den overbevisning, at så godt som ethvert hjem har et eller andet, som museet kan bruge... Alle har den rigtige forståelse af, at dette er fælles eje og det bedste sted til opbevaring af det gamle«.

Den 3. juli kunne museet åbnes i et par stuer i den gamle præstegård, som var Buchholtz' nærmeste nabo. Et heldigere sted kunne ikke være valgt. Ejendommen, der er Struers ældste, har fulgt hele byens udvikling. »Torngård« hed den som bondegård, senere blev den en stor købmandsgård, jernbanekontor og fra 1875 præstegård. I 1935 købte Buchholtz hele ejendommen, og museet blev udvidet.

Buchholtz opbyggede her en fin samling og ledede selv museet til sin død i 1940. Da det i midten af 30'erne var småt med pengene, skrev han et teaterstykke, »Rævestreger«, der fik urpremiere i Struer 20. september 1936, og overskuddet herfra

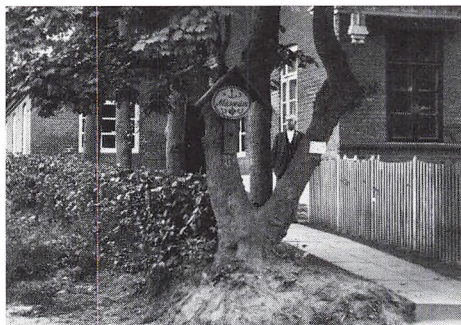

Struer museum blev i 1930'erne og 40'erne besøgt af adskillige professionelle museumsfolk. Den 20. september 1942 var den senere rigsantikvar P. V. Glob i Struer og som tak for den gæstfrihed, han mødte hos Olga Buchholtz, kvitterede han i gæstebogen med denne dobbelttrydige tegning.

gik ubeskåret til fordel for Struer museum.

I 1940 fik Struer museum i pressen det skudsmål, at det var »et af de mest interessante og dertil et af de hyggeligste museer i dette land«.

Fra Buchholtz' død samme år og frem til midten af 70'erne blev museet drevet af den

ansatte kustode. Efter Olga Buchholtz' død i 1957 indgik Buchholtz' hus som en afdeling af Struer museum, og begge institutioner står i dag som monumenter over Buchholtz' liv og virke i Struer.

Historien om grovbrødet

»Min mand interesserede sig så meget for alt gammeldags«, fortalte Olga Buchholtz til Struer Dagblad i 1944, »hjemmevævet tøj, hjemmebrygget øl og hjemmebagt brød, og når vi enkelte steder hos vore venner på landet fik sådanne hjemmefremstillede ting, var han meget begejstret«.

Et eksempel på denne interesse er det dejlige grovbrød, som i dag bærer Struers navn. Det er en interessant historie om, hvordan en gammel bondeopskrift blev til en efterspurgt industriel mærkevare.

Om grovbrødet fortæller Olga Buchholtz: »Hos Markus Bjerre på Venø, der jo også holdt stærkt på det gode hjemmelavede, fik vi især noget dejligt, kraftigt rugbrød, og min mand holdt på, at vi også selv måtte kunne fremstille sådan noget. Vi fik lavet et dejnetrug og hvad der ellers hører til, og vi fik skrevet op, hvordan vi skulle bære os ad..., og så tog vi fat. Min mand hjalp med at lægge dejen og sled huden af sine knoer, og så bagte vi, først i gasovn, men det var ikke så godt, for der skal en mængde varme til, senere i en komfurovn, og det gik bedre«.

I slutningen af 1920'erne var Johannes Buchholtz drivkraften i dannelsen af Struer museum. Museet åbnede i 1930 i den gamle »Torngård«, der stadig rummer museets samlinger.

»Brødet var dejligt, og det syntes også vore venner, der kom hos os, ikke mindst min mands digterkolleger, og efterhånden måtte vi også forsyne deres husholdninger med grovbrød. Hos dem kom andre, bl.a. nogle læger og tandlæger, som anbefalede vort grovbrød vidt og bredt, så der blev stadig større efterspørgsel, og vi måtte bage tidligt og sent«, erindrer Olga Buchholtz.

På et tidspunkt syslede Buchholtz med tanken om at oprette et grovbrødsbageri. Men det blev ved tanken. I stedet gik han fra bager til bager og foreslog dem at fremstille grovbrødet. Der var imidlertid ingen, der havde mod på projektet, før bagermester C. M. Moselund kom til byen og overtog Struer Brødfabrik. »Moselund fik min opskrift«, fortæller Olga Buchholtz, »og efter nogen tids eksperimenteren lykkedes brødet godt for ham, så det kunne bringes i handelen. Det blev lanceret under navnet Ægte Struer Grovbrød, og min mand, der naturligvis stadig interesserede sig stærkt for brødet, hjalp til med reklamen«.

Digterens stærke sprog og letflydende pen satte sit præg på den første reklame-tryksag: »Noget nyt? Snarere noget gammelt og glemt, som på ny tages frem til ære og værdighed«. »Det ligger i tiden, at folk vil have noget godt brød – velsmagende og sundt brød. Ægte Struer Grovbrød er fremstillet af ren dansk rug, malet så groft, at enkelte kerner undertiden går hele igennem. Dette grove mel er æltet i et dejnekar uden anvendelse af gær, og brødet er bagt i en stenovn. Den eneste forskel fra det gamle til det nye er, at alt arbejde nu foregår under udfoldelsen af den største hygiejne«. »De, der synes godt om håndstrøgne mursten og hjemmenvævet tøj, vil sandsynligvis også

Struer Rugbrødsfabrik, foto fra slutningen af 30'erne. Sammen med brødfabrikant C. M. Moselund lancerede Buchholtz i 1935 en gammel bondeopskrift på rugbrød under navnet Ægte Struer Grovbrød. »Træg afføring kendes ikke i de hjem, hvor dette brød daglig nydes«, skrev Buchholtz frimodigt i den første reklame-tryksag. Brødet blev en succes og forhandles fortsat den dag i dag over hele landet.

være glade over Struerbrødets grove, solide naturlighed«. »Træg afføring kendes ikke i de hjem, hvor dette brød daglig nydes«. Denne sidste sætning har en senere, mere bornert tid omskrevet til: »Holder maven i topform«.

»Brødet blev en stor succes, og en særlig triumf var det«, fortæller Olga Buchholtz, »da Hendes Majestæt Dronningen fik smag for brødet og begyndte at spise det hver dag, hvad Moselund fik tilladelse fra Hofmarskallatet til at meddele i sin reklame«.

I slutningen af 30'erne blev brødet solgt i stort set alle landets købstæder. Men det var

små leverancer, og salget af Ægte Struer Grovbrød var ikke nogen indbringende forretning, snarere en honnørsag. Efter krigen var tiden en anden og mulighederne for ekspansion større, og honnørsagen, Ægte Struer Grovbrød, skulle nu vise sig at være en god investering for Struer Brødfabrik. Grovbrødet var nemlig kendt landet over, og med dette som »murbrækker« og »flag-skib« formåede Struer Brødfabrik at erobre en stadig større del af markedet, således at fabrikken i mange år hørte til de største inden for branchen.

Historien om grovbrødet er en del af historien om digteren Johannes Buchholtz og hans »gode lille by«. I sin samtid var Buchholtz nok kendt som forfatter; men han var lige så vel kendt for sine mange andre aktiviteter, hvoraf flere har sat sig dybe spor. Et af disse spor er Ægte Struer Grovbrød, som ikke havde eksisteret i dag uden Buchholtz og hans store interesse for egnen og dens historie.

Et kulturelt samlingssted

I hjemmet i Struer modtog man gæster, som nok kunne få folk til at spærre øjnene op. Det var en broget skare, der fik del i hjemmets gæstfrihed. Fra kongelige skuespillere og berømte forfattere til lasede vagabonder, alle var lige velkomne.

Endnu i dag, så mange år efter, dukker der nyt materiale op, som fortæller om det kunstnermiljø, der udfoldede sig her. Senest har Struer museum under oprydning i Buchholtz' hus gjort et bemærkelsesværdigt fund: Ud af et hidtil aflåst kosteskab væltede det med masser af tegninger, originalgrafik, sjove hilsner fra kunstnerkolleger

Jeppes og Nanna Aakjærs, her fotograferet under et af deres utallige besøg hos Buchholtz i Struer. Som Struer var et trafikalt knudepunkt blev Buchholtz' hus i mellemkrigstiden et vigtigt kulturelt knudepunkt. Her mødtes tidens forfattere, billedkunstnere og mange flere, der her var med til at skabe et kunstnermiljø ud over det sædvanlige.

samt særtryk og manuskripter, der her havde ligget gemt og glemt i henved 50 år. I flæng kan nævnes: En portrættegning af Johannes Buchholtz udført af Sigurd Swane, diverse træsnit af Fritz Syberg, Svend Johansen, Jean Gauguin og Vilhelm Lundstrøm, en originaltegning af Holger Drachmann, et par raderinger af Kr. Bjerre, en kultegning af Otto C. (Christensen), en sig-

neret reproduktion af den store svenske maler Anders Zorn samt en barnetegning af Jens Søndergaards datter.

Mange af disse kunstnere er kommet som gæster i Buchholtz' hus, der gennem hele mellemkrigsstiden var samlingssted for forfattere og billedkunstnere fra nær og fjern. Og Buchholtz har utvivlsomt fået størstedelen af værkerne foræret af sine gæster.

Som ung organist i Struer i årene 1917-18 oplevede den senere radiomand og forfatter Karl Bjarnhof dette miljø. Han fortæller: »Mange mennesker kom og gik i Buchholtz' hus. Alle blev de taget imod som var de ventet. Tid blev umærkeligt ryddet, bord dækket i spisestuen med de norske bonde-møbler og gardiner med påsyede røde hjerter. Fest uden fortravlede nervøse forberedelser. Et måltid tryllet frem. Vin eller brændevin, hvad der nu hørte sig til. Munterhed, livsglæde. Markus Bjerre fra Venø, Touborg Jensen fra Gudum, Normann fra Hjern, egnens folk der ikke kom til byen uden at gøre sig et ærinde hos Hans og Olga. Belæste mænd, begavede, politisk vågne. Man sad som himmelfalden og lyttede til deres samtaler, deres diskussioner« (Kølvandsstriber s. 49).

Buchholtz' hus udviklede sig på linje med Aakjærs »Jenle« til et samlingssted for tidens kulturpersonligheder. Etablerede jyske forfattere som Johan Skjoldborg, Thit Jensen, Thøger Larsen, Johannes V. Jensen og ikke mindst Jeppe Aakjær kom jævnligt på besøg. Forfattere som Nis Petersen, Thomas Olesen Løkken, Hans Hartvig Seedorff, Jo Jacobsen og Harald Bergsted kiggede af og til forbi. Der kom unge digtere som Piet Hein, Jens August Schade og

Albert Naur.

overskyet 14 April 1921.

Den 14. april 1921 var både maleren Albert Naur og digteren Johannes V. Jensen på besøg hos Buchholtz. I gæstebogen kvitterede Naur med denne lille portrætskitse af digteren.

William Waagner. Billedkunstnere som Albert Naur, Kai Nielsen, Sigurd Swane, Anker Hoffmann, Kr. Bjerre, Jens Søndergaard. Skuespillere, litterater, radikale politikere og mange flere kom i Buchholtz' hus.

Johannes og Olga Buchholtz på den skønne, sydvendte veranda. Foto ca. 1915.

Mange af gæsterne har sat deres præg på hjemmet. I bogreoler såvel som på vægge og møbler. Og Buchholtz' hus rummer i dag en fin samling af tidens kunst.

På besøg i digterhuset

Igennem de seneste årtier har kvarteret omkring Buchholtz' hus gennemgået store forandringer. Digterhuset står der endnu, om end som en noget indeklemmt idyl mellem store, moderne skolebygninger. Af Buchholtz' vidunderlige have – engang kaldet Nordvestjylland's smukkeste – er der ikke meget tilbage. Den store birk knejser stadigvæk ved verandatrappen; men drivhuset, lysthuset, frugthaven og de for huset så karakteristiske popler er væk. Husets tidligere hovedindgang fører nu blot ud til Handelsskolens baggård, og en særlig stor skam er det, at den charmerende udsigt over byens tage ud over fjorden nu er helt forsvundet, skjult bag en moderne bygningskolos.

Selve huset og det fascinerende interiør er imidlertid bevaret næsten som dengang.

Den besøgende vil i dag normalt komme fra museet og nærme sig digterhuset fra have siden. På vejen passeres billedhuggeren Anker Hoffmanns portrætbuste af Johannes Buchholtz, udført 1929 og opstillet 1942, og i haven tæt ved huset ses gravstedet med Hans' og Olgas urner. »Flet dine fingre i mine fingre, nu vil vi ikke mere skilles«, står der på stenen.

Indgangen til huset foregår via verandaen med den særlige sydlandske stemning, og straks man træder ind fyldes synsfeltet af de farvemættede stuer. Kunst, bøger, kostbare ting og simple ting, alt sat sammen med personlighed og sikker smag.

Den besøgende er trådt ind i Buchholtz' spisestue, hvor Axel Saltos fresko »De tre gratier« er det første, øjet standser ved. Den ultramarinblå ramme omkring Saltos maleri nærmest besatte Buchholtz, og over alt i huset forsøgte han at genskabe den blå farve.

På den aflange boghylde står Buchholtz' litterære produktion. Til højre de danske førsteudgaver, indbundet i skind og dekoreret af ham selv. Inden i bøgerne har han skrevet kærlige dedikationer til sin Olga.

Over alt i huset bugner reolerne af bøger. Klassiske værker og samtidens litteratur. Mange er førsteudgaver med sjove hilsner og venlige dedikationer.

Møblementet er et helt kapitel for sig. En del af møblerne har Buchholtz fået lavet specielt til huset. Andre er antikviteter fra egnen som f.eks. spisestuens skænkeskab fra 1700-årene med den smukt svejfede gesims.

I den lille hjørnestue falder et fint lille el-

Johannes og Olga Buchholtz i deres dagligstue. Foto o. 1925. På piedestalskabet til venstre ses billedhuggeren Kai Nielsens statue »To søstre« – ifølge overleveringen udført i Buchholtz' kælder; statuen findes i marmor på Ny Carlsberg Glyptotek. Buchholtz selv sidder i en Christian VIII sofa, som tidligere har stået i »Bakkehuset« og vistnok også i en periode i det heibergske hjem i København. Dagligstuen rummer også Johan Ludvig Heibergs mor, forfatteren Thomsine Gyllembourgs »sekretær«, et smukt mahognichatol fra ca. 1800.

metræs-chatol i øjnene. Men den mest interessante del af møblementet findes i den store dagligstue: Forfatteren Thomsine Gyllembourgs sekretær, et chatol fra begyndelsen af 1800-årene, udført i mahognifinér med indlagt rosentræ og citrontræ. Og sofaen, en Christian VIII sofa fra første halvdel af forrige århundrede; det fortælles, at den har stået i »Bakkehuset« og siden i det heibergske hjem i København. Sofaen har efter al sandsynlighed været sæde for skønlånder som Adam Oehlenschläger og H. C. Andersen, og

den besøgende opfordres til at sætte sig og prøve, om der stadig trænger inspiration og ånd op fra sofaen.

I den store dagligstue ses også billedhuggeren Kai Nielsens store skulptur »To søstre« samt to statuetter af Anker Hoffmann, her iblandt den første »Struerpige«. Øverst på bogreolen i den lille hjørnestue ses i øvrigt 4 statuetter udført af Kai Nielsen og signeret »din Kai«.

På væggene hænger malerier, tegninger og grafik af tidens kendte navne: Aksel Salto, Johannes Larsen, Sigurd Swane, Albert

Den førhen så vidunderlige udsigt fra førstesalen i Buchholtz' hus. Udsigten forsvandt med opførelsen af Struer Handels- og Teknisk skole i årene 1978-79.

Naur, Paul Thomas samt en række nu ukendte kunstnere.

I loftet hænger Buchholtz' egne pudsige lamper, og går den besøgende fra den store dagligstue ud i entreen, ses et par andre af Buchholtz' sjove påfund: Brevsprækken med en klokke, der ringer, når noget bliver puttet ind, og hoveddørens lille, oplukkelige glasrude, som pigerne i huset kunne bru-

ge, når de skulle give en skærv til den fattige mand, der stod uden for døren – og det skete tit!

I stueetagen vil den besøgende også se soveværelset med de karakteristiske alkovesenge med udskårne hjerter. Buchholtz har selv dekoreret sengene, og over Olgas har han skrevet: »Tusind glæder gav du mig, tusind blomster maler jeg dig«. Over hans egen seng står: »Bort tanker grå, kom drømme blå«.

Fra soveværelset er der direkte adgang til det for den tid særdeles veludstyrede badeværelse med badekar og indbyggede skabe. Alle installationer er bevarede som dengang Hans og Olga boede i huset.

Derpå går turen gennem det køkkenblå køkken op ad trappen til første sal. På vejen passerer det omtalte undselige kosteskab, som overraskende viste sig at rumme en fin kunstskat.

Fra førstesalens Carl Larsson'ske forgang var der engang en vidunderlig udsigt over Bryggergades små huse, havnen og fjorden til skrænterne ved Bremdal og højderne ved Humlum kirke. Den er nu helt skjult af en moderne skolebygning. Fra forgangen er der adgang til pigeværelse og gæsteværelse, som også er udstyret med de for huset så karakteristiske alkovesenge. Over sengen i pigeværelset har Buchholtz skrevet: »Læg dig trygt på puden, sov fra sorg og skumle hundes tuden«.

Det er også fra forgangen man kommer ind i det sydvendte arbejdsværelse, hvorfra Buchholtz i sin tid kunne nyde synet af sin birk og se over på sit museum. Som husets øvrige værelser er også dette et smagfuldt raritetskabinet. Buchholtz' skrivebord er et antikt chatol, antagelig fra omkring 1800,

Buchholtz' skrivebord, et gammelt cha-
 totol, malet i stærke far-
 ver. Her blev skrevet
 værker, som er ud-
 kommet og opført i en
 halv snes lande. Efter
 Olga Buchholtz' død i
 1957 er digterhuset
 indgået som en del af
 Struer museum, som
 her har et miljø ud
 over det sædvanlige at
 vise frem for publi-
 kum. I huset kommer
 der fortsat mange gæ-
 ster til litterære ar-
 rangementer, gene-
 ralforsamlinger og
 Struer Museums Ven-
 ners julestue, og der
 arbejdes på atter at
 gøre digterhuset til et
 sted, hvor man kan
 falde ind og få sig en
 passiar og en kop kaf-
 fe.

som han selv har malet i den sædvanlige røde farve. Skrivebordet er indrammet af fyldte bogreoler, og i skunkvæggen er der indrettet et helt lille skuffedarium til papirer og ting og sager. I selve rummet er navnlig det store kirkeskib i øjnefaldende; om dette har Olga Buchholtz engang fortalt, at hun »fandt det til ham på hans 42 års fødselsdag, det har hængt i Vestervig kirke«. Om den sjove, lille lysesstage, der står på det grønne

hængeskab fortæller hun, at den er en gave fra Johannes V. Jensen, »han har selv snoet den«. På passiarbordet ved vinduet står endnu en af Buchholtz' pudsige lamper, en skægmand, altså en gammel brændevinsdunk, med en stråhat til skærm.

På væggen ud mod gaden hænger malerier, som Buchholtz selv har lavet; eksotiske urskovsscener i dystre farver. Og på værelsets øvrige vægge hænger akvareller

og tegninger, bl.a. af Jens Søndergaard og Sigurd Swane. Ikke mindst Swanes fine lille skitse af den udsigt, der engang var, har fået en særlig værdi, efter at omgivelserne så radikalt er blevet ændret.

Fra forgangen går turen atter ned ad trappen gennem køkkenet til spisestuen, hvor den besøgende traditionen tro indskriver sig i gæstebogen. Husets gæstebøger med de mange hilsner er bevaret helt tilbage til Buchholtz' tid, og i sensommeren 1989 formulerede skuespilleren Ingeborg Brams ved sit vemodige gensyn med huset dette fromme ønske: »Må alle gode ånder vogte dette kære sted«.

Kilder

Nærværende fremstilling bygger først og fremmest på Buchholtz' udklipsarkiv, som stadig beror i huset; når ikke andet er anført stammer de benyttede citater herfra. Af litteratur om Buchholtz er benyttet Gunnar Sandfelds artikel »Johannes Buchholtz. Digteren i Struer« (Hards. Årb. 1982), og vedrørende forfatterskabet henvises til Johannes Møllehaves og Jørgen Gleerups behandlinger i henholdsvis 2. og 3. udgave af »Danske digtere i det 20. århundrede«. Johannes Buchholtz Selskabets små årbøger, der er udkommet siden 1970, rummer i mange tilfælde informative artikler om forskellige sider af Johannes Buchholtz' liv og virke. Over selve digterhuset findes på Struer museum en registrant, udarbejdet af kunsthistorikeren Nina Dahlmann Olsen, der også i Hardsyssels Årbøger har skrevet om »Kunstværker i Buchholtz' hus« (1984) og »Fru Gyllembourgs sekretær i Buchholtz' hus« (1982). De i teksten anvendte illustrationer beror alle på Struer museum.

Nye udgravninger ved Herborg

Gennem de sidste ca. 10 år er der i hele landet foretaget henved 2000 større eller mindre arkæologiske undersøgelser i forbindelse med nedlægning af naturgasledninger.¹ I FRAM 1986 blev der givet en oversigt over de naturgasundersøgelser, som var gennemført i årene 1983-86 i Herning Museums område. Det drejede sig om under-

søgelser på 54 pladser fordelt på i alt 94,2 km gasledning, heraf var der 27 steder tale om egentlige udgravninger.²

Siden da har Herning Museum foretaget undersøgelser på 2 nye strækninger, begge i 1987. Den ene gasledning gik fra Albæk (ca. 8 km vest for Herning) og nordpå til Skibbild, i alt en 5 km lang strækning gennem

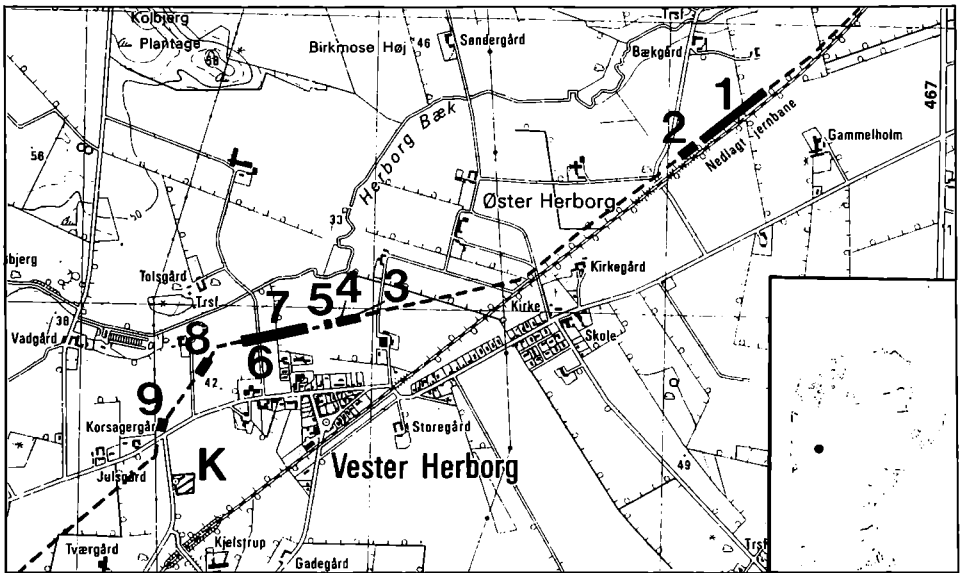

Fig. 1. Kort over en del af Herborg sogn. Naturgasledningen er markeret med stiplede linje. Nr. 1-9 viser de udgravede pladser, som omtales i artiklen. Det skraverede område ved K er den gamle kirkegård, som er indtegnet efter et matrikelskort fra 1817. Her lå Herborg gamle kirke, som antageligt blev lagt øde i 1300-tallet. I vestkanten af området står i dag en mindesten. Udsnit af 4 cm kort 1114 I SV Videbæk (Geodetisk Instituts tilladelse (A. 404/85)).

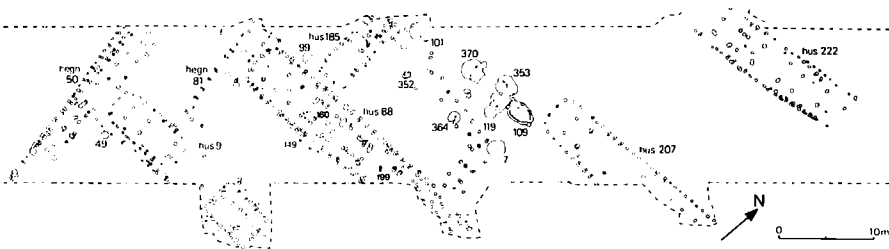

Fig. 2. Plads nr. 1: Plan af langhuse, grubehuse, hegn, brønde og andre anlægsspor på en stor boplads fra ældre germansk jernalder, snarest 500-tallet. Størstedelen af bopladsen ligger på Bæk-

Snejbjerg og Nøvling sogne. Der opsamledes overfladefund på 4 stenalderboplads og blev lavet 8 prøvegravninger, hvorved kun fremkom et lille ildsted uden daterbare fund.

Den anden naturgasledning blev anlagt gennem Herborg sogn og var 5,5 km lang, fig. 1. Fra Videbæk går linjen i retningen NØ-SV gennem Ør. Herborg, passerer mellem Vr. Herborg og Herborg Bæk og fortsætter i retning mod Skjern.

I slutningen af marts 1987 blev strækningen i Herborg sogn gennemgået. Herved fandtes 1 plads med flint (nr. 7), 1 plads med ildskørnede sten (nr. 3) samt 2 knusesten (på marken med nr. 1 og 2). På disse 3 lokaliteter blev der i slutningen af april 1987 lavet prøvegravninger. Det resulterede i alle 3 tilfælde i store jernalderboplads (nr. 1-2, 3 og 6). På den ene af pladserne fremkom desuden jernaldergrave (nr. 4), og ved prøvegravning i engen mellem de 2 af pladserne fandtes et vejanlæg (nr. 5). Alle udgravningerne foregik i perioden fra slutningen af april til begyndelsen af oktober 1987.

Museet gennemgik strækningen igen, efter at naturgasselskabet havde afgravet det moderne pløjelag i et ca. 5 m bredt tracé. Herved fandtes 2 nye pladser (nr. 8 og 9),

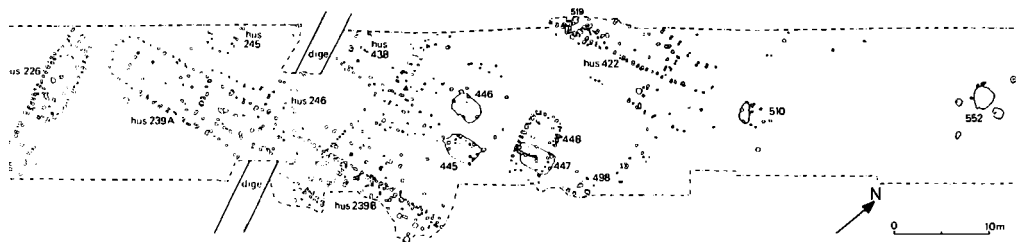
som museet undersøgte i oktober 1987. Det skete i sidste øjeblik, inden gasrørene blev nedgravet på stedet, jfr. fig. 24.

1. Jernalderboplads ved Bækgård

Ved gennemgang af marken syd for Bækgård, der ejes af Laurids Rønnow Andersen, fandt Herning Museum i marts 1987 to knusesten, som lå med ca. 90 m's afstand. Da beliggenheden var oplagt for en boplads, blev der i første omgang lavet en 2 m bred prøvegrøft på 340 m i længden. Senere forlængedes prøvegrøften 104 m mod nordøst på Thomas Kristian Larsens mark. Der var 2 områder med bebyggelse, adskilt af 90 m uden fund. Det sydvestlige område omtales senere som plads nr. 2.

Det kan bemærkes, at de 2 nævnte knusesten blev fundet på markoverfladen henholdsvis i området mellem boplads nr. 1 og 2 og ved plads nr. 2. Den store boplads nr. 1 havde det således ikke været muligt at erkende på markens overflade.

Plads nr. 1 omfatter et 227 m langt udgravningsfelt, som overvejende var 16 m bredt. Der fandtes huse og andre anlægsspor. Husene gik i de fleste tilfælde uden for det oprindelige udgravningsfelt, som gik i

gårds jord. Feltet er 227 m langt og overvejende 18 m bredt, med længderetning SV-NØ. Målestoksforhold 1:800. Jfr. detailplan på fig. 5. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

retningen NØ-SV, og der blev derfor lavet forskellige udvidelser for at prøve på at få hele huse afdækket. På fig. 2 vises en plan over den undersøgte del af bopladsen. Der fremkom huse over en 185 m lang strækning. Efter ca. 20 m uden fund var der mod nordøst en lille gruppe nedgravninger.

Bopladsen afgrænses mod sydvest af hegn 50, som går ca. nord-syd og er 21 m langt i det undersøgte område, men fortsætter i begge ender. Hegnet består af skiftevis dobbelt- og enkelthuller. I nordlige del kan skelnes 2 adskilte hegn. Ved hegnets inder-side udgravedes desuden større stolpehuller, som var mere spredt og til dels udgjorde 2 rækker. De må tolkes som rester af smalle huse, der har ligget helt ind mod hegnet. Formodentligt har hegnet udgjort den ene væg. Den anden væg var der ingen spor efter. Tilsvarende huse kendes fra andre jernalderbopladsler.³

Omkring 3 m inden for hegnen begynder hus 9, som er et vest-øst liggende langhus. Det kan følges over 22 m og fortsætter østpå uden for det undersøgte område. Huset er 4-4¹/₄ m bredt. Det drejer sig muligvis om 2 adskilte huse, der ligger i forlængelse af hinanden. Vestlige del har en afrundet gavl mod hegnen, væggen med 1 eller 2 stolperæk-

ker og 2 rækker huller fra de tagbærende stolper. Ud fra antallet af huller kan der ligge 2 bygninger oven i hinanden.

Ved vestlige ende af hus 9 fandtes brønd 49, som var 75-85 cm i diameter foroven og 70 cm dyb. Fra hus 9 gik hegn 81 nordpå. Det bestod af 2 rækker huller. Øst for hegnen var forskellige stolpehuller, som tyder på, at der også her har ligget en smal bygning i selve hegnen.

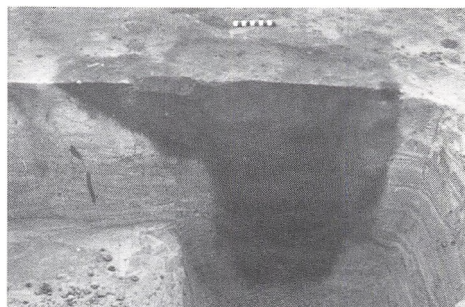

Fig. 3. Plads nr. 1: Lodret snit syd-nord gennem et hul fra en tagbærende stolpe i nordlige del af hus 88. Hullet var aflangt og dybest i nordlige halvdel, hvor der ses en lodret, mørkere kerne på 27 cm i diameter. Hullet er 61 cm dybt og ses som hul nr. 2 øst for ildsted 199 på planen fig. 2. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

Umiddelbart øst herfor lå hus 88, som var omkring 25 m langt og 5-5¹/₄ m bredt. Huset har afrundet vestgavl, dobbelthuller i væggene og 2 rækker tagbærende stolper. I sydsiden har der været en indgang, som markeres af 2 huller uden for væglinjen. Midt i østlige del af huset fandtes ildsted 199, der var ca. 75 cm i diameter og delvist opløjet. Der var bevaret enkelte sten og et område med rødbrændt sand. På fig. 3 er vist et lodret snit gennem hullet fra en af de tagbærende stolper lidt øst for ildstedet.

I stolpehullerne i hus 88 fremkom en del skår og andre fund. Skår 149, som er rester af et lille kar med dybe furer, ses på fig. 4a. Skårene lå på bunden af det vestlige hul ved husets indgang. I et af hullerne inden for indgangen fandtes hvæssesten 160, der har en smal fure fra hvæsning af nåle eller knive, fig. 4b.

Hus 185 lå som en vinkelbygning nord for hus 88. Det var godt 3 m bredt og fortsatte uden for det udgravede område. I hjørnet mellem hus 185 og hus 88 fremkom brønd 99, der var ca. 150 cm i diameter foroven og nedgravet 120 cm i undergrunden.

I området nord for hus 88 og øst for hus 185 undersøgte slaggegrube 352, der var 100 x 75 cm stor og 35 cm dyb, samt 7 såkaldte grubehuse: 7, 101, 109, 119, 353, 364 og 370. Et par af husene var uregelmæssige og måske usikre. De største var ca. 3 x 2 m (109 og 119). I grubehusene 101 og 109 var stolpehuller. Grubehuse er små, nærmest runde huse, som er lidt nedgravet i undergrunden, således at de ligner flade gruber. Man formoder, at de har været værksteder, vævehytter og lignende.

I grubehusene fremkom en del skår, knusesten, enkelte brændte knogler og trækul. I

grubehus 101 fandtes blandt andet skår 104, som er et 15 cm højt fragment af et lerkar, fig. 4c. I grubehus 353 lå skår 360, der er ornamenteret med furer og runde fordybninger, fig. 4d.

Øst for grubehusene fandtes hus 207, som lå i retningen vest-øst og var 4¹/₂-5 m bredt og mindst 21 m langt. Østenden af huset blev ikke fremgravet. Husets plan er meget klar med en række stolpehuller i væggene og 2 rækker huller fra de tagbærende stolper, som har haft stor afstand i midterste del af huset.

Hus 222 lå lidt nordligere, ligeledes i retningen vest-øst. Huset var ca. 18 x 5 m stort, men husets ender fremtrådte ikke tydeligt.

Hus 226 lå nord-syd, var 10 m langt og havde tydeligt buede vægge. Bredden var op til 3¹/₄ m, og der var kun 1 række huller fra tagbærende stolper. I husets ender var et lille rum, og omtrent midt i huset var der en indgang fra øst.

Et 40 m langt område med stolpehuller er vist på planen fig. 5. Ved udgravningen blev de opfattet som 2 huse: 239 og 246. Det ser imidlertid ud til, at hus 239 må tolkes som 2 huse, der ligger i forlængelse af hinanden. Det vestlige hus, hus 239A, er 19 m langt og 5¹/₂ m bredt, og væggene har overvejende 1 række huller. Det østlige hus, hus 239B, er afdækket i 19 m's længde, men det fortsætter uden for det undersøgte område. Væggene har tætstillede stolpehuller, til dels i flere rækker, og væglinjen går ca. ¹/₂ m sydligere end i hus 239A.

Et af hullerne i sydvæggen i hus 239A indeholdt skår 243, som er en næsten hel, 7,0 cm høj hankekop med svage furer, fig. 4e. Øverst i et af hullerne i nordvæggen i hus

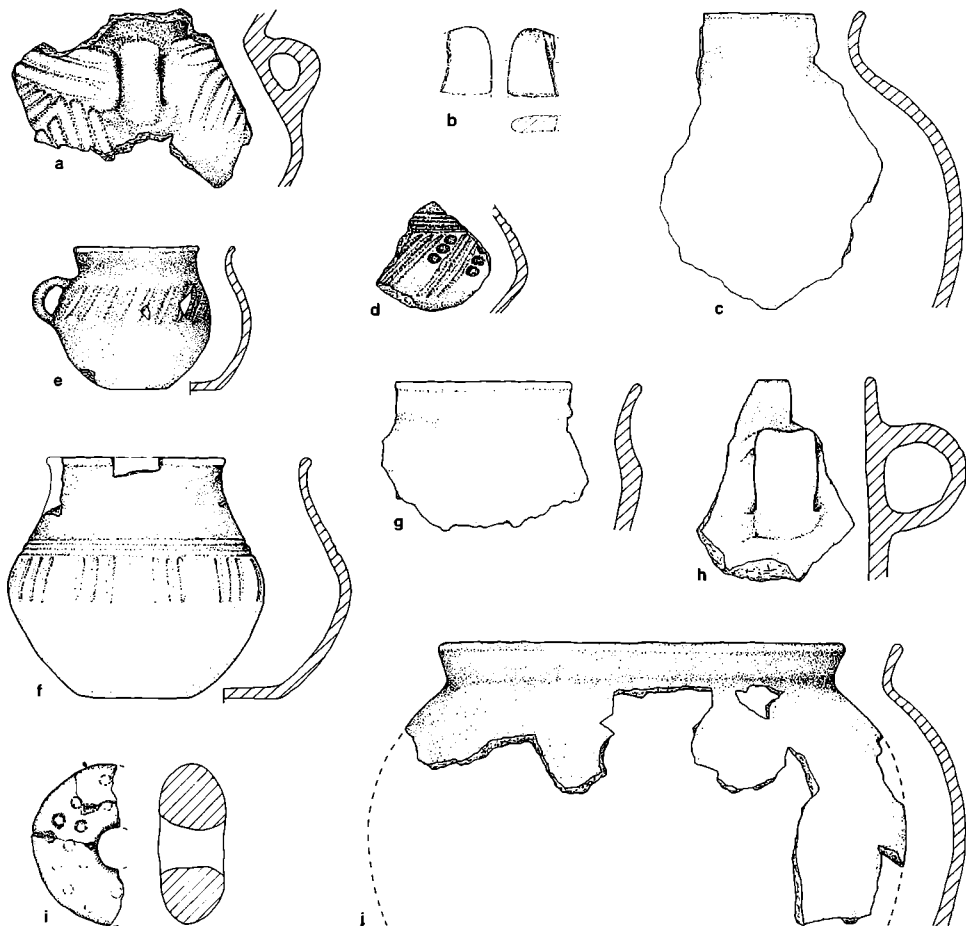

Fig. 4. Plads nr. 1: Fund fra jernalderboplads. a: skår 149, b: hvæssesten 160, begge fra hus 88, c: skår 104 fra grubehus 101, d: skår 360 fra grubehus 353, e: skår 243 (hankekop) fra hus 239A, f: lerkar 397, g: skår 400, begge fra hus 239B, h: skår 272 fra hus 246, i: vævævægt 519 fra hus 422, og j: skår 555 og 558 fra brønd 552. Gengivet i $\frac{1}{4}$ størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærgaard.

239B lå lerkar 397, hvoraf halvdelen er bevaret, fig. 4f. Karret er 13,0 cm højt og ornamenteret med vandrette og lodrette furer. I bunden af samme stolpehul fandtes skår 400, som er fra et kar med indsvajet parti under randen, fig. 4g.

Hus 246 lå til dels oven i husene 239A-B, og bygningens længderetning var lidt drejet i forhold til disse. Husets nordvæg var beliggende 1-2½ m nord for de 2 andre huse, jfr. fig. 5. Hus 246 er ca. 30 m langt og fortsætter tilsyneladende østpå uden for ud-

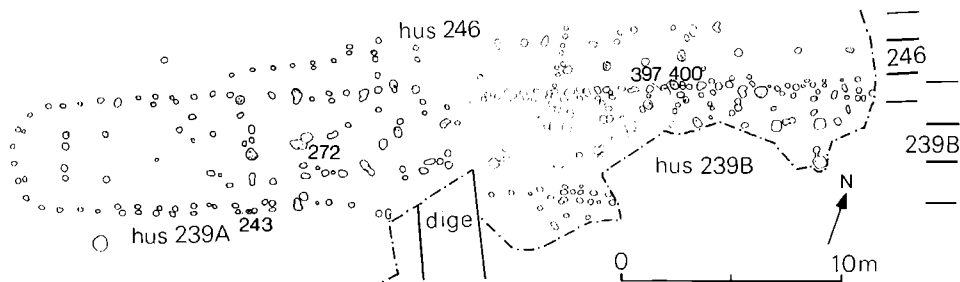

Fig. 5. Plads nr. 1: Plan af et 40 m langt område med husene 239A, 239B og 246. Hus 239A og hus 239B er placeret i forlængelse af hinanden, dog ligger væglinjen i hus 239B ca. $\frac{1}{2}$ m sydligere end i hus 239A. Hus 246 var nedgravet oven i de 2 andre huse, men lå $1-2\frac{1}{2}$ m nordligere og havde en lidt anden længderetning. Til højre er stolperækkerne i hus 246 og hus 239B markeret med tynde streger for væglinjer og tykke streger for tagbærende stolper. I husene fandtes blandt andet skårene 243, 397, 400 og 272 (jfr. fig. 4e-h). Hus 239A har lidt øst for skår 243 indgang i både nord- og sydsiden. Målestoksforhold: ca. 1:350. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

gravningsfeltet. Den nordlige række med tagbærende stolper i husets vestlige del var placeret oven i nordvæggen i hus 239A. Hullerne fra de tagbærende stolper i hus 246 fremtrådte i de fleste tilfælde tydeligt, fordi de indeholdt rødbrændt materiale. Der kan således være tale om et hus, som er brændt. I flere af hullerne var ildpåvirkede sten og skår, blandt andet skår 272, fig. 4h.

Nord for hus 239A var enkelte huller, antageligt fra et nord-syd liggende hus, hus 245, som var ca. 3 m bredt og fortsatte uden for det undersøgte felt.

I området nord for hus 239B var talrige huller. Der kan være tale om rester af flere hegn eller huse, benævnt hus 438 på fig. 2. Det er vanskeligt at få noget system i de mange huller, som antyder rækker både nord-syd og vest-øst.

Lidt østligere fandtes 4 grubehuse: 445, 446, 447 og 498. Grubehusene havde en længde på mellem 3,0 og 4,4 m og var kun

nedgravet 10-20 cm i undergrunden. Der var stolpehuller i forbindelse med alle 4 grubehuse. Der fremkom en del mindre skår, og i grubehus 447 var tillige et lille, ubestemmeligt bronzestykke.

Hen over grubehus 447 var anlagt et langhus, hus 448, som lå nord-syd og var 4,2 m bredt og mindst 8 m langt. Langhuset fortsatte sydpå uden for det afgravede område. En del af langhusets stolpehuller var gravet ned i grubehuset, som derfor er ældst.

Hus 422 var det nordøstligste af bopladsens huse. Det lå vest-øst og blev fremgravet i 16 m's længde, men fortsatte uden for feltet. Væggene var buede og bestod af dobbelthuller. I vestlige del af huset var et stort antal stolpehuller, og under det moderne pløjelag var bevaret et kulturlag, som fandtes over et mindst 6 x 4 m stort område. Kulturlaget var indtil 12 cm tykt og indeholdt en del skår. I et af hullerne fra de tag-

bærende stolper lå vævevægt 519, der var lavet af brændt ler, fig. 4i. Den var kun halvt bevaret, 8,5 cm i diameter og 3,5 cm tyk, og den ene side var udsmykket med indstukne cirkler.

Lidt øst for hus 422 fandtes muligvis endnu et grubehus, 510, som var dårligt bevaret. Herfra var der ca. 20 m mod nordøst til de sidste anlægsspor, som omfatter brønd 552 og 4 mindre gruber med skår. En lodret profil gennem brønd 552 er vist på fig. 6. Nedgravningen var tragtformet, ca. 220 cm i diameter foroven og 95 cm dyb. I fylden lå skår, knusesten, jernslagge og brændte knogler. Blandt fundene er skår 555 og skår 558, som hører til et stort lerkar med en randediameter på ca. 20 cm, fig. 4j.

De forskellige bebyggelsesspor på denne plads strækker sig over 210 m i længden i retningen ca. SV-NØ. Bopladsens udstrækning uden for det undersøgte område kendes ikke. Der er udgravet mindst 12 langhuse, hvoraf de 8 største lå i retningen vest-øst, de øvrige i retningen nord-syd. Hertil kommer de 2 nord-syd liggende huse, som var placeret i hegnene. Endvidere er der 11 eller 12 grubehuse, 3 brønde samt mindre gruber og rester af hegn. Hegnene fremtrådte tydeligt på den sydvestlige del af området, hvor der fandtes nord-syd gående hegn vest for de 2 vestligste langhuse.

Desværre er naturgasundersøgelserne begrænset til det 16 m brede tracé, som berøres af arbejdet med gasledningen. Det betyder, at ingen af bopladsens gårdsanlæg har kunnet fremgraves fuldstændigt. I det undersøgte område tegner der sig enheder bestående af et stort, vest-øst liggende langhus, hvortil kan være knyttet et mindre nord-syd liggende hus. Derudover er der

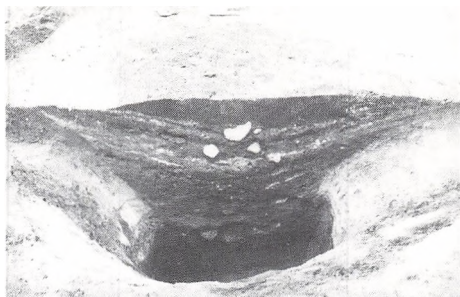

Fig. 6. Plads nr. 1: Lodret profil gennem brønd 552 i nordøstligste del af bopladsområdet, jfr. planen fig. 2. Brønden var nedgravet 95 cm i undergrunden. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

stolpehuller fra mindre bygninger samt eventuelt grubehuse og brønd.

Det er ikke muligt at afgøre, hvor mange gårdsanlæg der har eksisteret samtidigt på stedet. Træbyggede huse med nedgravede stolper har begrænset levetid. I flere af huse- ne er der så mange stolpehuller, at der enten må være sket udskiftning af stolper eller have ligget flere bygninger oven i hinanden.

Fundmaterialet fra denne boplads kan dateres til ældre germansk jernalder, d.v.s. 400-tallet og 500-tallet og snarest til sidstnævnte. Muligvis rækker bebyggelsen også ind i det efterfølgende århundrede. Den ret store mængde skår domineres af tykke, uornamenterede skår, mens finere keramik med ornamentik i form af furer er til stede i begrænset omfang.

2. Jernalderboplads ved Bækgård

Omkring 90 m fra det hegn, som afgrænser plads 1 mod sydvest, fandtes et område med stolpehuller, jfr. fig. 1. Her afdække-

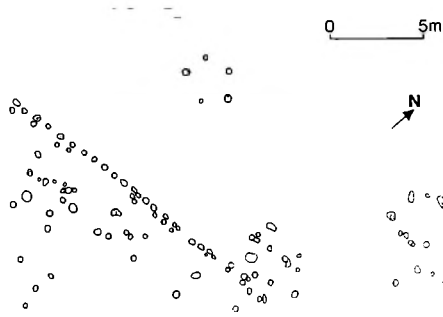

Fig. 7. Plads nr. 2: Plan af del af boplads ved Bækgård, ca. 90 m sydvest for plads nr. 1. Der ses lidt af et vest-øst liggende hus og hegn (til venstre) samt 4 små huse (til højre og øverst). Målestoksforhold: ca. 1:400. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

des et stort felt, hvori fremkom anlægsspor over en strækning på ca. 60 m.

Der var rester af et ca. 20 m langt, vest-øst liggende hus, som var meget dårligt bevaret, jfr. fig. 7. Omkring huset var tilsyneladende et kraftigt hegn, der var bevaret i en længde af 27 m i retningen vest-øst ved hu-

sets nordside, og tillige på et 9 m langt stykke, som gik vinkelret herpå lidt vest for huset.

Herudover var der en del stolpehuller. De udgjorde i 4 tilfælde små, runde huse, der har været 3-4 m i diameter, fig. 7. De svarer sandsynligvis til grubehuse. Her er blot ikke tale om nedgravninger, eller også har dybden været så ringe, at de er opløjet.

Der fandtes meget få skår i de undersøgte stolpehuller. Skårene kan ikke dateres nøjagtigt, men der er intet i vejen for, at denne plads er fra samme tid som fundene fra plads nr. 1.

3. Jernalderboplads ved Enggård (øst)

På en mark vest for Enggård var et større område med ildskørnede sten. I 1971 var gdr. Gjøde Krogsgaard Carlsen samme sted stødt på en stenlægning, som undersøgtes af Herning Museum. Der var en 1,6 x 1,2 m stor og indtil 20 cm dyb nedgravning med sten, men uden daterbare fund.⁴

Fig. 8. Udsigt fra Enggård mod ca. vest. Naturgastracéet går nøjagtigt midt gennem billedet. Den lyse plet i forgrunden er det tildækkede udgravningsfelt med boplads og grøve fra jernalderen (pladserne nr. 3 og 4). Bagved ses jordbunker på marken med bopladser fra jernalder og bondestenalder (pladserne nr. 6 og 7). I engen mellem de 2 udgravningsområder fandtes et stenlagt vejanlæg (plads nr. 5). Foto: Hans Rostholm.

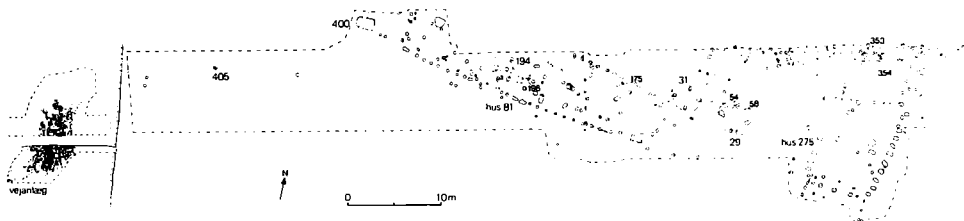

Fig. 9. Plan over pladserne nr. 3, 4 og 5 på Enggårds jord. Til højre ses langhuse og grubehuse på en boplads fra vikingetid (plads nr. 3). Vest herfor er undersøgt gravene 400 og 405 fra ældre jernalder (plads nr. 4). Helt til venstre ses et stenlagt vejanlæg, antageligt fra jernalderen (plads nr. 5). Øst for vejanlægget er markeret en nord-syd gående skrænt i kanten af engområdet. Målestoksforhold: 1:800. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

I 1987 blev der lavet en lang prøvegrøft på stedet, hvilket afslørede en jernalderboplads. Der blev foretaget udgravning i et 91 m langt og overvejende 9-12 m bredt felt, jfr. fig. 1.

Marken med bopladsen gik nedad mod vest og sluttede lidt oven for et lavtliggende engområde, jfr. fig. 8. Ved undersøgelsen fremkom 2 langhuse, 2 grubehuse og 2 grave, som ses på oversigtsplanen på fig. 9. Gravene omtales senere under fundplads nr. 4.

Det vestlige langhus, hus 81, lå vest-øst og var ca. 30 m langt, men enderne fremtrådte ikke tydeligt. Huset havde buede sider. Bredden var midt i huset 7,0 m og ved østenden 5,5 m. En del af husets nordvæg blev ikke fremgravet. Væggene bestod af en række tætstillede stolpehuller, og inde i huset var mange huller, herunder 2 rækker fra de tagbærende stolper. Omkring 3 m fra østenden synes at være en indgang både i nord- og sydsiden.

Omtrent midt i huset var en svag forsænkning, som var mindst 3,7 x 1,7 m stor og indeholdt kulturlag 194. Heri fremkom mange ildskørnede sten, der svarede til de

sten, som var konstateret på markoverfladen. Desuden var der et gråligt, askelignende lag samt enkelte brændte knogler og spredte skår. I østlige del af kulturlaget lå skår 196, som er en hank fra et stort kar, fig. 10a. Kulturlaget havde en tykkelse på op til 20 cm.

I husets østende var et tyndt kulturlag, hvori fandtes blandt andet skår 175, som udgør en del af et tykvægget lerkar, fig 10b.

På skrå hen over husets østlige del gik en smal rende med stolpehuller. Det er sandsynligvis et hegn fra en yngre bebyggelsesfase på stedet. Vest for langhuset blev der udgravet en 60 cm bred og indtil 20 cm dyb rende, som gik nord-syd. Den gik således vinkelret på langhuset og kan være fra et hegn, som hører til huset. Der var ingen sikre stolpehuller i renden.

Det østlige langhus, hus 275, lå i retningen nord-syd og blev fremgravet i 18 m's længde. Væggene var svagt buede og bestod i sydlige del af huset af store, aflange huller. Husets bredde var godt 7½ m. Der var tilsyneladende en indgang midt på begge langsider. I nordlige del var det svært at finde system i hullerne. Her udgravedes

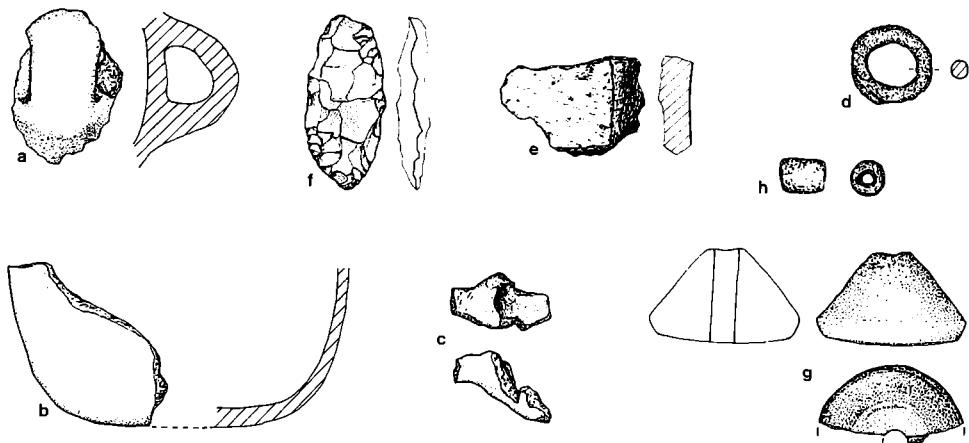

Fig. 10. Plads nr. 3: Fund fra boplads fra sen jernalder (vikingetid). a: skår 196, b: skår 175, begge fra kulturlag i hus 81. c: skår 353 (del af dyreformat kar?) fra hus 275. d: jernring 129, e: kværn 128, f: flint 136, alle fra grubehus 31. g: tenvægt 58, h: ravperle 54, begge fra grubehus 29. d, g og h er gengivet i $1/2$ størrelse, de øvrige i $1/4$ størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærsgaard.

desuden brønd 354, som var 125-150 cm i diameter og nedgravet 115 cm i undergrunden.

I forlængelse af huset lå mod syd en bygning, som var lidt smallere og havde mindre huller end hus 275. Denne bygning fortsatte uden for det undersøgte område. De 2 huse gik ca. 1 m ind over hinanden.

I et hul ved udgravningsfeltets nordkant, lidt vest for den nævnte brønd i hus 275, fremkom skår 353, som er et 5 cm langt og lidt særpræget skår, fig. 10c. Det kan muligvis tolkes som et fragment af et dyreformat kar. Skåret kan udgøre en del af hovedet og lidt af kroppen af et kar, som kan minde om en grisefigur, som i 1977 fandtes ved Erritsø nær Fredericia i en affaldsgrube fra sen førromersk jernalder, d.v.s. århundredet før Kristi fødsel.⁵ Denne figur har på oversiden et stort, ovalt hul. Kanten af et tilsvarende hul ses antageligt på skåret på fig. 10c.

Såfremt skåret skal have samme datering som Erritsø-fundet, må det forudsættes, at det er et gammelt fund, som tilfældigt er indblandet i fylden i stolpehullet. Der var aktivitet på stedet omkring Kristi fødsel, hvilket vises af brandgraven, som omtales under nr. 4.

Mellem de 2 langhuse lå 2 grubehuse, jfr. fig. 9. Grubehus 31, som er det vestlige af husene, var en 3,20 x 2,65 m stor nedgravning, der var størst ca. vest-øst, fig. 11. Huset havde 4 regelmæssigt placerede stolpehuller, fig. 12. En lodret profil gennem det vestlige af stolpehullerne er vist på fig. 13. Dette hul var 75 cm dybt, og hullet i grubehusets østgavl var 83 cm dybt.

I fylden fremkom enkelte skår samt jernring 129, fig. 10d, og kværn 128, som er et $7\frac{1}{2}$ cm langt brudstykke, fig. 10e. Desuden fandtes flint 136, fig. 10f, som er et 9 cm langt, fladehugget stykke, der må opfattes

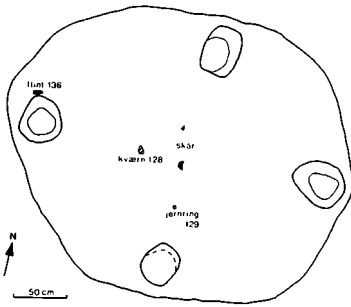

Fig. 11. Plads nr. 3: Plan af grubehus 31, der var 3,20 x 2,65 m stort og havde 4 regelmæssigt placerede stolpehuller. Jernring 129, kværn 128 og flint 136 er vist på fig. 10d-f. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

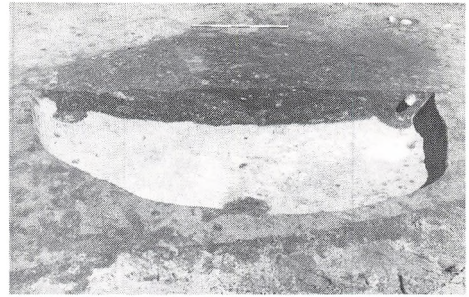

Fig. 12. Plads nr. 3: Grubehus 31, halvt udgravet. Nedgravningen gik 35 cm ned i undergrunden. På billedet ses 3 af de 4 stolpehuller, som går dybere ned end resten af nedgravningen, jfr. fig. 13. Målestokken er 1 m lang. Foto: Hans Rostholm.

som en ældre, tilfældigt indblandet genstand.

Grubehus 29 lå ca. 2 m længere mod øst og var 4,2 x 3,7 m stort og nedgravet indtil 30 cm i undergrunden. Midt i husets gavle mod vest og øst var et stort stolpehul, og ved grubens sider var flere mindre huller. I grubehuset fandtes enkelte skår og brændte knogler samt 1 knusesten, 1 tenvægt og 1 ravperle. Tenvægt 58, fig. 10g, er 4,0 cm bred og 2,5 cm høj. Den er gået i stykker midt gennem hullet, som er ca. 7 mm i diameter. Ravperle 54 er rørformet og ca. 1 cm lang, fig. 10h.

Nord for grubehusene var et område med mange stolpehuller, der hører til en eller flere bygninger, som overvejende lå uden for udgravningsfeltet.

Bopladsen må ud fra tenvægten og de brede langhuse være fra vikingetiden. De grove og tykke skår tyder mest på ældre vikingetid, og bopladsen kan således nærmest dateres til 800-tallet.

4. Jernaldergrave ved Enggård

I vestligste del af udgravningsfeltet på jernalderbopladsen nr. 3 fremkom grav 400 og grav 405, jfr. oversigtsplanen fig. 9. Begge grave lå under flad mark.

Grav 400 var en jordfæstegrav, hvilket vil sige, at den døde var nedlagt ubrændt. Graven var placeret i en nedgravning, der foroven var 2,05 m lang og ca. 1,0 m bred, med længderetning vest-øst. Ved bunden var hullet kun 1,50 x 0,90 m. Bunden lå 75 cm nede i undergrunden, svarende til ca. 100 cm under den nuværende markoverflade. I nedgravningen har stået en trækiste, hvoraf der kun var svage spor. Kisten har været ca. 125 cm lang, 60 cm bred og mindst 50 cm høj. Omkring kisten var nederst i graven en kraftig stenpakning, som ses på fig. 14. Desuden var der mange sten i gravens fyld. På gravens bund lå 2 lerkar og 1 jernkniv, fig. 14 og 15.

Lerkar 422 fandtes ved gravens sydside

Fig. 13. Plads nr. 3: Lodret profil gennem det vestlige stolpehul i grubehus 31. Hullet er nedgravet 75 cm i undergrunden. Der er mørk fyld i hullet efter selve stolpen og lys fyld i resten af den ca. 30 cm brede nedgravning. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

og var meget beskadiget af stenene i graven. Karret er ca. 10 cm højt og har et X-formet øre, fig. 15a. Lerkar 423, der lå i gravens sydøsthjørne, er en 8 cm høj skål med tydeligt markeret fod og en randdiameter på 16 cm, fig. 15b. Jernkniven, som fandtes lidt nord for lerkar 423, er 12,5 cm lang og har et 9,0 cm langt, buet blad og rester af et træskaft, fig. 15c. Gravudstyret daterer graven til ældre romersk jernalder, ca. 0-200 e.Kr. Graven blev fundet nær ved den stenslægning, som udgravedes i 1971. Den havde omtrent samme størrelse og kan eventuelt være en grav, hvori der ikke var gravudstyr bevaret.

Grav 405 var en urnebrandgrube, som fremkom ca. 16 m vest for grav 400, jfr. fig. 9. Der var en 40 x 30 cm stor nedgravning, som i nordøst var forstyrret af en mo-

Fig. 14. Plads nr. 4: Nederste del af grav 400 ved Enggård. Der ses en mørk stribe fra trækisten, som var omgivet af sten. Kisten har været ca. 125 cm lang og 60 cm bred. På gravens bund, som lå ca. 100 cm under markoverfladen, ses til venstre lerkar 422 og til højre lerkar 423 og jernkniv 424 (jfr. fig. 15). Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

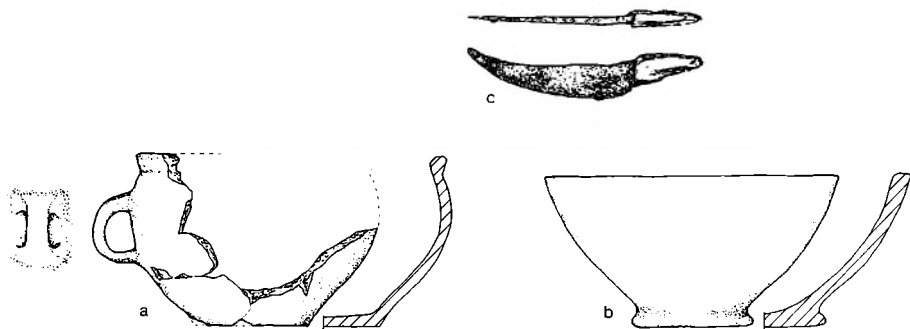

Fig. 15. Plads nr. 4: Fund fra grav 400. a: lerkar med X-formet øre (422), b: lerskål (423), c: jernkniv med rest af træskaft (424). Fundene er fra ældre romersk jernalder, ca. 0-200 e.Kr. Gengivet i $\frac{1}{4}$ størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærsgaard.

derne drængrøft, fig. 16. På nedgravningens bund stod nederste del af en urne, der var ca. 20 cm i diameter og kun bevaret i 8 cm's højde. Urnen og fylden omkring urnen indeholdt brændte ben og lidt sort fyld. I urnen lå desuden en fibula, en jernkniv og en jernsynål. Fibulaen er af bronze og godt 4 cm lang, fig. 17a. Jernkniven har et trekantet blad, som er 10,2 cm langt og 2,5 cm bredt, fig. 17b. Hertil kommer et godt 3 cm langt stykke af den grebspids, som gik ind i knivens skaft. Jernsynålen var brækket i 3 dele, som tilsammen var 11,0 cm lange, fig. 17c. Den ene ende er ombøjet, således at der dannes et aflangt øje på ca. 3 x 1½ mm.

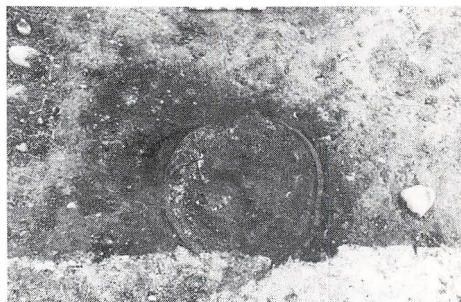
Der var desuden et dårligt bevaret, ca. 5 cm langt stykke, som synes at være hult og måske er rester af et hylster til synålen. Alle genstandene havde været med på ligbålet, og jernsagerne var rustet sammen med brændte knogler.

Bronzefibulaen daterer grav 405 til slutningen af førromersk jernalder, d.v.s. tiden umiddelbart før Kristi fødsel.

5. Vejanlæg ved Enggård

I engområdet mellem 2 bopladser fra vikingetid (nr. 3 og 6) blev der lavet en prøvegøft på 76 m i længden. Her konstateredes

Fig. 16. Plads nr. 4: Flade med grav 405. I den sorte fyld ses bunden af en urne, som indeholdt brændte ben og en bronzefibula, en jernkniv og en jernsynål (jfr. fig. 17a-c). Nederst ses en moderne drængrøft, som gik gennem kanten af urnebrandgruben. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Jens Jørgen Kærsgaard.

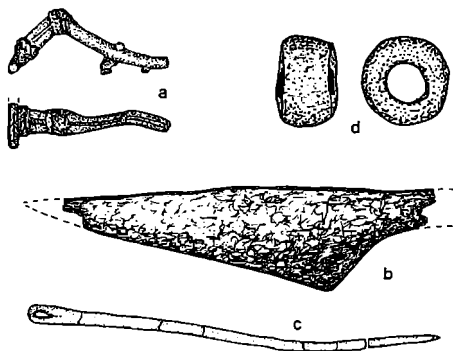

Fig. 17. Fund fra pladserne nr. 4 og 5. Fund fra grav 405 (plads nr. 4): a: bronzefibula, b: jernkniv, c: jernsynål. Fundene er fra sen førromersk jernalder, d.v.s. lige før Kristi fødsel. Fund fra vejanlæg (plads nr. 5): d: ravperle, antageligt fra jernalderen. Ravperlen gengivet i naturlig størrelse, de øvrige i 1/2 størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærgaard (b og c til dels tegnet efter røntgenbillede).

Fig. 18. Plads nr. 5: Stenlagt vejanlæg ved Enggård, set fra ca. syd. Billedet viser den øverste stenlægning, som var ca. 13 m lang i retningen SV-NØ. Midt i anlægget er en bred profilvæg, hvor stenlægningen ikke er fremgravet. På den højereliggende mark til højre udgravedes pladserne nr. 3 og 4. Målestokken er 1 m lang. Foto: Hans Rostholm.

i vestlige del et gammelt vejspor og i østen den en stenlægning fra et vejanlæg.

Ved vejanlægget afgravedes et felt på indtil 10 x 13 m, fig. 9. Anlægget bestod øverst af en kompakt stenlægning, der var 11 m lang og 3-5 m bred, med længderetning ca. SV-NØ, fig. 18. I nordøst gik stenene til fast undergrund, umiddelbart ind til marken med boplads og grave fra jernalderen (nr. 3 og 4). I sydlige del af anlægget havde stenlægningen til dels en jævn overflade, men som helhed var den uregelmæssig. Stenene, der lå ca. 60 cm under den nuværende engoverflade, var dækket af et gruslag. Stenlægningen var op til 40 cm tyk og bestod af flere lag sten. Et stort antal sten var over 50 cm store, og den største var ca. 100 cm lang. Blandt stenene var 2 kværne og 1 knusesten. Mellem og under stenene var et

tykt tørvelag. Herunder var gruslag, hvori nederst var en mindre stenlægning med spredte sten. Der var ca. 40 cm mellem øverste og nederste stenlag. De nederste sten lå tilsyneladende på bunden af et ca. 4 m bredt, gammelt åleje, hvis bund har ligget ca. 150 cm under den nuværende overflade.

I tørvelaget under den øverste stenlægning fandtes dyretænder og en del træstykker. Der fremkom blandt andet 15 stykker træ med spor efter forarbejdning, herunder et formodet fragment af en hjulfælg med hul til eger. Lidt under den øverste stenlægning fandtes desuden ravperle 43, som er 11 x 8 mm stor, fig. 17d.

Den stenlagte vej, som synes at være anlagt over et smalt vandløb, kan ikke dateres nøjagtigt, men den er sandsynligvis fra vikingetid ligesom de 2 boplads på stedet.

Omkring 40 m vest for den stenlagte vej blev der undersøgt et vejspor over en 20 m lang strækning. Der var 2 parallelt løbende, smalle render med en afstand på ca. 1,10 m regnet fra midten af renderne. Det var ikke muligt at datere vejsporet, som eventuelt kan have forbindelse med det stenlagte vej-anlæg.

6. Jernalderboplads ved Enggård (vest)

Ved gennemgang af marken med plads nr. 6 i marts 1987 opsamlede Herning Museum flintaffald og flintredskaber fra bondestenalderen. Ved prøvegravning på stedet i april 1987 blev der fundet talrige stolpehuller, som hørte til en stor jernalderboplads. Ved den efterfølgende udgravning afdækkedes et felt på 117 m i længden og 16-18 m i bredden.

Det kan konstateres, at der ved udgravningen – bortset fra ét enkelt hul – ikke fremkom anlægsspor fra bondestenalderen, selv om fundene på markoverfladen tydede på et stort bopladsområde. I modsætning hertil var jernalderbopladsen helt usynlig på markoverfladen. Stenalderbopladsen omtales nedenfor som plads nr. 7.

Bopladsen lå på et lavtliggende, nærmest fladt terræn, som ses i baggrunden på fig. 8. En plan af det undersøgte område er vist på fig. 19. Pladsen var adskilt fra plads nr. 3 af et ca. 80 m bredt engområde, jfr. fig. 8.

På østligste del af bopladsområdet fremkom hus 69 og hus 99, som ses på fig. 20. Hus 69 var et vest-øst liggende langhus, der var 15,0 m langt og havde svagt buede vægge. Husets bredde var midtpå ca. 6,0 m og ved enderne $5\frac{1}{4}$ - $5\frac{1}{2}$ m. Væggene bestod af 1 række huller, og inde i huset var 2 rækker

huller fra de tagbærende stolper. Der var 4 par med regelmæssig afstand og med de yderste stolper stående i husets endevægge, hvilket tyder på, at der har været høje gavle. Midt på nordsiden og i østgavlen er indgange, som er markeret med et par ekstra stolper lidt inden for væggen. Der synes at gå et hegn mod sydøst fra husets sydvæg.

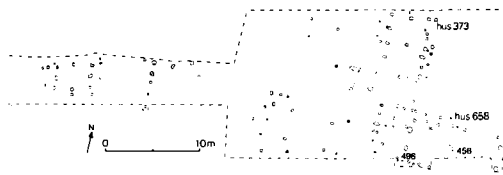
Lidt nordvest for foregående hus fremgravedes hus 99, som var 19 m langt og ca. 5 m bredt, fig. 21. Huset lå vest-øst, men var dog drejet lidt i forhold til hus 69. De 2 huse lå hjørne mod hjørne, jfr. fig. 20. Et stolpehul fra hus 69 var tilsyneladende gravet ned oven i et hul fra hus 99, som derfor må være ældst.

Hus 99 havde 3 par huller fra tagbærende stolper. Begge sider og østgavlen havde store, aflange huller, mens vestgavlen fremtrådte svagere. Uden for væggene i husets langsider var huller efter mindre stolper, som fandtes stort set ud for hver anden vægstolpe. Selv om disse huller ikke var ret dybe, kunne det i flere tilfælde konstateres, at yderstolperne stod skråt ind mod huset. På fig. 22 vises en del af hullerne i østlige del af husets nordside. Midt i østlige del af huset fandtes fyld 174, som var et område med trækul. Øst herfor var et ca. 100 x 85 cm stort område med rødbrændt sand, fyld 175, som antageligt er rester af et ildsted.

Ca. 15 m vest for hus 99 fandtes grubehus 176, som var ca. 4,0 x 3,4 m stort og indtil 85 cm nedgravet i undergrunden. I fylden lå enkelte skår og knogler. Henover grubehusets vestkant var store stolpehuller i en nord-syd gående række, som var yngre end grubehuset.

Fra grubehuset og ca. 30 m vestpå var et virvar af stolpehuller, som det er vanskeligt

Fig. 19. Plads nr. 6: Plan af huse på boplads fra vikingetid vest for Enggård. Jfr. detailplanen fig. 20. Lerkar 496 i vestlige del af feltet er fra bondestenalderen (plads nr. 7). Målestoksforhold: 1:800. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

at fordele på forskellige huse. Der har tilsyneladende været flere huse eller bebyggelsesfaser på stedet. Det drejer sig dels om vest-øst liggende huse og dels nordvest herfor om mindst 2 nord-syd vendte bygninger, som fortsætter nordpå uden for det undersøgte område. Det ene af de vest-øst liggende langhuse, hus 204, har været ca. 23 m langt og indtil 5½ m bredt. Det har let buede langsider og husets østgavl er den nævnte stolperække ved grubehuset.

I vestlige del af udgravningsfeltet fremkom hus 658, som lå vest-øst. Der var et par huller fra tagbærende stolper i hver ende af huset, med ca. 10 m's afstand. I midten fandtes ildsted 456, som var 75-90 cm i diameter og bestod af rødbrændt sand og enkelte ildskørnede sten. Huset har været mindst 14 m langt. Nord herfor udgravedes hus 373, der lå nord-syd og fortsatte uden for feltet.

Ved kontrol af det 5 m brede, afgravede gastracé i oktober 1987 blev der fundet spredte stolpehuller inden for en 100 m lang strækning vest for den udgravede boplads. Hullerne er fordelt på 3 områder, hvoraf det østligste er med på planen fig. 19. Der ses blandt andet en nord-syd gående stolperække, men der er ingen tydelige huse.

Hustypen med skrå, udvendige støttestolper (som i hus 99) synes først at dukke op i løbet af 900-tallet. På bopladsen frem-

kom meget få skår. De er tynde og hårdere end skårene fra plads nr. 3. Et par af rand-skårene har fine riller ved randen, som om de er lavet på en drejeskive. Bopladsen hører hjemme i yngre del af vikingetiden, snarest 900-tallet. Bopladsen er beliggende ca. 500-700 m nordøst for Herborg gamle kirke, jfr. fig. 1.

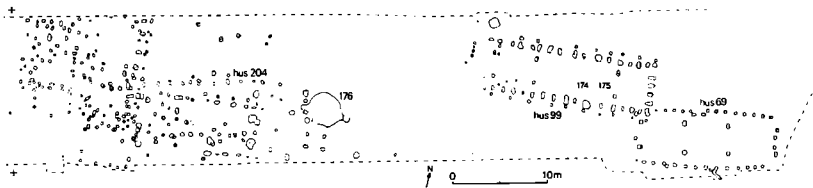
7. Stenalderboplads ved Enggård

På samme mark som jernalderbopladsen nr. 6 blev opsamlet et stort antal fund fra bondestenalderen. Bopladsen havde en udstrækning på mindst 100 m.

Fundmaterialet omfatter 315 stk. flintafald samt 6 små afslag af slebne redskaber og 6 fragmenter af flintøkser, blandt andet nakken af en tyknakket flintøkse med knusemærker i begge ender (fig. 23a). Desuden er der 25 grove skraber (fig. 23b), 5 små slagsten af kvartsit (fig. 23c), 2 bor og 6 flækker (fig. 23d).

Ved udgravningsfeltets sydkant fremkom lerkar 496, som lå øverst i et 15 cm dybt stolpehul, jfr. fig. 19. Der er tale om et 9 cm højt fragment af et lerkar med tydeligt markeret fod (fig. 23e).

Lidt nord for denne boplads har den tidligere ejer, Jens Chr. Jensen, fundet en 8,7 cm lang, tyknakket flintøkse, som tidsmæssigt hører sammen med de opsamlede fund.

8. Stenalderboplads NV for Vr. Herborg

Ved kontrol af det ca. 5 m brede, afgravede gastracé i oktober 1987 fandt Herning Museum et større område med kulturlag og stolpehuller. Området blev undersøgt i sidste øjeblik, inden der blev nedgravet gasledning på stedet, jfr. fig. 24. Bopladsen er beliggende ca. 300 m sydvest for den netop omtalte plads.

På en ca. 20 m lang strækning var en for-sænkning med kulturlag. Nederst var et brunligt-brungråt muldlag, som var op til 40 cm tykt og indeholdt fund fra bondestenalderen. Derover var i sydlige og midterste del af sænkningen et mørkere muldlag, som var fra nyere tid og uden fund.

Der lavedes først en 2 m bred grøft gennem kulturlaget, som udgravedes i felter på 2 x 2 m. Siden blev der til dels udgravet en tilsvarende række små felter.

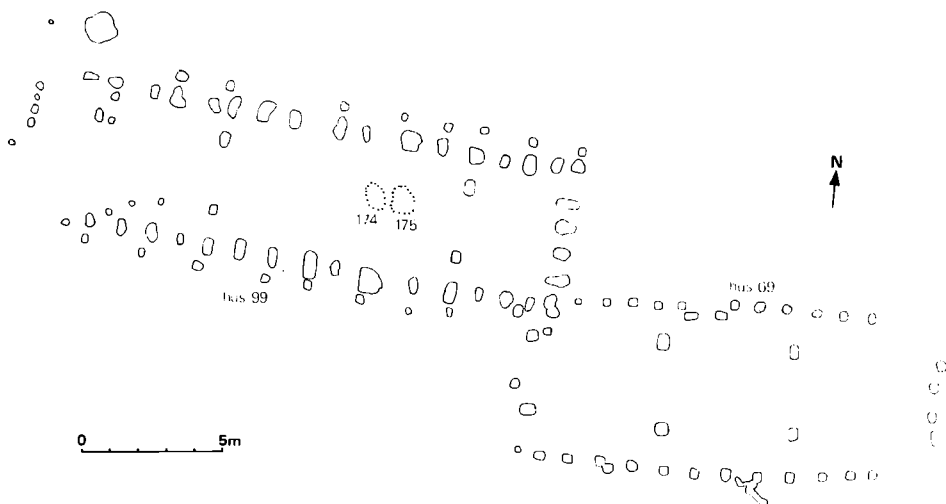

Fig. 20. Plads nr. 6: Plan af hus 99 og hus 69. De er henholdsvis 19 og 15 m lange og har 2 rækker huller fra tagbærende stolper. Hus 99 har haft skrå støttestolper uden for vægstolperne. I husets østlige del er rester af et ildsted (fyld 175). Hus 69 har svagt buede vægge og indgange midt i nordsiden og i østgavlen. Målestoksforhold: ca. 1:370. Tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

Fig. 21. Plads nr. 6: Flade med hus 99, set fra vest. Den mørke fyld i stolpehullerne står tydeligt mod den lyse undergrund, især de brede, tætliggende huller i væggene. Målestokken midt i huset er 1 m lang. Man ser Enggård i baggrunden og Herborg Kirke i horisonten. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

Der fremkom 510 skår. Alle skår, som kan dateres, er fra slutningen af tragtbægerkulturen, periode MN V, ca. 2900-2800 f.Kr. De ornamenterede skår domineres af simple fingergruber, til dels med tydelige negleindtryk. Der er blandt andet randskår med fingergruber lidt under randen (fig. 25a-b). Et sideskår har en række fingergruber og derover en vandret fure, som er lavet med en finger (fig. 25c). Desuden er der

skår med andre simple indstik lidt under randen (fig. 25d-e). Mindst et af skårene er fra en rund lerskive (fig. 25f).

I kulturlaget fremkom 1 lille ravperle, som er knap 2 cm lang (fig. 25g). Derudover blev der opsamlet i alt 3930 stk. flintafald og et antal redskaber m.m. af flint og i enkelte tilfælde af andre stenarter.

Der fandtes en 2,2 cm lang tværpil, som er lavet af et afslag fra en sleben flintøkse

(fig. 25h). Der er 8 fragmenter af flintøkser, herunder en del af nakken og lidt af kanten af tyknakkede økser (fig. 25i-j). Desuden er der 78 afslag fra slebne flintøkser eller -mejsler (fig. 25k), og et par øksefragmenter er anvendt som knusesten (fig. 25l). Der fremkom 4 stumper af økser af bjergart, blandt andet et 6,0 cm langt fragment af en stridsøkse med en del af skafhullet (fig. 25m).

Skrabere er de almindeligste redskaber. Der er 48 grove skrabere af flint, de fleste med flintens oprindelige overflade bevaret på en del af stykket (fig. 25n). Endvidere er der enkelte flækkeskrabere (fig. 25o). Blandt de øvrige fund kan nævnes 2 flintblokke, 8 flækker (fig. 25p), 23 små slagsten af kvartsit (fig. 25q), 3 flintbor (fig. 25r) og 2 fragmenter af kværne.

Øverst i kulturlaget, på grænsen til det overliggende lag, lå en lille, fladhugget pile-spids fra dolk-tid (ca. 2400-1800 f.Kr.). Den er således yngre end de andre flintsager.

I gastracéet nordøst for det tykke kulturlag blev der udgravet mindre områder med kulturlag, som ligeledes indeholdt fund fra bondestenalderen.

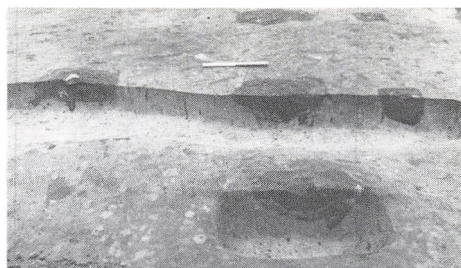

Fig. 22. Plads nr. 6: Stolpehuller i den nordøstlige del af hus 99, set fra øst (jfr. fig. 20). En del af hullerne er halvt udgravet og går kun indtil 20 cm ned i undergrunden. Til venstre ses et hul fra en af de tagbærende stolper. I midten er en række med 3 brede vægstolpehuller. Til højre ses 2 mindre huller fra de skrå støttestolper. Målestokken er 40 cm lang. Foto: Jens Jørgen Kærgaard.

Desuden fremkom der i det undersøgte område en del stolpehuller, som ikke hører til stenalderbopladsen. Der var intet daterende materiale i hullerne, som fremtrådte meget tydeligt og antageligt hører til en jernalderboplads.

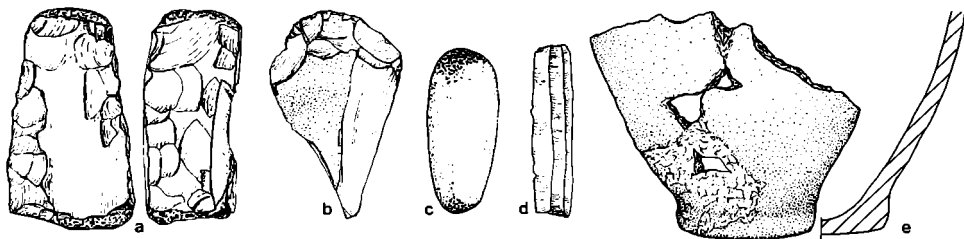

Fig. 23. Plads nr. 7: Fund fra en boplads fra bondestenalderen vest for Enggård (samme mark som plads nr. 6). a: fragment af en tyknakket flintøkse med knusemærker i begge ender, b: skrabere af flint, c: slagsten af kvartsit, d: flintflække, e: lerkar 496 (jfr. fig. 19). Gengivet i $\frac{1}{3}$ størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærgaard.

Fig. 24. Plads nr. 8: Udgravning på en boplads fra bondestenalderen nordvest for Vr. Herborg. I det ca. 5 m brede naturgastracé blev der udgravet hovedparten af et indtil 40 cm tykt kulturlag med mange fund. Det skete umiddelbart inden renden til gasledningen blev gravet gennem området, som her ses fra nordøst. Foto: Hans Rostholm.

9. Jernalderboplads ved Vadgård

Ved kontrol af det ca. 5 m brede, afgravede gastracé fandtes inden for et lille område enkelte anlægsspor, som blev undersøgt i oktober 1987.

I en lille nedgravning fandtes et omtrent halvt lerkar, fig. 26. Karret var ødelagt ved gravning af et større hul, hvori var 2 stolpehuller samt sten og rødbrændt ler. Lerkarret er nærmest kugleformet og har fortykket rand, hvorefter kun en lille del er bevaret. Højden er ca. 23 cm, og ved bugen er karrets største bredde ca. 25 cm.

Der var desuden et par andre anlægsspor, blandt andet en lille grube, som indeholdt enkelte ukarakteristiske skår.

Et par meter længere mod sydvest var 2 render, som udgjorde et ca. 1 m bredt hjulspor. Det var gammelt, men kan ikke dateres nærmere.

Fundstedet lå lige nord for en stor vej, og det var ikke muligt at foretage nogen større udgravning. De få undersøgte anlægsspor stammer uden tvivl fra en boplads, men der vides intet om dens udstrækning. Det kan bemærkes, at lerkarret synes at være fra yngre vikingetid, og at stedet er beliggende kun ca. 200 m NNV for Herborg gamle kirke, jfr. fig. 1.

Andre oldtidsfund fra Herborg sogn

Forud for naturgasundersøgelserne havde Herning Museum kendskab til meget få oldtidsfund fra Herborg sogn. Nationalmuseet har registreret i alt 65 gravhøje i sognet. Heraf er de 21 i dag fredet. Ud fra de foreliggende oplysninger om højene ser det ud til, at 2 ødelagte høje ved Trøstrup øst for Herborg har indeholdt stendysser fra bondestenalderen.

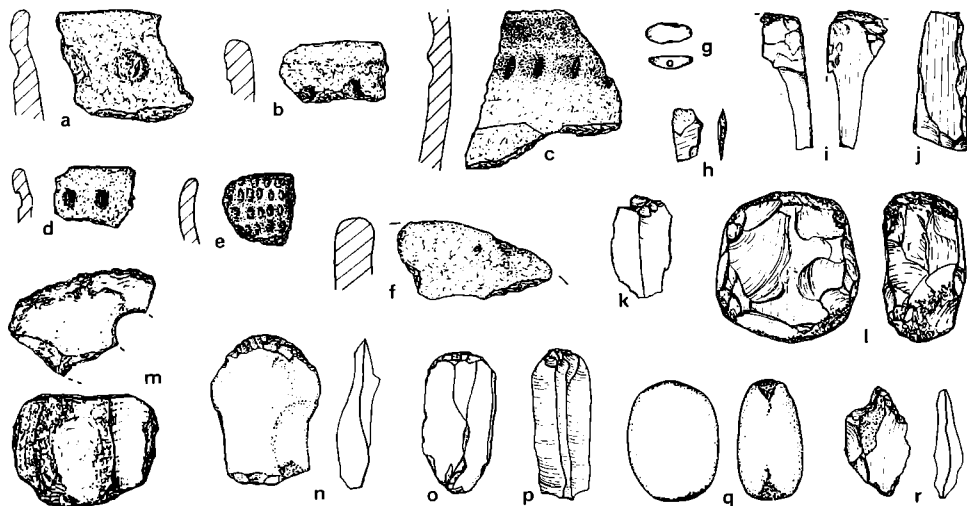

Fig. 25. Plads nr. 8: Fund fra kulturlag på en boplads fra bondestenalderen. a-b: randskår med fingergruber, c: skår med fingergruber og fingerfure, d-e: skår med simple indstik, f: rand af lerskive, g: røperle, h: tværpil, lavet af et afslag fra en sleben flintøkse, i: nakke af tyknakket flintøkse, j: kant af tyknakket flintøkse, k: afslag fra slebent flintredskab, l: øksefragment, anvendt som knusesten, m: fragment af stridsøkse af bjergart, n: skraber, o: flækkeskraber, p: flintflække, q: slagsten af kvartsit, r: flintbor. Gengivet i $\frac{1}{3}$ størrelse. Tegninger: Jens Jørgen Kærgaard.

Herning Museum har som nævnt under pladserne nr. 3 og 4 foretaget en lille udgravning ved Enggård i 1971. Endvidere undersøgte museet i 1972 en lille, overpløjet gravhøj syd for Trøstrup, i sognets sydøstlige del. Her fandtes en grav med rester af et retvægget lerkar fra slutningen af enkeltgravskulturen (ca. 2500-2400 f.Kr.).⁶ I en gravhøj i Vr. Herborg skal være fremkommet en stridsøkse fra samme kultur.

Jens Chr. Jensen har ud over den allerede nævnte flintøkse fra Enggårds jord (se plads nr. 7) fundet et fragment af en tyknakket flintøkse på en mark ca. 350 m sydøst for Herborg kirke og et lille hængesmykke af skifer ca. 350 m sydvest for kirken. Sidst-

nævnte stammer måske fra en udjævnet gravhøj. Han har desuden fundet en spidsnakket, hulsleben flintøkse og et fragment af en tyknakket flintøkse i Herborg, men der er ikke nærmere fundoplysninger. Alle disse fund, som registreredes af Herning Museum i 1971, er fra bondestenalderen (ca. 4000-1800 f.Kr.).

I forbindelse med gennemgang af naturgastracéet i 1987 opsamlede museet 1 flintblok og 6 stk. flintaffald på en mark sydvest for Julsgård, ca. $\frac{1}{2}$ km sydvest for den fundrige boplads nr. 8. De kan stamme fra en stenalderboplads, men der er ikke foretaget nogen undersøgelse på stedet.

I oktober 1989 har Herning Museum re-

Fig. 26. Plads nr. 9: Flade med halvt lerkar på en boplads fra vikingetid på Vadgårds jord. Karret lå øverst i et lille hul og var ødelagt ved gravning af et stort stolpehul. Målestokken er 10 cm lang. Foto: Hans Rostholm.

gistreret en del fund fra Herborg sogn, overvejende fra bondestenalderen.

Mads Chr. Kaasgaard har nordvest for Vad Nygård, ca. 2 km vest for Vr. Herborg, fundet en meget fin flintøkse, 30,8 cm lang og usleben. Lidt nordøst for gården er der fremkommet en halv, tyndbladet flintøkse og en flintøkse af overgangstype mellem den tynd- og den tyknakkede økse. På Vad Nygårds jord, men uden nærmere oplysninger, har Mads Chr. Kaasgaard og Gustav Kaasgaard desuden fundet en halv snes flintflækker, en tyknakket grønstensøkse, en tyknakket flintøkse samt 2 tapkiler af bjergart fra enkeltgravskulturen, den største 20 cm lang. Endelig er der i et stendige i haven fundet en mortersten.

Kjeld Søndergaard har på Vester Vadgårds mark, godt 2 km VNV for Vr. Herborg, fundet 2 meget fine, tyndnakkede flintøkser på 22,0 og 23,8 cm i længden, den

ene på marken vest for gården og den anden i et fugtigt område nord for gården.

Ved Kjeldgård i den sydøstlige del af sognet, ca. 2 km sydøst for Vr. Herborg, har Jens, Alfred og Tage Korsholm fundet en tyndnakket grønstensøkse, en 14,5 cm lang, tyknakket flintøkse, en tapkile, en flintsegl og 6 flintflækker samt en skubbekværn. Desuden er der fremkommet en del flint og økser, som ikke mere opbevares på gården.

Ved gården Nyholm, ca. 2½ km nordøst for Vr. Herborg, har Alfred Korsholm fundet en lille, flad skålsten, antageligt fra bronzealderen (ca. 1800-500 f.Kr.). På hver af de 2 flade sider er 1 tydelig fordybning, og på stenens smalle kant ses desuden 5 svage fordybninger.

Ved Herborg Bæk er fundet en halv drejekværn. Denne kværntype dukker op omkring 200 e.Kr. Fundstedet kan antyde, at der har været et vandmølleanlæg ved bækken omkring ¾ km nordøst for vikingetidsbopladserne ved Enggård. Herning Museum har desuden oplysninger om stenlægninger ved Herborg Bæk lidt vest for de 2 bopladser, i området syd for Tolsgård og øst for Vadgård. Der er ikke foretaget undersøgelser på stedet. Det er derfor ikke til at sige, om det drejer sig om et eller flere vadedsteder eller andre anlæg, ligesom der intet vides om stenlægningernes alder.

Afsluttende bemærkninger

De nye udgravninger ved Herborg har forøget fundmaterialet fra Herborg sogn ganske betydeligt. Denne strækning har været den fundrigeste af naturgas-strækningerne i Herning Museums arbejdsområde med 9

fundpladser inden for kun 2,5 km. De 2 store pladser fra vikingetid (nr. 3 og 6) og den store plads fra germansk jernalder (nr. 1) er de første inden for museets arbejdsområde, hvor disse perioder af jernalderen hidtil har været sparsomt repræsenteret.

Ved naturgas-undersøgelserne udgraves der kun smalle felter, og vi får derfor kun et lille udsnit af de store bopladser. Der er andre steder i Ringkøbing amt foretaget mere omfattende undersøgelser på tilsvarende pladser. Det gælder Holstebro Museums undersøgelser i Trabjerg øst for Holstebro og Nationalmuseets undersøgelser ved Omgård nær Grønbjerg.⁷

De mest interessante undersøgelser er gennemført ved Vorbasse mellem Vejle og Esbjerg.⁸ Her har Nationalmuseet og Vejle Museum inden for et 1 km² stort område næsten totalundersøgt 8 landsbyer, der afløser hinanden og tilsammen dækker en periode på ca. 1200 år, fra århundredet før Kristi fødsel til slutningen af vikingetiden. Derefter fortsætter bebyggelsen tilsyneladende i den nuværende landsby. Bebyggelsen flytter hver gang kun nogle få hundrede meter. Det har også andre steder vist sig, at der lidt uden for de nuværende landsbyer er rester af bebyggelse fra vikingetid, ligesom der i området kan være endnu ældre landsbyer.

Det er sikkert en tilsvarende situation, som pladserne i Herborg antyder, selv om der ud fra de nu gennemførte undersøgelser langt fra kan tegnes et billede af en sammenhængende bebyggelse. Der mangler ikke mindst materiale fra 600- og 700-tallet.

Pladserne nr. 1 og 2 ligger ca. 1,5 km nordøst for de øvrige pladser, jfr. fig. 1. Plads nr. 1 er især fra 500-tallet, mens plads

nr. 2 ikke kan dateres nøjagtigt. De 2 vikingetidsbopladser ved Enggård (nr. 3 og 6) er kun adskilt af en naturlig, ca. 80 m bred lavning, hvor der er udgravet et vejanlæg, som kan være samtidigt med en af bebyggelserne. De 2 pladser følger tilsyneladende efter hinanden. Den østlige plads er fra ældre vikingetid (800-tallet) og den vestlige fra yngre vikingetid (900- eller 1000-tallet). Den sidste plads (nr. 9) er ligeledes fra yngre vikingetid. Det lille område, som blev undersøgt, er beliggende ca. 500 m sydvest for pladserne ved Enggård og ikke langt fra Herborg gamle kirke.

Herborg gamle kirke, som er indtegnet på kortet fig. 1, nævnes i »Ribe Oldemor« fra omkring 1340 og blev vist nok lagt øde i 1300-tallet. Kirken har været opført af granitkvadre, og ruinen skal først være helt forsvundet, da man i 1856 brugte stenmaterialet til anlæg af vejen mellem Ringkøbing og Silkeborg.⁹ Kirken blev opført i tidlig middelalder, hvilket tyder på, at der på det tidspunkt var nogen bebyggelse i området.

De yngste af fundene fra pladserne ved Vr. Herborg er kun 1 eller 2 århundreder ældre end den gamle Herborg kirke. Den lille plads på Vadgårds jord (nr. 9) lå kun ca. 200 m NNV for det sted, hvor den gamle kirke blev bygget, og de 2 store pladser ved Enggård (nr. 3 og 6) er beliggende 500-800 m nordøst for kirken. Det er derfor sandsynligt, at der i området ved Vr. Herborg har eksisteret en sammenhængende bebyggelse, der går tilbage til 800-tallet.

Der kan være gamle bebyggelser flere steder i området, men det kan være vanskeligt at finde spor efter dem. Af de indtil nu undersøgte pladser var det kun den østlige boplads ved Enggård, der kunne erkendes

på markoverfladen, hvor der var små, ildskørnede sten. Disse bopladser fra germansk jernalder og vikingetid er ellers nærmest usynlige og kan normalt først påvises gennem arkæologiske udgravninger.

Noter:

1. Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej. Udgivet af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber. 1987.
2. Hans Rostholm: Naturgasundersøgelser i Herning Museums arbejdsområde 1983-86. FRAM 1986, s. 36-63.
3. F.eks. på den nordligste boplads i Vorbasse. Jeg takker Steen Hvass og Dorte K. Mikkelsen, Vejle Museum, for gennemgang af Herborg-fundene og sammenligning med Vorbasse-materialet og andre fund på Vejle Museum.
4. Herning Museums journ.nr. 96/1971.

5. Steen Hvass: Gris på graveskeen. Skalk 1978, nr. 3, s. 13-15.
 6. Herning Museums journ.nr. 105/1972.
 7. Der kan bl.a. henvises til: Lise Bender Jørgensen og Torben Skov: Trabjerg. Resultaterne af 5 års udgravninger af en vikingetidsboplads i NV-Jylland. Holstebro Museums Årsskrift 1978, s. 7-40. Leif Chr. Nielsen: Omgård - en vestjysk landsby fra vikingetid. Hardsyssels Årbog 1977, s. 59-84. I tidsskriftet Acta Archaeologica vol. 50, 1981, er artikler på engelsk om Trabjerg, Omgård og Vorbasse.
 8. Steen Hvass: Årtusinders landsby. Skalk 1984, nr. 3, s. 20-30. Jfr. note 7.
 9. Ifølge oplysninger i topografisk arkiv på Nationalmuseets 2. afdeling.
- I de omtalte udgravninger har ud over forfatteren deltaget: mus.ass. Jens Jørgen Kærsgaard samt stud.mag.erne Kristoffer Brix Bertelsen og Poul Erik Munksgaard.
- De udgravede pladser har på Herning Museum følgende sagsnumre: Nr. 1-2: HEM 2839. Nr. 3-4: HEM 2840. Nr. 5: HEM 2847. Nr. 6-7: HEM 2841. Nr. 8: HEM 2857. Nr. 9: HEM 2856.

Med på moden

Studier i manufakturhandelens historie i Lemvig fra 1846 til nutiden

Et af de hovedemner, som Lemvig Museum ifølge sin arbejdsplan lægger særlig vægt på, omfatter »Lemvig som handelsby«. Man skal ikke kende meget til byen for at vide, at den i ordets egentligste betydning stadig er en *købstad*, selv om dette begreb ikke længere bruges i administrativ henseende. Det er en by, hvis historie man ikke forstår, hvis man ikke har oplandet med i billedet. En god beskrivelse af dette har forfatteren Knud Bidstrup givet i en artikel, der netop hedder »Købstaden og dens opland«: »Vil man vide, hvad Lemvig er, må man først og fremmest opleve den om fredagen, når oplandets beboere strømmer til fra øst, vest og syd og blander sig med byens egne. Ned ad alle tre bjerge triller bilerne i næsten ubrudte rækker, og hele den gamle bydel er dagen igennem én stor torveplads, myldrende fuld af mennesker... Der er en ganske særlig stemning over fredagene i Lemvig. Det er ikke blot det, at der er mange mennesker i gaderne, for det kan man jo også opleve i andre byer. Det er måden, de er der på. Bybilledet er nok præget af travlhed, men ikke af forjagethed. Man mærker, at folk har sat dagen af. Hvis det blot drejede sig om at handle, gå i banken, til læge, på biblioteket, eller hvad man nu kommer efter, kunne mange lige så godt smutte ind på et hvilket som helst andet tidspunkt i ugen og tage hjem igen med det

samme. Sådan gør man andre steder i vort mobile lille land. Men på Lemvigegnen samler man ærinder sammen til om fredagen, og hvis man ikke har noget ærinde, kan man altid hitte på et. Det er øjensynligt, at folk lige så meget er kommet ind for at se mennesker, for at være med i de tilfældige møders frydefulde lotteri, for at diskutere

Fredag i Lemvig er torvedag, og så skal der købes ind og udveksles nyheder. Fot. 1981.

Lemvig med sine mange nybyggede huse i en tæt klynge omkring kirken og Torvet. Også havnen er ny, anlagt af kommunen i 1855-57. Lithografi efter J. Gjørup, Lemvig, ca. 1860.

priser på smågrise og slagte kreaturer og spørge nyt om slægtninge og venner».

Denne rolle som midtpunkt i et udstrakt opland kom byen først til at spille i løbet af 1800-årene. Det var dels en følge af en kraftig befolkningstilvækst i oplandet og en øget specialisering inden for landbruget, dels forårsaget af en lykkelig ændring i de geografiske forhold – Aggertangens gennembrud betød, at byen fik adgang til søhandelsvejene syd- og vestpå over Nordsøen. Byen fik bogstavelig talt vind i sejlene.

Fra midten af 1830'erne og frem gennem 1840'erne var bybilledet præget af mange byggepladser, hvor nye grundmurede huse blev opført i stedet for de gamle af bindingsværk, og hvor tidligere havegrunde blev bebygget. Mellem de gamle købmandsgårde, håndværkernes værkstedsbygninger og

gæstgiverierne dukkede en helt ny type virksomhed op. Det var manufakturforretningen. Den første åbnede på Torvet i 1846. Indtil da havde kunderne fundet manufakturvarerne på hylderne i de større købmandsgårde, hvor man også førte grovvare-som tømmer, jern og tjære, sammen med produkter til husholdningen som salt, sukker, ris, krydderier og brændevin, tallerkener og fade til borddækningen og jerngryder til køkkenet. De finere kramvarer som silketørklæder og blomstrede silkebånd købte man dog snarere hos omløbende kræmmere, der gerne solgte ulovlige varer til en billig pris.

Manufakturhandlerne var den nye tids forretningsfolk. De var byens »nyhedsformidlere«, og derfor blev de i meget udstrakt grad det brændpunkt, hvor by og opland

mødtes. Sådan er det stadig i Lemvig. Det var baggrunden for, at Lemvig Museum i 1985 for midler fra museernes rådigheds- sum gennemførte en stor etnologisk under- søgelse af forretningen »Damernes Maga- sin«. Desuden har museet siden indsamlet materiale, der kan belyse manufakturhan- delens historie i Lemvig fra 1846 til idag; indsamlingen er ikke afsluttet, men der teg- ner sig alligevel et billede.

Den første manufakturforretning

Andreas Jørgensen Beyer fik borgerskab som købmand i Lemvig den 9. november 1846. Hans forretning lå i et énetagers hus midt for Torvets østside; det fyldte næsten halvdelen af husrækken. Til Beyers ejen- dom hørte et sidehus og et toetagers pak- hus, og der var have inde bagved. Det var en attraktiv beliggenhed, hvor Beyer drev manufakturhandel i omkring ti år, tildels sammen med sin svoger, Mads Wodder. Vi ved ikke noget om forretningens varelager, men på dette tidspunkt må det først og fremmest have været stof i metermål og sy- tilbehør som knapper, tråd og bændler. Det var den første forretning i byen, der specia- liserede sig i handelen med én bestemt vare- kategori.

Beyer kom fra Sønderjylland. Han var udlært i Qvedens Gård i Ribe – en stor ma- nufakturhandel, hvor man blandt andet solgte varer til kræmmere, der drog om- kring i hele Jylland med kramsækken. Hav- de man stået bag disken i Qvedens Gård først som lærling og siden som handelsbe- tjent, så vidste man nok, at der måtte være basis for en tilsvarende forretning længere nordpå.

Beyer var tilsyneladende en velsitueret og anset mand i Lemvig. Hvis man kan dømme ud fra fadderlisterne i kirkebogen, så kunne han placeres i byens øvre borger- skab – sammen med de store købmænd, apoteker og læge, toldpersonalet, enkelte større håndværksmestre samt proprietærer fra byens opland. Fra andre kilder ved vi, at Beyer og hans svoger hørte til den faste om- gangskreds for Niels Munch Breinholt på gården »Sønder Vinkel« lige vest for Lem- vig – en af egnens matadorer, vidtbekendt og højtægtet for sit talent som studeopdræt- ter og handelsmand. At Beyer nød anseelse i byen, fremgår også af, at han i en periode var indvalgt i Borgerrepræsentationen og fungerede som forligelseskommissionær. Da der i 1851 blev dannet et aktieselskab, der stod bag opførelsen af en privat skibs- bro – faktisk byens første havn – var Beyer og hans svoger at finde blandt de 28 aktio- nærer sammen med byens førende forret- ningsfolk, præst og apoteker og de mest fremtrædende studeopdrættere fra oplan- dets proprietærgårde.

Beyers svoger, Mads Andreas Wodder, stammede også fra Ribe, hvor hans fader var gæstgiver. Han søgte borgerskab i Lem- vig som manufakturhandler i 1847. Ansøg- ningen blev anbefalet af Lemvigs Borgerre- præsentation på det varmeste: »Da der for nærværende Tid kun er een Manufactur- handler her i Byen, og vi antage at to Manu- facturister her kan have fornøden Beskæfti- gelse og deres gode Udkomme, ligesom det utvivlsomt maa være i Byens og Omegnens Interesse at Concurrence indtræder, tillader vi os allerunderdanigst at anbefale Ansøge- ren paa det bedste«. Ligesom Beyer havde Wodder papirerne i orden. Han havde ud-

stået fem års læretid og derefter arbejdet ét år som handelscommis i P. Juhl's tøj- og manufakturforretning i Haderslev.

Mads Wodder kom til Lemvig som ugift og åbnede forretning i farver og gæstgiver Mads Kjærs gård i Vestergade (det senere Warmdahls Hotel). I 1851 giftede han sig med en datter af proprietær H. C. Høegh på »Rammegård«. Jomfru Høegh må have været et godt parti, noget der nok ikke var helt uvæsentligt, når det gjalt om at bygge en kundekreds op! Om det er sket i forbindelse med giftermålet eller senere, vides ikke, men ved folketællingen 1855 boede familierne Beyer og Wodder sammen i Beyers hus på Torvet. Her drev de to svogre stadig manufakturhandel, men de havde tilsyneladende planer om at skifte erhverv. I 1854 havde byrådet anbefalet en ansøgning fra Wodder om at anlægge et brændevinsbrænderi; året efter indleverede han imidlertid sit borgerskabsbrev og flyttede fra byen. Beyer søgte om tilladelse til at anlægge et ølbryggeri og etablerede sig som værtshusholder på Torvet. 1862 gav byrådet ham en anbefaling på en ansøgning om ansættelse ved jernbanen, og dermed forsvinder byens første manufakturhandler ud af billedet.

Det første kapitel af manufakturhandelens historie i Lemvig er karakteristisk ved sin nære sammenhæng mellem handelen med kramvarer og med kreaturer. Beyer og Wodder indgik i et socialt og geografisk netværk, der forbandt Nordvestjylland med Sønderjylland og Nordtyskland. Det er påfaldende, at Peter Juhl i Haderslev, hvor Wodder var udlært, var medlem af en fremtrædende handelslægt, der drev såvel købmands- og manufakturhandel som

handel med kreaturer. Een af Peter Juhl's brødre, Jes Petersen Juhl, boede i Hamburg og var gift med en kvinde ved navn Wilhelmine Olde. Det kunne meget vel være ham, der er omtalt i følgende skildring – tiden, stedet og navnet passer: »Det første Sted, vi besøgte i den nyopbyggede Bydel, lå på 'Adolfsbrücke', hvor en større og finere Manufakturbutik ejedes af en dansk talende Mand af den os velbekendte Juhlske Slægt fra Haderslev Egnen, og hvis Adresse vi kendte«. Således fortæller proprietær Breinholt's unge søn om et besøg, som han gjorde i Hamburg i 1846 sammen med nogle onkler, efter en vellykket markedsrejse til Itzehoe med stude. Også navnet Olde var velkendt i studehandlerkredse, og det var hos kreaturkommissionærerne Claus og Wilhelm Olde i Altona, at proprietær Breinholt i 1847-48 indlogerede sin søn, der skulle på realgymnasium i Hamburg.

Formålet med besøget hos manufakturhandleren på Adolfsbrücke var iøvrigt at indkøbe en betydelig mængde silkevarer, som på grund af toldforholdene var billigere end i Danmark, og som de agtværdige vestjyske studeopdrættere og handelsmænd agtede at smugle over toldgrænsen. Mange store studehandlere havde begyndt deres karriere som handelsfolk ved at gå omkring med kramsækken fra gård til gård – det var en uddannelsestid, hvor man lærte priskalkulation og udbyggede sit kendskab til egnens befolkning. Den unge Breinholt's onkler repræsenterede dette gamle vestjyske mønster. Beyer og Wodder og den unge Niels Buch Breinholt var den nye tids mænd; Niels Buch blev ikke sendt ud med kramsækken, men fik en uddannelse med færdigheder i landbrugsarbejde og sprog,

der rettede sig mod opdræt og eksport. Beyer og Wodder var tilsvarende professionelle på deres veldefinerede felt. Da de kom til Lemvig, gik de ind i et allerede eksisterende netværk og skabte sig en profit ved at rendyrke et område, der indtil da enten havde været en bibeskæftigelse for købmænd og bønder, eller en ulovlig del af de omvandrende kræmmeres virksomhed.

Den nye tids åndelige strømninger

Da Beyer og Wodder lukkede deres manufakturforretning, var der allerede fire-fem andre, der havde etableret sig i samme branche. Een af dem, Christen Martinus Muusmann, havde endda åbnet forretning i naboejendommen på hjørnet af Torvet og Nørre Østergade (den nuværende Ågade). Han var født i Århus og udlært i Vejle og fik borgerskab i Lemvig i maj 1850. Muusmann havde ingen forbindelser med de store proprietærer og byens spidser; skal man dømme ud fra fadderlisterne, knyttede familien gerne kontakter til det solide borgerskab, men holdt sig ellers for sig selv.

Netop fordi Muusmanns kom udefra og uden forbindelser til det eksisterende sociale netværk, faldt det måske naturligt, at de søgte ind i tidens åndelige forbindelser, der gik på tværs af gamle grænser: »Inden Frederik Erlandsens hjem åbnede sig for de troendes forsamling, havde man holdt til hos købmand Muusmann på hjørnet af Torvet og Østergade [det må være Nørre Østergade]. Her var det, vel omkring 1850, at haugianeren, den norske skipper Tobias Ariansen fra Svinør undertiden gjorde besøg, når han lå med sit skib i havnen. En aften, da han igen var på besøg, og der blev

De store uldne franske sjaler, der blev brugt som overtøj, var en stående vare hos manufakturhandlerne i 1850erne og 1860erne.

Fot. 1860erne.

sunget salmer, lavede nogle drenge halløj udenfor og bankede på ruden i den hensigt at forstyrre. Fru Muusmann gik ud og tilbød drengene rosiner for at få dem til at forholde sig rolige; de lod sig bestikke, men tog igen fat efter en stund. Så gik den norske skipper ud i butikken og talte så djærvt og hjerteligt til drengene, at nogle af dem gik grædende hjem, og en af dem, den senere bager Nybo, blev vakt. Men faderen til en af drengene blev bange og klagede til præsten. Denne gik ned til skipperen for som en ret hyrde at undersøge, hvad han var for en fyr. Præsten

kom hjem og sagde: »Han er vist mor-mon!«.

Måske var Muusmann for tidligt ude i sin rolle som »åndelig nyhedsformidler« i en by, hvor præsten var kendt som en praktisk livets mand og en ivrig kortspiller, der ved dåbsgildet søndag eftermiddag tabte den daler, som han havde fået i offer ved barne-dåben samme formiddag. I hvert fald gik Muusmann fallit i 1857; det var et vanskeligt år for handelslivet, og flere andre af byens manufakturhandlere og købmænd måtte overgive deres bo til skifteretten.

At tabe eller vinde

Også manufakturhandler Ditlev Waldemar Petersen gik fallit i sommeren 1857; da havde han drevet forretning i ét år. Der var stor gæld i ejendom og butiksinventar og ubetalte regninger og veksler fra firmaer i Hamburg – og så var der udestående fordringer på kunder, der havde fået kredit. Petersen havde overtaget sin ejendom i Vestergade efter en anden manufakturhandler og indrettet sig standsmæssigt med mahognimøblement og forgyldte gardinstænger i dagligstuen; i haven var der lysthus, og bedene var prydet af en spejlkugle på fod og hele 93 konkylier! Selve forretningen bestod af en butik med disk og reoler, et pakkammer og et kontor med skrivepult. På hylderne lå der stofrulle ved stofrulle – sirts, kjoletøj, bomuldsstof, fløjl, silke, moiré, molskin, shirting, dyffel, multum, klæde, kirsej, frakketøj, gardintøj og -frynser, bobinet, sejlbug, bolster og voksdug. Der var sytilbehør som bånd, bændler, tråd, knapper, spænder, blonder og besætningsbånd, frynser og lidser, hægtter og snøremaller – og fi-

skeben til skørterne. Der var strømper, handsker, muffedisser, mamelukker, uldne huer og sorte hatte, mantiller, damekraver og underærmer. Der var tørklæder af forskelligt materiale og til forskellig brug, dameslør, nattøjer, skjorter og undertøj, seler og paraplyer. Man kunne også købe kamme, broscher og hårnåle. En stor artikel var dameschawler, der i denne periode blev brugt som overtøj. Som et speciale førte D. W. Petersen olietøj, guttaperkafrakker og sydveste. Af færdigsyet tøj bød forretningen kun på herreveste. Intet under, at manufakturhandlerne kunne beskæftige en række skræddere og syersker både i selve byen og på landet.

D. W. Petersen var udlært i Århus og havde siden haft pladser som kommis i Viborg og endelig et årstid i Lemvig. Efter hans fallit rykkede en ny manufakturhandler ind, Carl Jacobsen. Carl Jacobsen kom fra Fyn, men var af jødisk afstamning og tro. Det lod imidlertid ikke til at komme ham til skade. Skønt hans forældre nu boede i Assens, stammede de fra henholdsvis Rendsburg og Hamburg, og det var velkendte lokaliteter i vestjydsk ører. At han var »med i laget« i byen viser en beskrivelse, som en ung dommerfuldmægtig har givet af sin omgangskreds i byen i årene 1860-62: »Der var flere unge Købmænd, Jespersen, H. C. Schou, Søren Sand og Thorbrøgger, alle med vakre Koner, og Karl Jacobsen og Gjerulf, der var Ungkarle. Til disse sluttede jeg mig straks og til Hans Jacob Smith paa Teglgården lige ved Byen«. De nævnte var alle unge mænd af god familie og på vej i karrieren og åbenbart uden fordomme i religiøs henseende.

Carl Jacobsen var udlært hos sin broder

Vestergade – i bygningen til højre ligger Carl Jacobsens herreekviperingsforretning og udsalg fra Manufakturhandlerforeningens Messe. Set med nutidens øjne er det ingen imponerende butiksfacade, men udstillingsvinduerne af støbejern var et nyt islæt i gadebilledet. Fot. før 1884 i privateje.

Salomon Jacobsen i Holstebro, og han gittede sig også inden for sin tro og fik med årene syv børn, der – naturligvis – ikke blev døbt. Carl Jacobsen havde næppe kapital med hjemmefra, eftersom hans forældre døde i største armod; men både han og hans brødre havde tilsyneladende arvet en god portion handelstalent. I 1867 var han byens fjerdestørste skatteyder. Forretningen lå på Vestergade, som var et godt bolig- og forretningsstrøg, og han fik råd til at indrette sit hus »herskabeligt«, som der står i brand-

taksationsbeskrivelsen i 1873, med gibslofter og dobbelte døre. Familien havde tjenestepiger, og i forretningen var der handelsbetjent og lærling. I Lemvig Avis var Carl Jacobsen en flittig annoncør og nok den første, der brugte billeder i sine annoncer; således havde han i efteråret 1867 en række annoncer for færdige damekåber med en tegning af to kåber.

I marts 1884 ophævede Carl Jacobsen sin forretning og flyttede til København, hvor han slog sig ned som rentier. Hans sidste

lærling i Lemvig, Oluf Wahlstrøm, rejste også til København og etablerede sig i 1886 som manufakturgrosserer, efterhånden med sine yngre brødre Hans og Fedder som henholdsvis førstemand og handelsrejsende. Fedder Wahlstrøm vendte siden tilbage til Lemvig og drev manufakturhandel på hjørnet af Vestergade og Nørregade.

Handelstalent og slægtskabsforbindelser

At drive en købmandsgård og en manufakturforretning var to meget forskellige former for handel. De fleste varer i købmandsgården tålte en lang omsætningstid, og kreditten løb ofte i generationer. I købmandsgården levede man så at sige i et gammelt mønster af selvforsyning, og virksomheden fungerede som et kredsløb, hvor hver bevægelse i sindig takt kunne give et overskud, der blev geninvesteret. En købmandsgård var et komplekst hele, der næsten altid måtte bygges op over flere generationer – med lagre og pakhuse, gæstestalde, butik, tilhørende landbrug, skibe i søen, mange slags ansatte og en fast kundekreds. At åbne en manufakturhandel krævede et borgerskabsbrev, et lokale på størrelse med en dagligstue, måske et pakkammer bagved, og nogle leverandører, der godtog ens kreditværdighed. Kom der kunder som svar på ens annoncer, gik det godt; kom der ingen, gik man fallit.

Hvis man som fremmed flyttede til byen og etablerede sig som handlende, så afhang ens fremtid af en kombination af flid, sparsommelighed, handelstalent og held. Carl Jacobsen var et godt eksempel på denne type. Når han trivedes i den unge dommer-

fuldmægtigs selskab, hvor man fornøjede sig med baller på Klubben, dilettant og sangøvelser, så har han nok tilmed været en munter og omgængelig person. Det har uden tvivl bidraget til hans forretnings gode omsætning. Til gengæld hentede han næppe mange kunder blandt de stadigt flere åndeligt vakte i byen.

Handelen med manufakturvarer var betydelig mere usikker end købmandsgårdenes traditionelle grovvarerhandel. Man kunne hurtigt etablere sig med et varelager; men det hele kunne lige så hurtigt vakle, når regningerne indløb fra leverandørerne, og kunderne enten udeblev eller ikke betalte, fordi de var vante til årelange kreditter. Under de omstændigheder var det en klar fordel at kunne starte sin forretning med et netværk af potentielle kunder. Det er iøjnefaldende, at flere af de manufakturhandlere, der satte skub i Lemvigs forretningsliv i sidste halvdel i 1800-årene, kom fra gårde i oplandet. Det var gårde, hvor man havde tradition for handel, hvad enten det var med kreaturer, ejendomme, købmandsvarer eller kramvarer. Disse unge mænd, der havde gået først med kramsækken og måske siden været med til at drive svin til marked i Tønder og Husum, eller som var blevet sendt i lære i Lemvig hos byens købmænd, havde gode forudsætninger for at bygge en forretning op. De kunne kalkulere med priser i indkøb og udsalg, de kendte handelsforbindelserne særlig sydpå til Hamburg-Altona, og de havde gennem deres slægtskabsforbindelser i hjemsoget allerede på forhånd en etableret kundekreds.

Den 8. marts 1867 skrev købmand A. W. Andrups søn Rasmus i et brev til sin søster: »At Larsen har købt Baronens Gaard og

Niels Hjortkjær i Comp. med Bechgaard har købt den Gaard, som Jespersen boede i, ved Du velsagtens af andre Breve. Det er ellers storartet, at 3 Folk her fra Gaarden i et Aar køber Ejendomme og det saadanne Ejendomme, det sker ikke hvert Aar«. De tre nævnte unge mænd var alle født på gårde i Lemvigs opland.

Jens Larsen

Jens Kjølhede Larsen – eller Jens Larsen, som han åbenbart blev kaldt – stammede fra gården »Kjøldige« i Bøvling sogn; én af hans brødre blev købmand og møller i nabosognet Nees. Jens Larsen var sidst i tyverne, da han købte Baronens Gård og etablerede sig som selvstændig. Baronens Gård var en meget stor ejendom, der lå på hjørnet af Søndergade og Svirrebommen; den hed sådan, fordi den havde tilhørt byfogeden, baron Rosenkrantz. Jens Larsen havde butik og pakhus i fløjen ud mod Svirrebommen, mens der var beboelse i fløjene mod Søndergade og ud mod haven. I en del af ejendommen var der i 1870erne og 1880erne et fint gæstgiveri, hvor der blandt andet boede handelsrejsende fra Hamburg, Lübeck og København. Hotelfunktionen var længe knyttet til bygningen, sidst under navnet Jespersens Hotel.

I 1872 købte Jens Larsen endnu en ejendom, der lå midt for Torvets sydside, og åbnede dér en manufakturforretning. Karakteristisk nok hjemskrev han sine første varerendinger fra firmaer i Hamburg og andre nordtyske byer, og først da forretningen på den måde var kommet igang, henvendte han sig til en række firmaer i København og Århus. Jens Larsen satte bygningen i stand

Manufakturhandleren måtte være velklædt og modebevidst – her er det købmand Th. Gjerulff og hans hustru. Gjerulff etablerede sig som manufakturhandler i Søndergade i 1855. Fot. 1860erne.

og forsynede butikken med to fag af de nymodens store butiksvinduer af støbejern. Fra sine leverandører udbad han sig bl.a. reklamer for symaskiner til brug for vinduesudstilling. Inde i forretningen fandtes en del færdigsyet herre- og dametøj, men man kunne også få taget mål og vælge stof efter prøver. Jens Larsen havde lært et målsystem hos sin hovedleverandør i København, Brødrene Andersen, et fint herrekonfektionsfirma, der stadig ligger på Strøget. Det er forbløffende, så hurtigt ordrerne kunne ekspederes. Den 25. november 1874 tog Jens Larsen mål til en vest, bukser og to

frakker til proprietær Høegh på »Rammegård« og sendte målene til Brødrene Andersen med følgende besked: »Imorgen 8te Dage skal det bruges, og De bedes derfor at afsende det saa hurtigt at det kan være her til den Tid«. Intet under, at tøjet ikke altid var »efter prøven«, når det ankom! Brødrene Andersen leverede også færdigsyet tøj til mindre krævende kunder. Den 3. november 1873 skrev Jens Larsen til København: »Har De nogle blaa Figur Frakker m. Foer paa Lager til ikke altfor høi Priis maa De gjerne sende mig nogle af den gangbare Størrelse. De bedes at afsende det saa tidlig at jeg kan faa det paa næstkommende Torsdag da vi har Marked paa Fredag d. 7. dm. Haabende at De opfylder mit Ønske, tegner med megen Agtelse, ærb«. Hvis Jens Larsen virkelig modtog varerne i rette tid, må det siges at være hurtig ekspedition.

Der opstod ofte problemer, når tøjet trods den omhyggelige måltagning ikke passede kunden, og Københavnerfirmaet rykkede for betaling. Ofte var kunderne også vant til at kunne få en betydelig længere kredit lokalt, end det halve år, som manufakturhandleren i regel kunne forvente hos sine leverandører. I hvert fald er Jens Larsens kopibog fuld af breve, der lover betaling for leverede varer, hvis han bare kan få lidt henstand. Jens Larsens forretning havde imidlertid et solidt kundeunderlag. Mange kom naturligt nok fra hans fødesogn Bøvling, men også fra andre dele af oplandet. Som lidt af et speciale havde han en række af egnens præster. Det skyldes antagelig, at Jens Larsen var én af lederne i det indremissionske liv i Lemvig. Han var et barn af de åndelige strømninger, der netop i Bøvling sogn var særdeles markante, og

som her gik helt tilbage til den Herrnhuttske missionering i 1840'erne. Jens Larsens kone var iøvrigt søster til bager Nybo, der som dreng var blevet vakt i Muusmann's butik. I Jens Larsens hjem i Lemvig mødtes de vakte unge, og til hans omgangskreds hørte en række af Indre Missions støtter i byen. Her var således en manufakturforretning, der kunne tiltrække helt andre kunder end Carl Jacobsens i Vestergade.

Det indremissionske engagement forhindrede ikke Jens Larsen i at interessere sig for modens luner. I december 1872 bestilte han en jakke til sig selv med uldent for og fløjlskrave og desuden en sort selskabsvest – »Vesten vil jeg helst have med Overfald og kun 3 Knapper er det ikke den nyeste Mode?«. Den skiftende mode medførte, at manufakturhandlerne måtte holde udsalg to gange om året, så der var plads til sæsonens nye varer, der ankom i marts og oktober.

I 1876 overdrog Jens Larsen huset på Torvet og forretningen til sin yngre broder, Iver, der havde stået i lære hos ham. Selv blev han boende i Baronens Gård som dampskibsekspeditor og kongelig vejer og måler.

»Kong Hans«

Ligesom Jens Larsen havde også hans to kolleger fra Andrups købmandsgård heldet med sig i deres ejendomshandel og etablering som selvstændige. De var et lysende eksempel på, hvordan man kombinerede handelstalent og slægtskabsforbindelser. Niels Hjortkjær – eller Niels Christensen – stammede fra gården »Meld Hjortkjær« i Ramme. Hans kompagnon Laurids Buch Bechgaard kom fra »Kirkegård« i Dybe.

Torvets østside i 1880'erne. Hans Bechgaards manufakturhandel lå først bag de store vinduer i det lave hus til venstre; i 1883 flyttede han til den høje naboejendom midt i busrækken.

De to mænd var svogre; Laurids Buch Bechgaards ældste søster var nemlig gift med Niels Hjortkjærs broder Christen, der havde fået både pigen og hendes fødehjem »Kirkegård«, hvor han drev landbrug og købmandshandel. På aftægt hos dem boede den gamle Laurids Buch Bechgaard, der også i sin tid havde drevet købmandshandel på »Kirkegård«. Hans fader igen havde været hosekræmmer med borgerskab i København fra 1779, men var i år 1800 vendt hjem til sin fødeby og blevet gårdmand i Tjerring inde i Midtjylland. Familien var kommet til Lemvig-egnen, da hosekræm-

meren var død, og hans enke havde giftet sig med forvalter Jan Husted på »Volder« i Ramme sogn.

De to handelsbetjente var henholdsvis 25 og 30 år, da de i 1867 i fællesskab købte ejendommen på hjørnet af Torvet og den nuværende Ågade – det var dér, hvor Muusmann i 1850'erne havde drevet manufakturhandel. Efter fem år – i 1873 – trådte Niels Christensen ud af kompagniskabet og købte sin egen købmandsgård på hjørnet af Vestergade og Svirrebommen (den blev senere kendt under hans søns navn som I.M. Christensens købmandsgård). Lau-

Billige bestemte Priser.

Lemvig.

Magasin du Nord (Th. Wessel & Vett.)

Oplag og Enc-Udsalg
i Lemvig hos

Hans Bechgaard.

De nye Varer for Efteraaret
ere hjemkomne.

Som Specialiteter fremhæves:

K a a b e r,

hvorafforefindes meget stort
Udvalg i nye moderne Stof-
fer og Façons.

Ved Sammenligning vil
De finde, at man hos mig ikke
alene faar de smukkeste
Kaaber, men at ogsaa Pri-
serne ere overordenlig bil-
lige.

Senge Udstyrs-Artikler.

Hvide Varer.

Møbel- og Gardin-Stoffer.

Tæpper og Tæppetøj.

Symaskiner.

Lageret Omfatter endvi-
dere et righoldigt Udvalg af
alle andre Manufakturvarer.
Hos mig faas altid gode Varer til
en moderat Pris.

Hans Bechgaard.

I sine annoncer i 1890erne benyttede Hans Bechgaard som blikfang en tegning af Magasin du Nord's hovedbygning i København. Det var almindeligt, at store manufaktur-grossister og -fabrikker havde oplag og udsalg rundt om i provinsen. Lemvig Avis 22. sept. 1897.

Butikkerne blev naturligvis udstyrede med de moderne støbejernsvinduer. Idéen med de to afdelinger var, at Laurids Buch Bechgaard skulle stå for kolonialhandelen, mens hans yngre broder Hans – der havde været med i forretningen i flere år – skulle tage sig af manufakturhandelen. Året efter døde Laurids imidlertid, og Hans overtog hele virksomheden – og efter en passende tid også den unge enke og hendes lille søn. Bag disken rykkede hele tiden yngre brødre og med årene også sønner i næste generation ind som lærlinge og handelsbetjente.

I 1883 opsplittede Hans Bechgaard den store virksomhed og overdrog ejendommen på hjørnet af Torvet og Ågade til sin yngre broder Carl Christian, der nu alene skulle tage sig af kolonialhandelen; han kendte virksomheden godt, han havde været med, fra han var femten år gammel. Hans Bechgaard købte til sig selv naboejendommen på Torvets østside; det var den, hvor A.J. Beyer i 1846 havde etableret byens første manufakturforretning, og hvor der siden havde været gæstgiveri. Den nye forretning førte metervarer, færdigsyede herreklæder, damekåber, franske schawler, paraplyer, sengefjer og dun, symaskiner og kunne endog på bestilling levere Hornung & Møller pianoforter! Indehaveren havde ikke for ingenting hosekrammer-

rids Buch Bechgaard byggede nyt på Torvet, et langt énetages hus med to butikker, én til kolonialvarer og én til manufaktur.

blod i årerne; forretningen blev snart byens førende, og ejeren fik tilnavnet »Kong Hans«.

Kampen om kunderne

Hans Bechgaards værste konkurrent må have været Carl Jacobsen i Vestergade, men denne afviklede sin velmeriterede forretning efter mange års virksomhed i løbet af 1884 og blev fulgt til dørs af byens borgere med et festmåltid på Jespersens Hotel. Nye kom stadig til, bl.a. Hans Bechgaards egen tidligere handelsbetjent, Andreas Kastberg, der etablerede sig i købmand Hestbechs gård på Torvets nordside i august 1883. Man fornemmer imidlertid ingen særlig kamp om kundernes gunst før i september 1884, hvor en manufakturhandler fra Struer formastede sig til at avertere stort i Lemvig Avis. Det fik Hans Bechgaard til for første gang i avisens historie at besætte hele bagsiden med én stor annonce, der blev gentaget tilstrækkelig mange gange til, at Struermanden tabte modet.

Hans Bechgaard udbyggede snart sin nye forretning; i februar 1885 meddeler han i en annonce i Lemvig Avis, at han oprettede en systue for finere dameskrædderi. Herfra kunne man levere færdige kjoler og overstykker efter mål på få dage. I august samme år etablerede han i forbindelse med manufakturforretningen »en komplet Herre-Ekviperings-Forretning« med en faguddannet tilskærer. Fra værkstedet kunne man levere vinteroverfrakker, habitter, præstekjoler o.s.v. »smukt og elegant syede« i løbet af få dage. Også manufakturloftet blev udvidet med alt fra »de allerfineste Modevarer til billige og solide Ting af dansk

Fabrikata«. I januar 1886 blev der holdt udsalg over de færdigsyede herreklæder; fra nu af ville forretningen kun føre lager af ting, der var syede på eget værksted. Af annoncerne fremgik det, at disse varer kunne sælges billigere end udefra indkøbte.

Hans Bechgaards annoncer i den lokale avis var som de fleste andre rene tekstannoncer, sat op med tidens varierede udvalg af typer. Han skal nok have spærret øjnene op den 27. august 1886, da han i Lemvig Avis så en stor halvsides annonce for byens sidste nye manufakturforretning. Det var Gustav Essemann, der på markedsdagen lørdag den 28. august åbnede et udsalg for Grome & Goldschmidts Fabrikker. Annoncen var forsynet med et iøjnefaldende prospekt af fabriksanlæggene. I sin næste annonce, der naturligvis fyldte hele bagsiden, reklamerede Bechgaard for sin »Mode & Manufakturhandel, Herre- & Dameskrædderi« og tilføjede, at hvis nogle af hans kunder skulle have lyst til at prøve varer fra Crome & Goldschmidts Fabrikker, så havde han indkøbt et parti, som kunne sælges lige så billigt som i firmaets egne udsalg – eller billigere. Crome & Goldschmidt gjorde indsigelser mod Bechgaards annonce – han måtte have købt sine varer på anden hånd, for de solgte kun til deres egne oplag og udsalg rundt om i landet. Bechgaard svarede, at han ikke havde udtalt sig om, hvor han havde købt varerne, men kun at han førte dem på lager – »Naar jeg iforøvrigt fører Crome & Goldschmidts Varer, da er det ikke, fordi jeg tror, at disse ere bedre end Andres, tvertimod anser jeg dem gennemgaaende for betydelig ringere end de Varer, jeg hidindtil har ført og fremdeles vil føre ved Siden af; men jeg betragter Sagen saale-

des, at jeg for at paavise, at jeg virkelig sælger billigere, maa tilbyde nøjagtig samme Artikler, for at Publikum selv kan overbevise sig om, at enhver Vare kjøbes billigst hos mig«. Striden mellem de to annoncører fortsatte i efterårets løb, og annonceteksterne bar ind imellem mere præg af indbyrdes mundhuggeri end af orientering til kunderne. Det må have været et plaster på såret, da Hans Bechgaard ved årets udgang kunne finde sig selv på skatelisten som byens tredjestørste skatteyder, mens Gustav Essemann stod som nr. 28.

Essemann's manufakturforretning bed sig imidlertid fast på hjørnet af Vestergade og den nuværende Strandgade. I 1890 var der ansat prokurist, tre lærlinge, syerske og – ligesom hos Hans Bechgaard – en direktice. Hans Bechgaard tog ved lære af Essemann's annoncer, og da han fik oplag og eneudsalg for Magasin Du Nord i København, forsynede han sine annoncer med et prospekt af stormagasinet's pompøse hovedbygning på Kongens Nytorv.

Skrædderkrigen

Kampen om kunderne udspillede sig ikke blot mellem manufakturhandlerne indbyrdes. Sålænge manufakturforretningernes vigtigste varekategori var stof i metermål, gav selve forarbejdningen til færdigt tøj arbejde ude i byen til skræddere og syersker. Det var et indgreb i disses traditionelle næring, da de store manufakturhandlere åbnede egne tilskærerværksteder. 1880'erne var desuden en tid med voldsomme politiske og sociale brydninger, og der skulle ikke meget til at sætte sindene i kog. I september 1887 averterede Hans Bechgaard både i den

konservative Lemvig Avis og i den nytilkomne venstreavis Lemvig Folkeblad, at han nu ansatte sin tredje tilskærer, der tidligere havde arbejdet »i de fineste Forretninger i Kjøbenhavn og Stockholm«. Det publikum, som Bechgaard hermed henvendte sig til, var dem, »der maatte sætte Pris paa, at her i Byen findes et 1. Klasses Skræder-Etablissement«.

Annoncen medførte en ophidset debat. Den 22. september indrykkede byens skræddere dette læserbrev i begge aviser: »Alle gode Gange ere tre, sagde Kjøbm. Hans Bechgaard, da han fik Tilskjærer Nr. 3, og slog saa et Slag, der skulde gjøre det af med os Skrædere i Lemvig. B. udtaler sig i sin Reklame, som om han vil afhjælpe en Trang, et længe følt Savn, som om han vil opofre sig for at lindre den Nød, der efter hans Mening findes her paa Egnen, ved at overtage Skrædderiet efter en storartet Maalestok, altsaa paa en Maade, som om vi ikke duede, hvad jo umulig kan være hans Mening, da han har henvendt sig til en af os for at tiltræde Pladsen som Tilskjærer. Grunden til, at B. altså vil spille Forsyn og træde op som Egnens Velgjører, fatte vi ikke. Var B. en fattig Mand, der var haardt trængt af Kreditorer og paa den Maade vilde gjøre Reklame for at lokke Kunder, saa kunde vi saa godt forstaa Grunden, men efter hans egne Udtalelser – ganske vist kun efter hans egne – skal han jo være en velstaaende Mand, og derfor er hans Adfærd os saa meget mere ufattelig. Vi formene at kunde garantere og levere vore tidligere Kunder og de, som ville bæere os med deres Søgning, lige saa gode Varer, lige saa godt syede og til samme Priser som B., uden at inddele vort Arbejde i Klasser, da vi kun

Hans Bechgaards forretning lå midt på Torvet, på den sobrige østside. Man måtte have markiser over butiksudstillingerne og vinduerne på første sal. Postkort ca. 1905-10.

kende et Slags Arbejde, nemlig det reelle og solide. Vi tigge ikke om Kunder, men ere glade ved enhver, der under os sin Søgning. *M. Nørtoft, A. Dalgaard, M. Konradsen, J. Lauridsen, M. Emtkjær, Hans Bengtson.*

Hans Bechgaard svarede ved at indrykke sin store annonce endnu engang i Lemvig Avis, suppleret med følgende indlæg, som blev bragt i begge aviser under overskriften »6 Skrædere paa Krigsstien«:

»Samtlige Byens Skrædermestre have i dette Blad tilladt sig at rette et Angreb imod mig, og de give mig derved en passende Lejlighed til at begrunde, hvorfor jeg har begyndt et Skræderi. Jeg maatte før den Tid ofte vente i Maaneder, før jeg kunde faa udført de Bestillinger, jeg indgav til Skræderne

her, og da flere af disse desuden begyndte at handle med Klædevarer, fandt jeg saa meget mindre Grund til at tage særligt Hensyn til dem. Naar en Skræder gaar ind i Kjøbmandens Næringsvej ved at forhandle Klædevarer, da finde d'Hrr., at dette er fuldstændig i sin Orden; det har jeg heller ikke noget imod, men saa maa de ogsaa finde sig i, at jeg betaler med lignende Mønt. D'Hrr. pukke svært paa deres egen Duelighed og anføre som Grund, at jeg har tilbudt Skræder Nørtoft Plads som Tilskjærer; det har jeg ogsaa gjort i denne Sommer, thi det saa da næsten ud, som om jeg, da jeg ikke kunde faa nogen Tilskjærer, jeg kunde bruge, maatte nedlægge mit Skræderi. Jeg havde ganske vist Tilbud nok, men virkelig dygtige Folk, som havde indgivet saadanne, trak

sig tilbage, da de hørte, at de skulde til Lemvig. Først efter længere Underhandling lykkedes det mig at formaa Hr. Møllerstrøm til at overtage Pladsen.

»Naar d'Hrr. endvidere ville forsøge at fortolke min Artikel derhen, at det skulde tage sig ud, som om jeg »tiggede« om Kunder, da tror jeg, at Størstedelen af Publikum kjende mig nøje nok til at vide, at det ikke ligger for mig, og enhver, som vil gjennemlæse mit Avertissement med Opmærksomhed, vil ogsaa nok faa den rette Mening ud af samme. Hvad angaar d'Hrr.s øvrige Udtalelser om min Person og Forretning, da finder jeg ingen Anledning til at imødegaa disse, da Lemvig Skræderes Mening om mig er mig komplet ligegyldig.

»Naar jeg har fremført, at der fra mange Sider stilles Fordring om finere Arbejde end hidtil leveret, da er det bedste Bevis for denne Paastands Rigtighed, at en stor Del af vor Bys og Omegns Publikum lader sit Tøj sy i Kjøbenhavn.

»Sluttelig vil jeg tilraade d'Hrr. Skrædere at feje for deres egen Dør, jeg skal nok selv feje for min.

Lemvig, den 23. September 1887.

Hans Bechgaard

De seks skræddere tog til genmæle i et brev, der blev bragt den 2. oktober i Lemvig Folkeblad og den 4. oktober i Lemvig Avis under overskriften »Til Kjøbmand og Skrædder Hans Bechgaard, Lemvig«:

»I Anledning af Deres Artikel imod os, skjøndt vor Mening er Dem komplet ligegyldig, ere vi dog nødte til at komme med nogle faa oplysende Bemærkninger. De har ganske vist ladet sy hos flere af os, men foruden, at De har villet have det hurtigere og

billigere end andre, noget, som man ganske vist, naar man er sikker paa meget og stadtigt Arbejde, kan indrette sig efter, naar man saa fik sit Arbejde kontant betalt, men denne væsentlige Faktor erindrer De vel nok var den, De ikke vilde gaa ind paa, idet De vilde, at vi skulde tage Varer hos Dem i Stedet for Kontanter. Det er noget, vore Kunder vide, at vi ikke, som i store Byer, hvor der al Tid gaar ledige Svende, strax kan forskaffe saadanne, og derfor indlevere de deres Bestillinger i Tide, at vi kunde faa Tid til at faa det færdigt til den Tid, de ønske det. Hvad det angaar at forhandle Klædevarer og derved gribe ind i Kjøbmandens Næringsvej, saa ville vi kun lade Dem vide, at i alle større Byer have Skrædderne Oplag af Klædevarer. En af os har haft det, før end De blev Kjøbmand og Skrædder, og efter at De er bleven det, have flere af os ganske vist forsøgt derpaa efter Exempel fra større Byer, men have opgivet det, da det ikke er Skik her paa Egnen.

»Naar De ved Overskriften paa Deres Stykke har sagt, at vi ere paa Krigsstien, da skulde vi bemærke, at vi nære ikke samme Lyst til Krig som De. Vi ville ikke angribe Dem, men vi ville forsvare os, naar vi mærke Tendents hos Dem til at tage os Brødet ud af Munden. Vi have Familie at sørge for, og vi ville ogsaa gjerne selv leve. Vi forlange ikke at sidde sammen med Dem i Storhed og Herlighed, naar Champagnen knalder paa Hotellet, men De maa ikke fortænke os i, at vi kæmpe for tarveligt Udkomme til os og vor Familie, ligesom vi holde os forvisset om, at Publikum heller ikke vil miskjende vore Bestræbelser i saa Henseende.

»I andre Byer pleje Manufakturhandlere og Skræddere at arbejde i indbyrdes venligt

I den forblæste Nørregade, der gik fra Torvet ned mod havnen, boede småhandlende og -håndværkere, blandt andre skrædder Nørtoft, der var med til at underskrive protesten mod Hans Bechgaards forretningsmetoder. Fot. o. 1900.

Forhold. De har fra Deres indbildte ophøjede Stade ment at kunne haane vore Personer og laste vort Arbejde og saaledes sætte Dem i Opposition til en hel Afdeling af Byens Haandværkerstand. Derfor advarer vi Dem med det gamle Ord: Hovmod gaar for Fald. Det vil gavne Dem selv mest i Tide at betænke dette samt i det hele at stille Dem saaledes til Deres Medborgere, at man kunde skønne at det var Deres Mening: »at leve og lade leve«.

»Naar De har ment at kunne optræde som Egnens Velgjører ved at ville kjøbenhavnisere Folk i denne afsides liggende Del af Landet, da vil Publikum vistnok belære Dem om, at det ikke skønner videre derpå.

Konjunkturerne ere hver Mands Herre, og dem kommer De ogsaa til at bøje Dem for. Baade i gode og daarlige Tider tro vi at kunne forsyne Publikum med Klæder, som det kan være tjent med og møde i hvor som helst og særlig i disse trange Tider er der næppe synderlig Længsel efter eller Skønsomhed for, om De vil lave Modejunker, der bedst egne sig til Parade paa Københavns Østergade.

»Hvad Fejningen angaar, da vilde det være rart, om enhver kunde feje for sin egen Dør, men man ser desværre saa ofte, at større Skræddere, end De er, har været og nogensinde bliver, om De end er i første klasse fra oven eller fra neden regnet, dog

ere gaaende bag af Dansen, og ikke have haft nogen Dør at feje for«.

Hans Bechgaard lod sig ikke forknytte, men søgte byrådet om borgerskab som skrædder, hvad man nok nærmest må opfatte som en bevidst provokation. Byrådet tog ikke stilling, men videresendte sagen til Indenrigsministeriet uden hverken at anbefale eller fraråde, som man ellers gjorde. Ved byrådsmødet den 8. december 1887 meddelte formanden, at Indenrigsministeriet havde givet Bechgaard tilsagn om bevilning til at drive skrædderhåndværk ved siden af borgerskabet som købmand.

At vælge den forretning, hvor man ville købe sit nye tøj, var i 1880ernes Lemvig ikke blot et spørgsmål om smag og økonomi. Det var et anliggende, der havde sociale, religiøse og politiske overtoner. En ung mand – Christian Møller Hansen – der kom i lære i Lemvig i 1887, fortæller således om sig selv: »... Husmandssønnen, der et Aars-tid i Forvejen var kommet til Byen i hjemmegjort Vadmelstøj fra Konfirmationen, og endnu ikke var naaet videre end til et Sæt billigt blaat til 40 Kr., Stoffet købt hos Andr. Kastberg og syet hos Mads Emtkjær«. Kastberg hørte til indremissions støtter i byen. Mads Emtkjær var én af de skræddere, der havde gjort oprør mod Hans Bechgaards forretningsmetoder. Her turde en ung mand fra et indremissionsk småkårs-hjem gå på indkøb.

Kredit eller kontant

I 1897 åbnede to nye forretninger i Lemvig. 1. maj indrettede Andersine Berthelsen sin trikotageforretning i skomagere Kjeldsens

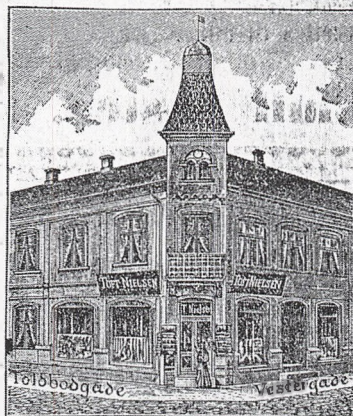
ejendom i Østergade. Indtil da havde der været adskillige kvinder, der drev modehandel eller systue hjemme, men hun var den første, der etablerede sig med en egentlig forretning. Andersine Berthelsen hørte hjemme i den indremissionske kredse i byen. Den anden forretning var slået større op – det var »Lemvig kontante Manufakturforretning ved Toft Nielsen«. Forretningen lå i lejede lokaler på hjørnet af Vestergade og Toldbodgade, og indehaveren gjorde allerede i sin første annonce klart, at han kun ville sælge mod kontant betaling. Den nye forretning åbnede først i september og førte det sædvanlige sortiment af metervarer, dækketøj, schawler og kåber. Toft Nielsen betonedede, at hans kunder ville nyde fordel af, at han ikke gav kredit og derfor ikke kunne tabe penge ved usolide fordringer, og at han desuden ikke var afhængig af nogen bestemt fabrik eller firma, men købte ind, hvor han selv fandt varerne bedst og billigst. Var en kunde utilfreds, kunne man returnere varen inden otte dage og få penge- ne tilbage.

Den nye konkurrent fik Hans Bechgaard til at træde frem på avisens bagside med en række annoncer for sine varer, der både var smukkere og billigere »end nogensinde set i Lemvig«. I sine udsalgsannoncer i februar 1898 betonedede Bechgaard, at »den sædvanlige Kredit gives de solide Købere«. Begge handlende begyndte i annoncerne at henvise til deres vinduesudstillinger. Toft Nielsen var imidlertid en opfindsom reklame-mand – vel nok den første virkeligt idérige i Lemvigs handelsstands historie. Den 24. maj 1898 kom hans modtræk mod Bechgaards prospekt af Magasin du Nord og Essemann's panorama over Crome og

Fra

Toft Nielsens Manufakturhandel, Lemvig

anbefales stort Udvalg i
Overtstykke,
Trojer,
Capes,
Regnestykker,
Sorte og fulorte
Kjoletojer,
Hvidt Gardintøj,
Ædevarer.

anbefales stort Udvalg i
Skind og Trand-
Handsker,
Parasoller,
Paraplyer,
Korsetter,
Kjolefirts,
Bomuldstøj,
Udtrikotage.

Sorte og fulorte Cravats, Flipper, Kraber og Manchetter,
njeste Facon, største Udvalg
Se Vinduerne!

At bruge sin egen forretningsfacade som blikfang i en annonce var hidtil uset i Lemvig. Toft Nielsens smarte påfund må have tiltrukket sig læsernes opmærksomhed og irriteret konkurrenterne. Lemvig Avis 24. maj 1898.

Goldschmidts Fabrikker. Hans store trespaltede annonce for de nye forårsvarer indeholdt en tegning af hans egen forretning på hjørnet af Vestergade og Toldbodgade, tydeligt nok gengivet korrekt i mindste detalje efter et fotografi. Det var der ingen handlende, der havde fundet på før. Effekten var så meget større, som avisen aldrig før havde bragt et lokalt billede; i det redaktionelle stof var der ingen illustrationer, og på annoncesiderne var der ud over de om-

talte firmaprospjekter kun et beskedent udvalg – en gris i Holstebro Svin slagteri's annonce eller en symaskine i en manufakturhandlers. Ud over selve blikfanget signalerede Toft Nielsen med denne tegning sin omtalte uafhængighed af større firmaer.

Man fornemmer tydeligt, at Hans Bechgaard har spekuleret på et modtræk, ud over stadig at fastholde, at hans udvalg af varer var så stort, at »ingen anden Forretning her tilnærmelsesvis kan præstere noget

Toft Nielsen drev forretning på hjørnet af Vestergade og Toldbodgade fra 1897 til 1919. I sine annoncer henviser han ofte til sine vinduesudstillinger, men han satte også varer ud på fortovet. Fot. slutningen af 1800-årene.

lignende«. I slutningen af oktober 1898 påbegyndte han en annonceserie for sin herreafdeling, forsynet med tegninger af elegante herrer i jakkesæt, kjole, jaket eller diplomatfrakke, enten stående frit over annonceteksten eller foran et imponerende, men anonymt indgangsparti. De fine herrer dukkede også op enkeltvis i serier af mindre annoncer. Toft Nielsen kvitterede med en usædvanlig enkel annonce – godt med tom plads omkring den fremhævede tekst »Toft Nielsen, Lemvig, er billig«. År for år kunne man se Toft Nielsen klatre opad på skattelisten, der blev offentliggjort i avisen ved nytårstid.

Kontanthandelen var for alvor kommet til Lemvig. Både Toft Nielsen og Gustav Essemann var kommet til byen udefra, og de havde ingen slægtskabsrelationer til oplandet. Jens Kjølhede Larsen og Hans Bechgaard havde begge fra starten kunnet regne med en kreds af potentielle kunder – der til gengæld forventede kredit. Essemann og Toft Nielsen måtte opbygge en kundekreds fra bunden, men de havde ingen nedarvede kreditforpligtelser. Til gengæld måtte en sådan nyankommen forretningsmand finde på noget, der kunne fange og fastholde kundernes interesse. Usædvanlige annoncer var én vej, iøjnefal-

dende vinduesudstillinger en anden. Hvis man skal dømme ud fra gamle fotografier fra Lemvig, var Toft Nielsen nok den første manufakturhandler i byen, der i større omfang satte varer ud på fortorvet eller hængte dem op på facaden – stofruller, giner med damejakker og en fin reklame for fjer, hvor teksten var lavet med fjer. Han fik fotografert forretningen med varerne og personalet udenfor og påtrykt reklametekst på kartonnet. Fotografiet blev senere brugt til et postkort sammen med et interiør fra forretningen; på kortets bagside var en trykt tekst, der meddelte, at der nu var oprettet herreskrædderi med skrædder J. Takmann som tilskærer.

Toft Nielsen og Matthesen

I efteråret 1915 ansatte Toft Nielsen en ung mand ved navn Jens Matthesen. Matthesen stammede fra Esbjerg og havde tidligere arbejdet en periode hos Toft Nielsen; desuden havde han en fin anbefaling fra firmaet A. Wilde i Nyborg – »en sjælden vindende og ualmindelig dygtig Sælger«, skrev Wilde i 1914. Efter fire år sammen besluttede de to mænd at udvide virksomheden og indgå i kompagniskab. I foråret 1919 åbnede den nye forretning under navnet »Toft Nielsen og Matthesen« længere henne i Vestergade i det tidligere Warmdahls Hotel, og per 1. juli samme år var kompagniskabet en realitet. I en lille kuvert gemte man pengene fra den allerførste ekspedition i de nye lokaler – to enkronesedler, tre tiører, en femøre og en enøre; »Syerske fru Engholm, 2.36, 29/5-1919« står der på kuverten.

Warmdahls Hotel var en imponerende bygning i to etager og med en 23 meter lang

Toft Nielsen & Matthesens tykke salgskatalog for efterår og vinter 1939-40. På forsiden ser man den nye facade med de »knækkede« udstillingsvinduer. Lemvig Museum.

facade mod Vestergade; også sidehuset var i to etager. Det nye »Toft Nielsen & Matthesen« var et regulært stormagasin af hidtil usete dimensioner i byen. Ombygningen blev forestået af et arkitektfirma fra København. Stueetagens almindelige små vinduer blev udskiftet med store butiksruder, og indgangen blev udformet i tidens »art deco«-stil. Den gamle port ind til den bagvedliggende gårdsplads blev bevaret. Selve forretningen var indrettet med lange diske og reoler langs væggene, hvorfra ekspeditionen foregik. Når man kom ind, havde man lige frem for sig en treløbet trappe til første sal, til højre afdelingen for herrekonfektion

Efter ombygningen i 1938 udgav TN & M et katalog med billeder fra forretningen; her er det indgangen fra Vestergade – gennem døren skimter man den store trappe til første sal.

og -lingeri, til venstre først kassen og dernæst sengelinned, dækketøj og metervarer. Metervareafdelingen strakte sig hele vejen ned gennem sidehuset, og langs den modsatte væg var der damelingeri, småtingsafdeling, linned og trikotage. Længst nede i sidehuset fandtes lager og en afdeling med olietøj. Gik man op ad trappen, var der i den ene halvdel en stor afdeling for damekonfektion, i den anden sengeudstyr og tæpper. I sidehuset var der prøverum, tre systuer og et par beboelsesrum.

At de to indehavere havde en »moderne« indstilling både til handel og til andre forhold fremgår af, at der ikke i den nye forret-

ning var indrettet privat beboelse til ejerne. At bo ovenpå eller ved siden af sin virksomhed var det almindelige mønster, som i Lemvig i udstrakt grad holdt sig indtil langt efter anden verdenskrig. Toft Nielsen byggede i 1916 en af de første villaer oven for byen, det nuværende Højbovej 17, en adresse, der på det tidspunkt må have forekommet de fleste Lemvigere temmelig langt ude på landet. Jens Matthesen fik allerede ved sin ansættelse hos Toft Nielsen i 1915 en bolig ude i byen, og efter sit giftemål – iøvrigt med Gustav Essemanns enke efter andet ægteskab – boede familien i en lejlighed i I.M. Christensens købmandsgård på den anden side af Vestergade. Omkring 1930 købte Matthesen sagfører Orla Buhls særprægede villa i Vesterbjerg, hvor familien flyttede ind, og senere også det såkaldte »Marselisborg«, et stort hus med

TN & M's afdeling for gardinstoffer.

Metervarer til herretøj var en stor artikel, og TN & M havde eget skrædderi.

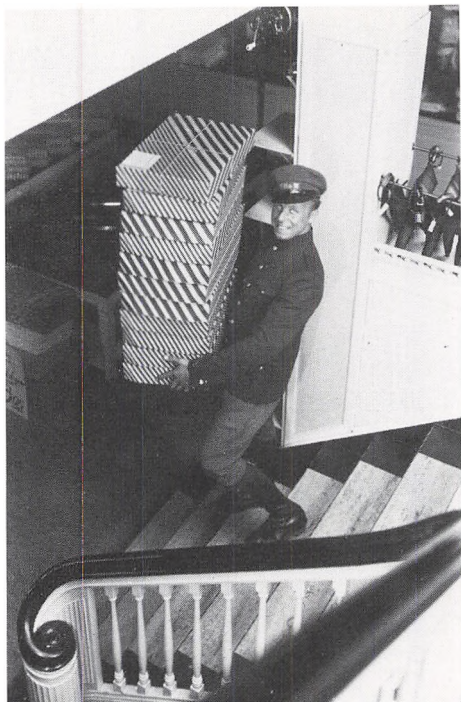
TN & M's kjolesalon på første sal med byens eleganteste udvalg.

seks lejligheder beliggende i Voldgade, således at han kunne skaffe lejligheder til sit personale.

I 1938 døde Toft Nielsen, og Jens Mattesen overtog nu hele virksomheden. Samme år blev forretningen betydeligt udvidet; nabohuset på hjørnet af Vestergade og Strandgade blev lagt til, og den gamle port blev inddraget. På det nye facadestykke blev der opsat et meget særpræget knækket vinduesparti, der gav et forøget udstillingsareal omkring en ny indgangsdør. Herreafdelingen blev udvidet i en ny tilbygning med ovenlys ind mod gården, hvor der tidligere havde været prøverum og kontor. På første sal blev afdelingen med sengeudstyr, tæpper og gardiner flyttet over i husets vestende, mens afdelingen for damekonfektion og en nyindrettet kjolesa-

lon fik plads til venstre, når man kom op ad trappen. Efter nyindretningen udgav TN & M, som forretningen var begyndt at kalde sig, et katalog med billeder af de mange forskellige afdelinger og personalet og en tekst, der i en personlig stil henvendte sig til kunderne. På billederne kan man se, at den gamle indretning fra 1919 med de hvidmalede lange paneldiske var blevet peppet op med et væld af PH-lamper, små stålørstole og en gennemført tekstning i funkis-stil. Det var et »totaldesign«, som var nyt og usædvanligt i byen. Med sig fra forrige århundrede havde forretningen stadig sin service med personlig måltagning og egen sytue for herretøj.

Firmaet klarede sig gennem krigsårenes vareknaphed og bevarede sin karakter af stort varehus med herre- og dameafdeling,

TN & M's bud på vej ud til kunderne med pakker.

boligtekstiler, sengeudstyr, metervarer og sytilbehør. På det højeste havde forretningen 40-45 ansatte, inklusive et bud, der bragte varer ud til kunderne. I 1959 blev den overtaget af Jens Matthesens søn Henning Matthesen, der drev den indtil 1980, hvor henholdsvis herre- og dameafdelingen blev overtaget af nye ejere. Separate specialbutikker afløste således det store varehus med sin mangfoldighed af tilbud.

Damernes Magasin

I 1930 kom to unge damer i lære i Lemvig. De var søstre og stammede fra stationsbyen

Klinkby vest for Lemvig. Den ene blev elev i Andersine Berthelsens trikotageforretning i Østergade, den anden blev antaget som den første kvindelige elev i Toft Nielsen & Matthesens kjoleafdeling. Her havde man ellers indtil da kun haft færdigudlærte ekspeditricer. De to søstre hed Elly og Ingrid Bache Lauridsen. Efter tiden hos Andersine Berthelsen arbejdede Elly Bache Lauridsen et lille årstid i firmaet Wilde i Nyborg og vendte så tilbage til Lemvig for sammen med sin kollega fra Andersine Berthelsen, frk. Helga Pedersen, at starte sin egen forretning i 1939; det var »Kontantmagasinet« i den nybyggede Vasegård. Søsteren Ingrid blev i elleve år hos Toft Nielsen & Matthesen og havde derefter arbejde bl.a. hos Wilde, hvor jo også Jens Matthesen havde været ansat.

I 1959 gik de to søstre i kompagniskab og byggede forretningen »Damernes Magasin« på hjørnet af Torvet og Søndergade i Lemvig. Ligesom bondesønnerne Hans Bechgaard og Jens Kjølhede Larsen kom de to søstre til Lemvig fra oplandet med handelsblod i årene. Men de havde lært to ting af tilflyttede forretningsfolk som Toft Nielsen – at sælge kontant og at indkøbe selvstændigt, uafhængigt af store firmaer og indkøbskæder. »Damernes Magasin« var den første store forretning i byen, der snævert specialiserede sig i dametøj. Herrekonfektionen, metervarerne, sengeudstyr, tæpper og alle de andre varer, der havde delt pladsen med damekåber, bluseliv, spadse-redragter o.s.v. i de sidste hundrede års manufakturforretninger blev her vist døren. Mandlige kunder var kun ledsagere eller på gaveindkøb. Alle fra cheferne til yngste elev var kvinder, kunderne var kvinder, og alt

Kjoler til den store fest kunne fås i Damernes Magasin – her præsenteret ved en mannequin-opvisning på Missionshotellet i Lemvig i 1960.

hvad der fandtes i forretningen var beregnet for kvinder i alle aldre. Efterkrigsårenes vareknaphed og pengemangel blev i stigende grad afløst af begreber som modebevidsthed og forbrugersamfund.

Den nye forretning fik til huse i en ejendom, opført til formålet efter så tidssvarende principper som muligt. Bygherre og arkitekt var blevet inspireret til stil og materialer under et besøg i Amerika. Mellem Torvets gamle huse rejste sig en treetagers bygning i stål, glas og beton. I hjørnet ud mod Torvet og Søndergade blev der indbygget et varetov, hvor man permanent kunne hænge kjoler og bluser ud for at friste

forbipasserende. Elly Bache Lauridsen rejste selv til København for at få idéer til inventar og belysning, og det blev firmaet Hindsgavl, der kom til at stå for butiksinretningen, som blev noget anderledes end sædvanligt på den tid. Forretningen havde således ingen diske til betjening, udover en lille glasdisk i korsetteringsafdelingen, en strømpedisk samt kassen og det dertil hørende pakkebord. Varerne lå på »salgsgondoler« og åbne reoler eller hang på stativer, og både ekspeditricer og kunder gik rundt mellem varerne. Alt var lavt, således at man kunne se ud over hele lokalet. Det var desuden en usædvanlig idé at forbinde forret-

Julehandel i Damernes Magasin 1985. Jørgen Borg fot.

ningens tre etager med en åben vindeltrappe i stedet for en stor pompøs, men pladskrævende trætrappe. Vindeltrappen tog ikke megen plads, og man kunne se igennem den, så der ingen mørke kroge blev. Udefra kunne man efter lukketid se gennem de store vinduer og helt ind i det fjerneste af butikslokalet.

Forretningen adskilte sig således markant i sin indretning og sin specialisering fra sin største konkurrent, TN & M. Derimod overtog man i sin annoncering denne forretnings personlige stil med mange direkte

henvendelser til kunderne. I de første år udsendte man også sæsonkataloger, i 1961 med fotos af de to indehavere og alle femten ansatte på bagsiden. Katalogteksten blev skrevet af herreekviperingshandler Otto Madsen, der også havde stået bag TN & M's kataloger.

Det er slående, at »Damernes Magasin« stadig i store træk ser ud, som den gjorde ved indretningen i 1959. Kassen og pakkebordet benyttes endnu til formålet, og idag er der ingen, der finder det påfaldende, at man går rundt mellem varerne i stedet for at blive ekspederet ved en disk. Vindeltrappen, varetorvet og sågar nogle af tøjstativerne er de samme. På lageret kan man finde et par af voksmannequinerne fra forretningens første år; de bliver pudset op og brugt som reserve. Ser man nøje efter, er der ikke ofret meget på at give lokalerne lidt af den glamour, der ellers idag præger modebutikker – ingen marmorgulve, ingen vægstore spejle, ingen smarte »butikker i butikken«. Men kunderne opdager det ikke. De lokkes indenfor af de flotte vinduesudstillinger, der skifter hver uge. Et par små ægte tæpper på gulvet, en kinesisk lampe med silkeskærm, en guldstol og et tungt rødt forhæng er nok til at signalere luksus i kjoleafdelingen. Ellers er der kun plads til de utrolige mængder af varer, der hænger så tæt på stativerne, at man virkelig behøver hjælp fra de mange veluddannede og altid hjælpsomme ekspeditricer, som fra gang til gang husker kundens navn og smag. Med sine 20-25 ansatte er forretningen idag et særsyn – man behøver ikke vente på, at en ekspeditrice skal dukke op, hente tøj frem, følge til prøverummet, finde mere frem, komme med råd, hente en syerske fra systuen, hvis noget

skal lægges op, skrive en nota som man får med til kassen og imens lægge ens indkøb pænt sammen og putte det i en sort plastikpose med forretningens navn og facade i guldtryk. Det er også et træk, der peger bagud, at indehaverne selv deltager i alt det daglige arbejde ud over, hvad administration og drift af virksomheden kræver bag kulisserne. En anden forbindelse til fortiden er deres erklærede holdning i åndelige spørgsmål; der holdes morgenandagt med personalet hver morgen, og forretningen er lukket om søndagen – også den sidste søndag før Jul, hvor alle andre handlende regner med en rivende omsætning.

Fra »Damernes Magasin« går sporene tilba-

ge i Lemvigs historie. Det indremissionske engagement genfinder vi hos Andersine Berthelsen, Jens Kjølhedes Larsen og C. M. Muusmann. Den kontante forretningspraksis peger tilbage på Toft Niensens første år. Og den grundlæggende sans for handelsvirksomhed rækker endnu længere tilbage – over Hans Bechgaard til de vestjyske bønder, der drev handel med kreaturer, silketørklæder, ejendomme eller hvad som helst, og som følte sig i nær kontakt med handelscentre som Hamburg og London. På Torvet i Lemvig mødes by og opland, egn og omverden, fortid og nutid. Således bliver manufakturhandelens historie i Lemvig en indfaldsvinkel til forståelse af væsentlige træk i byens og egnens udvikling.

Trykte kilder og henvisninger

- Knud Bidstrup, »Købstaden og dens opland« (»Her er det vi bor«, udg. af Nordvestbank, Lemvig, 1974).
- Ellen Damgaard, »Damernes Magasin – en nutidsundersøgelse med perspektiv« (Museumsmagasinet 36, 1986).
- Ellen Damgaard, »The Far West of Denmark« (Ethnologia Scandinavica 1989).
- E. Falbe Hansen, »Erindringer fra Vestjylland for henvend 50 Aar siden« (Hardsyssels Årbog 1909).
- Peter Krarup, »Stamtavle over familien Juhl«, Maribo 1946.
- Chr. Møller Hansen, »Købmands-Slægten Andrup i Lemvig«, Lemvig 1947.
- P. Nedergaard, »Dansk Præste- og Sognehistorie«, Kbh. 1963.
- J. Søndergaard Jacobsen, »By og Borger«, Lemvig 1957. (Uoverensstemmelser i årstal for etablering af forretninger mellem dette værk og nærværende artikel skyldes, at J. S. J. som kilde antagelig benytter dato for tinglysning af skøde på ejendom, mens jeg bruger annoncer i Lemvig Avis, der giver den faktiske dato for

forretningernes åbning, uanset om indehaveren på det tidspunkt havde købt ejendommen og fået tinglyst skødet).

- Anker Vestergaard, »Missionsliv og Trosliv i Lemvig 1850-1930«, Lemvig 1957.
- Lemvig Avis, diverse årgange.
- Lemvig Folkeblad 1887.
- Ribe Stifts-Tidende 27. april 1931.
- Kataloger for Toft Nielsen & Matthesen samt for Damernes Magasin (i Lemvig Museums samling).

Utrykte kilder

- Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg:*
- Lemvig Rådstuearkiv, Forhandlingsprotokol for Borgerrepræsentationen 1839-1861.
- Lemvig Rådstuearkiv, Forhandlingsprotokol for Byrådet 1861-1880.
- Lemvig Rådstuearkiv, Indkomne Breve til Kommunalbestyrelsen 1841-53.
- Lemvig Byfogedarkiv, Skifteprotokol 1843-1860.
- Lemvig Havnekommission 1839-1864, Indkomne dokumenter.

Erbvervsarkivet, Århus:

Jens Kjølhede Larsen, Lemvig
(kopibog 1872-1876 samt kundefortegnelse).

Lemvig kommunes arkiv:

Forhandlingsprotokol for Lemvig byråd 1881-1891.

Lokalhistorisk Arkiv, Lemvig:

Lemvig Rådstueforsamlings protokol 1842-1859.

Kirkebøger for Lemvig, Bøvling, Dybe og Ramme (kopier).

Folketællinger 1850-1890 for Lemvig og Skodborg-Vandfuld Herreder (kopier).

Brandtaxationsprotokoller for Lemvig (kopi).

Stamtavle for slægten Bechgaard, udarbejdet af Personalhistorisk Institut 1934.

Desuden en tak til arkivleder Inger Persson, fordi hun satte mig på sporet af avisfejden mellem Hans Bechgaard og byens skræddere.

Ribe Lokalhistoriske Arkiv:

Kirkebøger og folketællinger for Ribe.

Lemvig kommunes byggesagsarkiv:

Bygningstegninger 1919 og 1938 for Toft Nielsen og Matthesen, Vestergade 10.

Bygningstegning 1916, Højbovej 17.

Lemvig Museum:

Kort over Lemvig 1866.

Jævnføringsregister for matrikelnumre i Lemvig.

Niels Buch Breinholt, »En gammel Vestjydes Erindringer og Oplevelser«, 1911. Utrykt

manus. i privateje, kopi på Lemvig Museum.

Personalhistoriske oplysninger vedr. Carl Jacobsen, brev til LM fra Carsten Jacobsen, Virum.

Undersøgelsesarkiv vedr. Toft Nielsen & Matthesen.

Undersøgelsesarkiv vedr. »Damernes Magasin«.

Samtlige illustrationer findes i original eller kopi på Lemvig Museum.

Om toldregnskabers troværdighed

Nogle eksempler fra perioden 1750-1800

Toldregnskaber er den vigtigste kilde til oplysninger om søværts handel og trafik i 1700-tallet. De kan give mange oplysninger om de varer, der udførtes fra eller indførtes til det enkelte toldsted, og om hvilke steder, man handlede med. Ganske vist er de kun bevaret fra få år, men til gengæld er de, stort set, bevaret fra hele landet. De kan til en vis grad suppleres af acciseregnskaberne, der har nogenlunde samme indhold, men er uens bevaret landet over.

De år, hvor de er bevaret, giver toldregnskaberne altså en komplet oversigt over rigets vareudveksling ad søvejen indenrigs såvel som udenrigs, og kan derfor bruges til statistisk behandling. Riget omfattede dengang også Hertugdømmerne og Norge. Disse regnskabers værdi afhænger dog i høj grad af deres troværdighed. Denne artikel vil give et bidrag til den vurdering.

Kontrol

Samtiden var ikke i tvivl om, at mange varer gik uden om toldvæsenet, både ind- og udførsel. Især *indsmugling* opfattedes som et problem, og mange ideer blev luftet eller taget i brug, dog uden afgørende virkning.¹ Af gode grunde kendte man ikke problemets omfang, men i nogle tilfælde var indsmuglede, men forbudte varer så almindelige, at man ikke kunne være i tvivl om, at

smugleriet var stort. I 1787 blev der nedsat en kommission til at undersøge ændringer i handelslovgivningen. Den udtalte bl.a., at både finere fremmede tekstiler og dekoreret fremmed fajance trods indførselsforbud var almindeligt brugt. Fajancer måtter kun indføres udekoreret, men f.eks. i Ringkøbing er skår af udenlandsk, dekoreret fajance fra den tid ikke sjældne.² Formålet med de forskellige forbud var at beskytte danske virksomheder, som regel uden større held. Kommissionen udtalte også, at »Fremmede leer have været forbudne, og det meste af landets korn er meiet med tyske leer«. Fabrikken i Ørholm ved Mølleåen skulle egentlig forsyne hele landet, men i praksis dækkede den kun omegnen. Problemet var det samme for mange andre varer. Myndighederne forsøgte selvfølgelig at dæmme op for smugleriet, men åbenbart med begrænset resultat. Det mest effektive synes at have været en omlægning af toldsatterne, som det skete med toldloven i 1797, der i nogen grad har været i kraft helt op i vort århundrede. Resultatet af den var i hvert fald større indtægter for staten, trods mange toldnedsættelser. Samtidig blev de fleste forbud ophævet.³ *Udsmugling* blev ikke omfattet med nær så stor interesse, og betød næppe heller så meget for statens indtægter.

Blandt de metoder myndighederne brugte, både for at få et indtryk af proble-

mets omfang og for at bekæmpe det, var inkvisitioner, d.v.s. undersøgelser hos handlende for at se, om de havde illegale varer. De blev af og til foretaget mange steder samtidig, men selvfølgelig også, når man havde en bestemt mistanke. Både i 1750 og 1752 var der inkvisitioner hos Lemvigs købmænd, foretaget af byfogeden Søren Faber med 2 assistenter.⁴ Købmændene skulle kunne fremvise toldseddel på indførte varer for at bevise, at varerne var lovligt indført. Når de ikke kunne fremvise toldseddel, hævdede de i nogle tilfælde, at varerne var købt i Ålborg, på en strandingsauktion eller »hos en og anden her i landet« (Jylland), men uden at det ses dokumenteret. Lemvig fik sine varer dels fra Ringkøbing, hvor de fleste af de foreviste toldsedler var udstedt, dels fra Ålborg, der var handelscentrum for Limfjordsområdet, så længe Limfjorden var lukket mod vest.

Alle købmænd havde varer uden toldseddel. Der var især mange tekstiler, der næppe alle måtte indføres. Men mange forskellige varer blev noteret som uden toldseddel, også mere jævne varer som jern, fiskekroge, salt, sukker og krudt – listerne er lange. F.eks. havde Peder og Jacob Jenssønner i 1750 næsten 500 alen stoffer uden toldstempel eller -seddel, og lignende eksempler, men i mindre omfang, kunne nævnes hos næsten alle.

Selv om købmændene havde toldsedler på en del varer, var det ikke altid tilstrækkeligt bevis for, at alt var i orden. Det ses f.eks. af følgende liste over varer hos købmand Simon Andrup, som han ved inkvisitionen i 1750 nok havde toldseddel på, men hvor toldsedlens mængde ikke stemte med beholdningen; årstallet er toldsedlens:

<i>Beholdning</i>	<i>Toldseddel</i>
2 pund cinnober	1 pund (1749)
6 dusin små file	1½ dusin (1747)
4 gros knapper	2 gros (1749)
10 dusin knive	2 dusin (1747)
6 dusin hornkamme	2 dusin (1747)
10.000 søm	2000 (1748)

Det synes ikke at være nogen overbevisende dokumentation, når toldsedlen lyder på mindre, end der faktisk var i forretningen. Man ville også have ventet, at der var blevet solgt af varerne i mellemtiden. Nogle toldsedler kan være 10 år gamle, så det er ikke godt at vide, hvordan byfogeden kan have haft nogen garanti for, at de foreviste toldsedler havde noget med de forefundne varer at gøre.

Det fremgår ikke af papirerne, om opdagelserne fik følger for købmændene, men det er tvivlsomt. Ligeledes var virkningerne næppe heller store, hvad der kan ses af, at resultatet af inkvisitionen i 1752 ikke adskilte sig væsentligt fra den i 1750.

Toldvæsenet holdt også udvig efter smugleri i det daglige; om varer blev lastet eller losset uden om toldvæsenet. Ved både lastning og losning skulle toldvæsenet først have en liste over varerne, hvorefter en toldbetjent ved selve lastningen eller losningen kontrollerede, om liste og varer stemte overens. Ved lastning blev en toldseddel udstedt på den baggrund, men det var dog muligt at indtage yderligere last efter toldsedlens udstedelse, uden at det skulle påføres den, så man var sejlklar, når lejlighed bød sig, men *kun* ved afsejling til indlandsk havn. Til gengæld var der anmeldelsespligt ved ankomst til en dansk havn. Hvis man ikke angav, hvad man eventuelt

Peder Tangs købmandsgård på Algade i Ringkøbing. I december 1797 skrev Peder Tang til købmand Chr. Noe i København om »min Bygning«: »Det Stykke jeg tog mig for er færdig. Vejene er saa impassable, at jeg ikke kan faa en Sten herud, saa jeg ikke kommer til at bygge næste Aar, og det kan og være det samme, thi nu har jeg saa mange Værelser, at jeg anstændig kan logere Dem«. D.v.s. at i hvert fald en del af forhuset er bygget i 1797. Stenene kom utvivlsomt fra Vosborg teglværk. Peder Tang havde lært købmandsskab hos Chr. Noe, der senere rejste til København. I 1797 blev Peder Tangs søn Niels Kjer Tang gift med en datterdatter af Chr. Noe. Jørgen Borg fot.

havde mere end toldsedlen lød på, var det smugleri. Ved afsejling til udenlandsk havn skulle alle varer være påført toldsedlen.⁵ Det kunne dog være vanskeligt at kontrollere alle kyster. Ved Ringkøbing var der f.eks. den mulighed, at et skib kunne laste eller losse varer på turen mellem byen og indsejlingen til Ringkøbing Fjord ved Nymindegab. Toldvæsenet havde mulighed for at møde skibe ved Gabet og forsegle lasten, således at lugerne ikke kunne åbnes på vejen

til byen, uden at det kunne ses. Det er usikkert, hvor ofte det er sket, men toldvæsenet havde en krydsbåd til brug på Fjorden.

I forbindelse med en undersøgelse af Ringkøbing omkring 1800⁶ er også toldpapirerne eftersat, men det er småt med sager. De fleste drejer sig om omgåelse af konsumtionen, der skulle betales ved indførsel af varer fra land til by. Det er små sager om nogle æg, nogle pund kød eller nogle få skæpper korn. Manglen på sager betyder

Da taget på Peder Tangs købmansgård blev fomyet for nogle år siden, kom dette hejseværk til syne. Af Peder Tangs papirer fremgår, at bl.a. korn blev opbevaret på lofterne. Jens Aarup Jensen fot.

dog næppe, at der ikke skete ulovligheder, men af gode grunde vides der ikke meget om det.

En enkelt større sag var der dog. Natten mellem den 1. og 2. maj 1800 kørte en vogn ud gennem købmand Poul Bettenhaus' led i hegnet om Ringkøbing. Bettenhaus var købmand i Østergade. Toldvæsenet opdagede det og satte ekstra vagt. Over midnat kom bonden Hans Christensen fra Hebol-

toft kørende. Han var ifølge toldbetjentenes rapport kendt som en farlig mand. Han truede med et gevær, men toldbetjent Berndt Kunchell greb fat i det og affyrede det ud over Fjorden, hvorefter vægterne kom til og anholdt manden. Ved dag gry blev skibene ved byen kontrolleret, og hos skipper Jens Andersen af Fanø fandtes 232 pund gult voks, 243 pund rå kalveskind og 76 pund strømper fra Hammerum herred, der var taget om bord om natten. Varerne viste sig at tilhøre købmand og garver Jens Harpøth, der selv angav deres værdi til 82 rigsdaler 4 mark og 15 skilling. Han boede på hjørnet af Algade og Øster Meldgade, nu Mellemgade, så vognen er kørt en omvej til havnen. Varerne blev konfiskeret og toldbetjentene fik som deres andel hver 16 rigsdaler 3 mark og 6 skilling. Deres faste årløn var 60 rigsdaler og 5 mark, men dertil kom forskellige tillæg, andel af toldstedets omsætning og altså en andel af de beløb, der kom ind ved afsløring af overtrædelser. En bonus af den størrelse har lunet, for den faste løn har kun med nød og næppe holdt betjentene fri af fattigdomsgrænsen.⁷

Imidlertid er selve toldsagen ikke det mest interessante, selv om det kan undre, når der ikke skulle betales told af strømper; men nok andre afgifter. Det er også værd at bemærke, at der er tale om *udsmugling*. Derimod er varerne interessante. Jens Harpøth kaldtes normalt købmand, men var også garver. Hans udførsel var beskeden, når man ser på toldregnskaberne fra 1796 og 1798. I 1796 udførte han 2 partier delvist forarbejdede kalveskind, i 1798 2 partier kornvarer. Det er derfor interessant at se voks og strømper. Forklaringen kan være, at hans handel har udviklet sig, men også, at

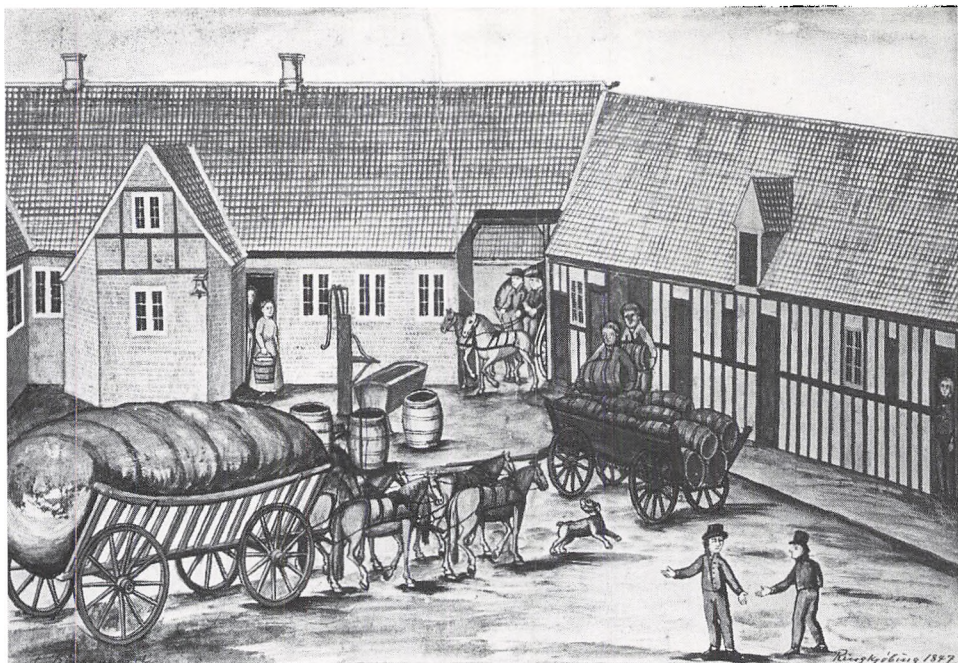
To store lerkrugger, 65 og 58 cm høje og indvendig glaseret. Toldforordningen 1798 omtaler »de store Leerpotter, hvori Rosiner, Vindruer etc. hidføres«. Krukkerne her kan være af den type, og deres alder passer antagelig. Hverken i 1796 eller 1798 kom der dog rosiner til Ringkøbing i krukker. I Altonaer Museum ved Hamborg findes et par krukker som den til venstre, den ene stemplet i Lucca i Toscane i Norditalien. Krukken til højre er formodentlig også syd-europæisk. Jørgen Borg fot.

hans handel har været større, end det fremgår af toldregnskaberne.

Peder Tang

Peder Tang (1737-1826) var en af Ringkøbings store købmænd i årene omkring 1800 og formodentlig den mest velhavende. Han fik borgerskab i 1765 og virkede til sin død. Det mest interessante i denne sammenhæng er dog ikke hans betydning som købmand, men at han har efterladt sig et arkiv, der giver mulighed for at få et vist indblik i hans

handel.⁸ Det er ellers småt, hvad der er bevaret af købmandspapirer fra Ringkøbing. Blandt de bevarede protokoller fra Peder Tang er 2 udskibningsbøger, der dækker årene 1779-1819. Udskibningsbøger er købmandens eget regnskab med de varer, han sender afsted. Da de har været hans grundlag for afregning med aftagerne, må de betragtes som troværdige. Fra den periode er bevaret acciseregnskabet fra 1780 og toldregnskaberne fra 1796 og 1798. Ved siden af tolden og de dertil hørende afgifter skulle der indtil toldloven 1797 også betales

Christen Hustedes købmandsgård i Ringkøbing i 1847, på hjørnet af Østergade og Nørregade. Selv om tegningen er et halvt hundrede år yngre end artiklens emne, har vognene næppe ændret sig meget. Derimod er bygningen ud mod Nørregade i mellemtiden blevet grundmuret på gårdsiden. I forgrunden to vogne af forskellig størrelse: en stor vogn med 4 heste for, sikkert til lange rejser med store læs. Til højre en vogn af almindelig type til 2 heste; den er ved at blive læsset med tønder (fade). En lignende vogn er på vej ind gennem porten fra Nørregade med et læs. Farvelagt tegning af Jesper Kirkegaard i Ringkøbing Museum. Jørgen Borg fot.

accise, dels af skibe, dels af visse varer. Derfor findes der nogle steder bevaret acciseregnskaber, der blev ført parallelt med, og skulle være identiske med toldregnskaberne. Toldregnskaber vil først og fremmest sige toldbøger, hvor kopier af toldsedlerne blev indført. Langt de fleste toldregnskaber fra 1700-tallet er for længst kasseret, men de er bevaret fra årene før og efter nye toldlove. Toldloven af 1797 betød derfor, at regnskaberne fra 1796 og 1798 er bevaret.⁹

Resultatet af en sammenligning mellem udskibningsbøgerne på den ene side og acciseregnskabet fra 1780 og toldregnskabet fra 1798 på den anden er samlet i nedenstående tabel. 1796 er ikke med i tabellen, men adskiller sig ikke væsentligt fra 1798. Tabellen omfatter kun de vigtigste varer i Peder Tangs udførsel. En række varer af mindre betydning er udeladt, f.eks. vildtskind (hare, ræv og ilder), lammeskind, svinnebørster og strikvarer. Til venstre står va-

terne og de mål, de er opgjort i. Dernæst følger 3 spalter for hvert år, nemlig udskibningsbogens oplysninger (P. Tang), acciseregnskabet (Accise) eller toldregnskabet (Toldbog), og endelig det sidste tal i procent af det første. F.eks. ses det, at i 1798 blev under halvdelen af Peder Tangs eksport af flæsk fortoldet, nemlig 43,6%. Tallene for huder og skind kræver nogle kommentarer; huder er fra store dyr, kreaturer og heste, skind fra mindre dyr, kalve og får. Pe-

der Tang opregner dem altid i antal, huder også i vægt, mens toldvæsenet bruger antal i 1796, vægt i 1798 og både-og i 1780. For 1798 er toldvæsenets vægtangivelser omregnet til antal på grundlag af de tilfælde, hvor både antal og vægt er nævnt, enten i udskibningsbogen eller i toldbogen. Det giver en vis usikkerhed, men som det ses, er den uden større betydning – tendensen er klar.

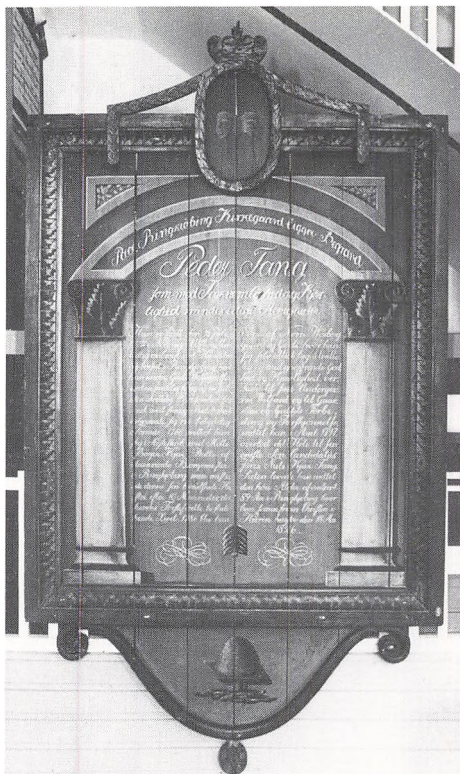
Peder Tangs udførsel 1780 og 1798 til inden- og udenrigske havne.

		1780			1798		
Vare	Mål	P. Tang	Accise	%	P. Tang	Toldbog	%
Rug	tønder	1.996	1.740	87,2	1.615	1.454	90,0
Byg	tønder	150	150	100,0	182	138	75,8
Byggryn	tønder	86	79	91,9	38	26	68,4
Smør	pund	49.198	30.872	62,8	17.812	9.520	53,4
Flæsk	pund	18.033	9.360	51,9	10.499	4.576	43,6
Uld	pund	21.372	4.496	21,0	3.442	544	15,8
Talg	pund	3.201	1.456	45,5	448	160	35,7
Voks	pund	719	560	77,9	485	32	6,6
Huder	antal	466	0	0,0	160	10	6,3
Skind	antal	2.278	472	20,7	3.332	419	12,6

Forskellene er slående, men forskellige fra vare til vare. Det ses også, at stort set øges forskellene fra 1780 til 1798. De viser sig ikke kun i mængderne, men også ved, at Peder Tang i 1780 to gange, i 1798 tre gange sender varer med et skib, uden at det nævnes i accise- eller toldbogen. Den ene gang i 1780 er det kun småting, men den anden gang er det trods alt 33 tønder rug og 240 kalveskind til Amsterdam, der er blevet »glemt«.

Et par eksempler viser typiske tilfælde,

de er begge fra 1780. Den 11. august sejlede skipper Hans Madsen Ibsen af Sønderho til Norge i sin smakke med følgende varer (det første tal er fra Peder Tangs udskibningsbog, det andet tal fra accisebogen): 520/450 tønder rug, 25/25 tønder byg, 1971/1792 pund smør, 221/192 pund flæsk, 93/84 dusin par stømper og 512/384 pund ost – foruden nogle småting. Den 10. november sejlede samme skipper til Hamborg og Altona medbringende: 300/200 tønder rug, 3455/1792 pund smør og 9199½/1840 pund uld.

Epitafium over Peder Tang, fra Gørding kirke. Teksten lyder: »Paa Ringkjøbing Kirkegaard ligger Begravet Peder Tang som med Taknemlighed og Kjærlighed mindes i disse Menigheder. Han er født den 21. Juli 1737 i Nørtang i Ulfborg, blev tidlig anbragt ved Handelen og boesat i Ringkjøbing, hvor han under Guds Welsignelse, ved en særdeles klog og en sjælden utrættelig Wirkesomhed, forenet med stræng Redelighed erhvervede sig en betydelig Formue. 1766 indlod han sig i Ægteskab med Mette Bager Kjær, Datter af daværende Borgemester i Ringkjøbing, men mistede denne sin høitelskede Hustru efter 10 Maaneder, da hendes Førstefødte kostede hende Livet. 1786 blev han Eier af Nørre Wosborg Gaard og Gods, hvor han, sig selv altid liig, utrættelig og med opoffrende Godhed og Kjærlighed, virkede til sine Undergivnes Welfærd og til Gaardens og Godsets Forbedring og Forskjønnelse indtil han i Aaret 1797 overlod det Hele til sin eneste Søn, Candidatus Juris Niels Kjær Tang. Siden levede han indtil den høie Alder af omtrent 89 Aar i Ringkjøbing, hvor han som en from Christen i Herren hensov den 18. Mai 1826«. En påskrift på bagsiden oplyser, at epitafiet er: »Malet af Schaumburg fra Holstebro for Hr. Tang til Nørre Wosborg 1837«. Maler Schaumburg startede det kendte Hotel Schaumburg i Holstebro i 1848. Ringkøbing Museum. Jørgen Borg fot.

Splittes varerne op efter, hvor de skulle hen, viser sig ikke noget entydigt billede. Fødevarerne går både til Norge og udlandet, byg dog kun til Norge. De ikke-spiselige varer går kun til Hamborg-Altona og Amsterdam. Altona var toldmæssigt udland, selv om byen lå i Holsten. Hvor meget der går hvorhen kan variere meget fra år til år, utvivlsomt afhængig af markedet. Gennemgående er der nok større overensstemmelse mellem Peder Tangs egne oplysninger og toldvæsenets for varerne til Norge, men her var der også mindst at spare i told og afgifter. Alligevel er der også her betydelige forskelle. Det er dog værd at

erindre, som nævnt ovenfor, at man indenrigs godt kunne medbringe mere end toldsedlen lød på, blot man anmeldte det ved ankomsten. Revisionen af accise- og toldregnskaberne kunne sammenligne regnskaberne fra danske og norske toldsteder, og

Nørre Vosborg som Peder Tang købte i 1786 og i 1797 overdrog til sin søn Niels Kjær Tang som dennes mødrene arv. Billedet viser den gamle østfløj fra midt i 1500-tallet. Udsigtstårnet blev sat op i 1868 og fjernet igen i 1960. Til højre en del af sydfløjen fra 1839. Billede fra 1928 i Ringkøbing Museum.

gjorde det, så der er næppe tvivl om, at en sammenligning mellem dem vil vise, at der i Norge er angivet mindst den mængde, der blev angivet ved afsejlingen fra Ringkøbing. Hvad resten angår, kan man have sin tvivl, for Norge var et vidtstrakt land med en lang kyst, hvor der var mange muligheder for at få sine varer i land uden at ulejlige toldvæsenet. Desuden var der eksempler på ikke helt pålidelige toldbetjente i Norge.¹⁰

Selv om det kan konstateres, at Peder Tang udførte langt flere varer, end han oplyste til toldvæsenet, så rejser det spørgsmål, der ikke alle kan besvares. F.eks. hvor stor besparelsen har været. Groft udregnet

har Peder Tang i 1798 sparet 160 rigsdaler i told og vareafgift på varerne til udlandet. Dertil kommer sportler, d.v.s. gebyrer, der udgjorde 4% af toldbeløbet, i dette tilfælde godt 5 rigsdaler, d.v.s. en samlet besparelse på ca. 165 rigsdaler.¹¹ Udregningen er dog usikker, fordi vareafgiften på 1% beregnes af varens værdi, der ikke altid er kendt. Tolden kan også variere efter varens præcise art, der ikke altid oplyses i kilderne, f.eks. om flæsk var saltet eller røget. Derimod var der i 1798 ikke meget at spare ved at udsmugle varer til Norge, der skulle hverken betales told eller afgifter. Og alle steder gælder, at korn normalt ikke svarede afgifter af

betydning, heller ikke til udlandet. Når forskellene ikke er så store for korn, kan det netop skyldes, at der ikke var så meget at spare. I det store og hele er forskellene størst for de varer, der svarer mest i told og afgifter.

Ved indførsel af varer til en by skulle der betales konsumtion ved porten af de fleste varer, men f.eks. ikke af uformalet korn. Konsumtion kunne refunderes ved udførsel, men selvfølgelig ikke, hvis varerne ikke blev fortoldet. Man fristes til at tro, at der ikke blev betalt konsumtion af alle varer. De »officielle« varer er der uden tvivl betalt konsumtion af, også i Norge.¹²

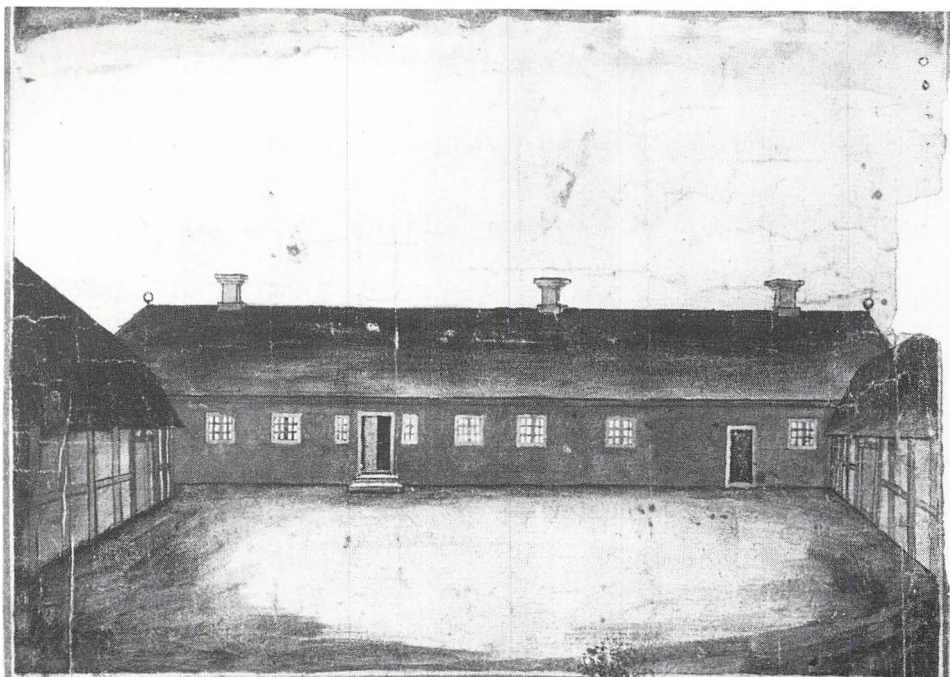
Et andet spørgsmål er, hvordan det er foregået i praksis. I en lille by som Ringkøbing har det ikke været let at transportere større mængder varer, uden at en stor del af byen har vidst det. Desuden var toldkassereren genbo til Peder Tang. Toldvæsenet kan næppe heller have været uvidende om, at Peder Tang købte betydeligt flere varer op, end der senere atter forlod byen officielt. Den mulighed foreligger, at en del varer kan være lastet uden for byen på ruten fra Ringkøbing til Nymindegab, men intet er fundet herom. Det er ellers nærliggende, når man ser, at der i 1798 blev afskibet 13 tønder byggryn til Norge, heraf 10½ tønne fra Tarm Mølle, men i toldbogen er opført 6 tønder, så toldvæsenet har kendt i hvert fald noget af partiet.

Hvordan Peder Tang eventuelt har overtalt toldbetjentene til ikke at være alt for nidkære vides ikke. Et gennemsyn af hans hovedbog, der går fra 1803, afslører ikke noget usædvanligt i de konti, der vedrører toldbetjentene. Det var ikke alene statskas-

sen, der gik glip af indtægter, også toldbetjentene mistede indtægter i form af sportler og bonus.

Et par steder har toldbogen overraskende anført flere varer end Peder Tang selv. Det er kun mindre mængder, f.eks. i 1796 100 tønder rug mod Peder Tangs egen angivelse på 88 tønder. Det skal til Amsterdam. Det virker mere som tilfældig bogføring, men rækker ikke ved hovedtendensen. Man forestiller sig, at Peder Tang kommer ind på toldkontoret med sin angivelse af den ladning, han agter at sende med den skipper, der ligger ved byen, og siger til toldkassereren: »Lyder det ikke meget rimeligt?«, hvad kassereren åbenbart også mente.

Mens det er let at opgøre Peder Tangs udførsel efter hans udskibningsbøger, så er der ikke helt tilsvarende muligheder for at kontrollere hans indførsel. Toldvæsenets oplysninger om indførslen er ligesom udførslen indført i toldbogen. I Peder Tangs brevbog, der omfatter årene 1792-1821, er bl.a. en del breve til hans leverandører i Hamborg, Altona og Amsterdam. Brevene indeholder en del bestillinger på varer, men det vides ikke, om alle varerne er leveret, eller om der har været andre bestillinger. Det er f.eks. meget sandsynligt, at skipperne også har medbragt bestillinger. Indførslen er vanskeligere at overskue end udførslen, fordi den omfatter langt flere forskellige varer, kolonialvarer, kramvarer, farvestoffer, krydderier, salt, jern m.m. Desuden kan varebetegnelser og kvanta til tider være vanskelige at tyde. Ifølge toldbogen ankom f.eks. den 17. maj 1796 skipper Anker Pedersen af Fanø i sin evert fra Altona og Hamborg med 33 forskellige varer (excl. returemballage) til Peder Tang. Men den

Peder Tangs fødehjem Nørre Tang i Ulfborg sogn, under Nørre Vosborg gods. Stuehuset set fra gårdspladsen. Det er grundmuret, mens udlængerne er i bindingsværk. Stuehuset er gårdens nordlige længe. I FRAM 1987 s. 15 ses gården fra vest. Akvarel af ukendt kunstner i Ringkøbing Museum. Jørgen Borg fot.

14. april havde han hos 2 handelshuse i Hamborg bestilt henholdsvis 124 og 9 forskellige varer. Det store tal skyldes dog i nogen grad, at nogle varer forekommer i flere udgaver, f.eks. nævnes både uldsakse, lysesakse og diverse sakse – toldbogen nævner iøvrigt ingen sakse.

Et andet udmærket eksempel kan nævnes fra 1798. Den 20. august ankom skipper Claus Nielsen af Fanø fra Hamborg. Den 9. juli havde Peder Tang bestilt en del varer hos firmaet Hölke & Wass. Ved sammenligning med toldbogen ses f.eks., at Pe-

der Tang bestilte 200 pund kommen, 50 pund blev fortoldet, han bestilte 3 tønder lüneburger salt, 1 tønde blev fortoldet, han bestilte 4 fjerdingers sæbe, 2 blev fortoldet. Desuden bestilles en snes varer, der slet ikke nævnes i toldbogen, herunder 1 kasse kandis, 50 pund puddersukker, 1 anker sirup og 150 pund kaffebønner. Sukkervarer måtte slet ikke indføres,¹³ men er almindelige i bestillingerne. I et brev den 10. august 1798 bestilte Peder Tang hos firmaet Stoppel & Dadelzen i Altona en række varer til forsendelse med skipper Anker Pedersen.

Peder Tangs gravsten på Ringkøbing kirkegård. Teksten lyder: »Herunder hviler Peder Tang, fød 1737, døde 1826«. Det er en genbrugt sten, sikkert den Peder Tang købte i december 1802 ved en auktion i Ulfborg kirke. Peder Tang havde forberedt sin død og begravelse. Af et papir i hans arkiv ses, at ligkisten stod på loftet, ligtøjet lå i dragkisten, gravstenen stod i bønderkammeret, udhugget og klar til brug, mursten til graven stod i gården. Dødsåret kan dog først være hugget efter hans død. Jørgen Borg fot.

Han ankom til Ringkøbing den 16. oktober. De varer, der blev fortoldet, var slet ikke nævnt i brevet, så skipperen har nok haft en bestilling med. Derimod bestilte Peder Tang i brevet bl.a. en række af de forbudte sukkervarer: 400 pund raffe (raffineret sukker), 5 kasser kandis, 200 pund pudersukker, 600 pund sukker (måske i toppe) og ½ tønne sirup. Hvis prisen på sukker var høj, ville han dog nøjes med det halve. I

det hele taget ses i bestillingerne en række varer, der sjældent eller aldrig ses i toldbøgerne.

Afslutning

Det er klart nu, at toldregnskaberne ikke er den endelige sandhed om Ringkøbings ind- og udførsel. Hvis toldvæsenet virkelig behandlede alle indkommende varer, ville det ikke være muligt for købmændene i Lemvig at have så mange varer uden toldseddel eller med en tvivlsom toldseddel. Det er måske ikke så overraskende, at tallene for indførslen er så utroværdige, men omfanget kan måske undre. Sammenligner man Peder Tangs bestillinger med det faktisk fortolde, ligner det lidt en selvbetjeningsforretning. En del varer, der ikke ses fortoldet, men som der har været behov for, kan være kommet fra København eller andre danske byer, men i så fald over land, for der var ikke regelmæssig skibsforbindelse med det øvrige Danmark. Derfor behøver de andre handlende i byen ikke at have drevet den samme trafik, men på den anden side vil det være lidt overraskende, hvis Peder Tang har været den eneste. Det lyder usandsynligt, hvis ikke andre har vidst noget.

Det er mere overraskende, at toldbørgernes tal for udførsel er så utroværdige. Som nævnt kunne man ved udførsel til indenrigsk havn udmærket have mere med, end toldsedlen lød på, men til udenlandske steder skulle alt stå på toldsedlen. Det er dog ganske klart, at Peder Tang over en længere årrække og i betydeligt omfang har udført flere varer end oplyst til toldvæsenet, visse vigtige varer er nærmest helt fraværende i toldbøgerne. Det er ikke i alle tilfælde klart,

om der har været noget særligt at vinde derved. Jens Harpøth har måske også haft en mere omfattende handel, end det er officielt kendt, men det er usikkert. Mistanken opstår kun, fordi han blev taget. Peder Tang har båret sig noget fiksere ad, uden at det kan ses, hvordan han har gjort det.

Der er det pikante ved historien, at mens regeringen bekæmpede smugleri i det danske rige, så den med velvilje på smugleri af danske varer ind i andre lande, især Sverige og England. Det var jo eksport!

Det store problem er, hvor almindelige sådanne unddragelser har været. I Ringkø-

bing er der næppe mulighed for at kigge andre i kortene på samme måde som Peder Tang. Det ville være interessant med lignende undersøgelser andre steder i landet for at se, hvor almindelige toldunddragelser har været, ikke mindst ved udførsel, eller om forholdene i Ringkøbing har noget at gøre med byens beliggenhed langt fra hovedstaden. Men for Ringkøbing er der grund til at behandle told- og acciseregnskaber med forbehold, i hvert fald i Peder Tangs tid. Selv om det kaster lys over visse sider af historien, forringer det uheldigvis også muligheden for at belyse andre sider.

Noter:

1 rigsdaler = 6 mark = 96 skilling.

1. Aage Rasch: Dansk toldpolitik 1769-1797. Aarhus 1955, s. 211ff.
2. Jeg takker Bent B. Anthonisen for oplysningen. Som note 1, s. 267.
3. Som note 1, s. 281ff.
4. Rigsarkivet, Rentekammeret 2245.156. Jeg takker Ellen Damgaard, Lemvig Museum for at have gjort opmærksom på materialet og stillet det til rådighed. En lignende inkvisition fandt sted i 1732.
5. Forordning om Tolden og Kiøbsted-Consumtionen i Danmark og Norge, 1. Februar 1797, §§ 144ff og 230ff.
6. Per Hauge Mortensen: Portræt af Ringkøbing omkring 1800 – studier i Ringkøbings historie med særligt henblik på befolknings-, bygnings- og erhvervsforhold.

Utrykt manuskript 1987. Herfra oplysningerne om byens topografi.

7. Rigsarkivet, Ringkøbings regnskaber for told, konsumtion m.v., pk. 6.
8. Landsarkivet, Viborg, Peder Tangs privatarkiv, Pr. 2183. Heri alle nævnte protokoller fra Peder Tang.
9. Som note 7, pk. 20 og 21. Landsarkivet, Viborg, Ringkøbing Rådstuearkiv, acciseregnskab, D.23-231. Se også Anders Monrad Møller: Fra galeoth til galease. Esbjerg 1981, s. 69f.
10. Som note 1, s. 217.
11. Som note 5, §§ 368 og 387. Forordning af 16. December 1795 om Forlængelse af den under 23. Juli 1794 paabudne extraordinære Afgift på Varer.
12. Som note 5, §§ 80 og 204.
13. Som note 5, § 1.
14. Som note 1, s. 228f.

Brikkerne faldt på plads

Det kan undertiden være noget af et puslespil, ja på det nærmeste en mindre detektivopgave, at få gamle arkivoplysninger om oldtidsfund stykket sammen med de rigtige genstande i samlingerne. Men ind imellem er man heldig.

I forbindelse med naturgasrekognosceringer besøgte Ringkjøbing Museum i maj 1987 ejendommen Højvang, der ligger i Fårborg i den østlige udkant af Sdr. Lem sogn. Gårdens bygninger er opført tæt op mod en af egnens største bronzealderhøje, Tophøj, der ligger 86 m over havet. Fra området er der i klart vejr en enestående vidudsigt over Ringkøbing og Stadil Fjorde og også dybt ind i landet.

Det var nu ikke for at nyde udsigten, vi besøgte stedet. Opgaven var at forsøge at lokalisere tre små overpløjede gravhøje, der ved sogneberedningen i forrige århundrede var blevet kortlagt i umiddelbar nærhed af Tophøj. Ved udmåling af afstanden fra den store bronzealderhøj kunne det konstateres, at vi godt kunne opgive at lede efter den ene af højene, for den skulle have ligget midt under en af de nuværende staldbygninger. Vi spurgte gårdens ældre ejerpar, der var ude at sætte kartofler, om de kendte noget til beliggenheden af de andre høje, som det kneb os at lokalisere. Dem havde de nu aldrig hørt om før, men konen kunne oplyse, at der i den tidligere ejers tid, den-

gang kostalden blev bygget først i 20erne, skulle være fundet nogle skåle. Hvor skålene siden var blevet af, vidste hun dog ikke. Oplysningen blev noteret ned rent rutinemæssigt, uden at der blev tænkt videre over det.

På et senere tidspunkt i 1987 bladede jeg i anden anledning gennem Nationalmuseets topografiske optegnelser om Sdr. Lem sogn. Jeg bemærkede da, at overinspektør Hans Norling-Christensen ved fredningsberedningen i 1950 havde skrevet en lille rapport om nogle flotte lerkar fra ældre romersk jernalder, der skulle være fundet netop i denne høj. De 4 sortglittede og fuldstændigt bevarede lerkar består af 2 fodskåle, et hankekar med mæanderornament samt en lille kop. Tre af lerkarrene skulle være fundet i en stenkiste i højen, mens koppen skulle stamme fra en grube lidt borte fra stenkisten. Norling-Christensen fik oplyst, at lerkarrene stadig opbevaredes hos en mand i Skjern. Næste år besøgte han ejeren og fandt de fire lerkar stående på et bord i stuen. Det fremgår af rapporten, at Nationalmuseet ville søge at erhverve de 4 lerkar. I første omgang lod man fotograf Graveren i Skjern tage billeder af karrene.

Meget mere står der ikke i rapporten, men der så ud til at være god orden i sagen, så der var i og for sig ikke mere for Ringkjøbing Museum at bekymre sig om.

Ejendommen »Højvang« i Fårborg fotograferet fra møddingpladsen oktober 1989. Under staldlængen tv. blev lerkarrene fundet i 1920. Th. ses foden af Tophøj. Vi er ikke sporskede af, at gårdens mødding er kommet med på billedet, for synet af en god gammeldags mødding er på få år gået hen og blevet lidt af en kulturhistorisk sjældenhed. Fot. Jørgen Borg.

Den 23. februar 1988 var jeg ude at holde aftenforedrag i en forening i Ringkøbing. I kaffepausen blev jeg af en af tilhørerne spurgt: »Hvor gamle er egentlig urner, der er fundet i gravhøje?« Jeg gav den sædvanlige forklaring om bronzealderhøje og indførelsen af ligbrænding i yngre bronzealder og spurgte den pågældende, om han selv havde nærmere kendskab til urner, der var blevet pløjet op. Pludselig gik det op for mig, at det faktisk måtte være det ovenomtalte jernalderfund fra ejendommen i Fårborg, spørgsmålet drejede sig om. Det viste sig, at den interesserede tilhører var i familie med den tidligere ejer af »Højvang«. Han mente desuden at vide, at lerkarrene var

kommet på Skjern Museum og syntes egentlig, at det var forkert, de stod dernede, når de stammede fra Ringkøbing Museums område. Han ville gerne høre, om der var mulighed for, at de kunne komme hjem i vores samling.

En opringning til Torben Egeberg på Skjern-Egvad Museum opklarede hurtigt, at man ganske rigtigt havde karrene stående. De var blevet indleveret i 1952 af Chr. Hindhede Pedersen, som Norling-Christensen i sin tid havde besøgt. På Skjern-Egvad Museum vidste man imidlertid ikke ret meget om, hvor fundet stammede fra. Det var kun blevet oplyst, at lerkarrene var blevet gravet op i Finderup. I optegnelserne

Lerkar fra ældre romersk jernalder fra gravhøj sb. 74 i Sdr. Lem sogn, sløffet ved byggeri i 1920. De fire lerkar er helt sorte og blankglittede og hører til blandt de flotteste eksempler på pottemageriets høje stade i dette afsnit af oldtiden. Jørgen Borg fot.

om Finderup sogn står der naturligvis ikke noget om et fund, der er gjort i Sdr. Lem sogn, så for Skjern-Egvad Museum var fundet temmelig anonymt og lidt af en død kapital.

Det blev nu aftalt at lave en lille byttehandel, så Ringkjøbing Museum fik de 4 lerkar overført til sin samling, mens Skjern-Egvad Museum til gengæld fik nogle andre fund, som vi havde stående fra deres område. Sådan faldt alle brikkerne i denne sag omsider på plads.

Oplysningerne i sagen er dog også interessante på anden måde. Normalt forbinder en dansk arkæolog ikke umiddelbart ældre romersk jernalder med fund fra gravhøje.

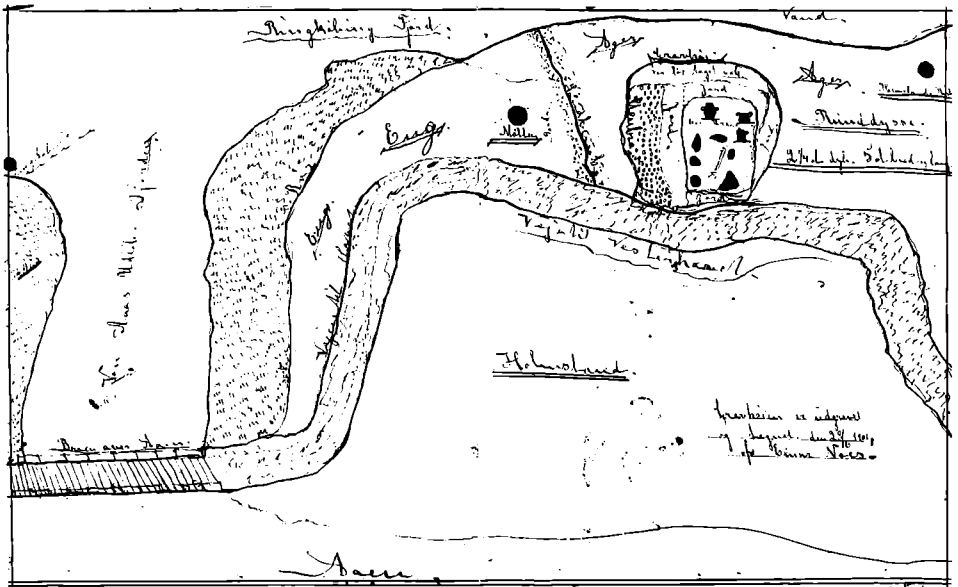
Dog er det velkendt, at man i Nordjylland har bygget nogle store stenkister i den pågældende periode, der dækker 1.-2. årh. efter Kristi fødsel.

Spredt i Nationalmuseets og også i Ringkjøbing Museums egne gamle fundnotater er jeg lejlighedsvis stødt på oplysninger, der tyder på, at grave fra romersk jernalder må-

ske ikke så sjældent er fundet i forbindelse med gravhøje.

F.eks. har museets stifter, bagermester Matthias Klokke, så tidligt som i 1884 gravet i en høj ved Gammelsogns kirke på Holmsland. I højen fandtes en stenalderkiste, der var blevet genbenyttet i jernalderen. Fundet blev indberettet til Nationalmuseet af amtsfuldmægtig Rosenørn, som Klokke havde bedt om assistance. Fra en høj, der har ligget mellem Gammelsogns kirke og møllen, har vi i arkivet en primitiv kortskitse tegnet af Einar Noes i 1901. Skitsen viser en stenkiste og nogle jernalderkar i højen. Et par af karrene, der stammer fra romersk jernalder, kan med sikkerhed stadig identificeres i samlingen. På en gammel cigarkasse, der rummer nogle skår fra samme fund, har Jens Dalgaard-Knudsen klistret et maskinskrevet notat, hvor der står: »Bestyrker formodningen om, at lerkargrave forekommer i lave høje på Holmsland, Bandsbyudgravningen 1939, Hatt.«

Da jeg selv som nytiltrådt museumsinspektør var ude i Hover sogn i 1973 for at

Kortskitse tegnet 23/6 1901 af Einar Noes og forestillende en af ham udgravet høj mellem Gammelsogns mølle og kirken. Højen er registreret som Gammelsogn sb. 1.

udgrave en gravplads fra ældre romersk jernalder, konstaterede jeg, at tre af gravene havde tydelige plyndringsskakter. Samtidig var der i sognebeskrivelsen oplysning om to små lave gravhøje med fordybninger i toppen omtrent på samme sted. Ved fredningsberedningen i 1950 var ethvert spor af disse høje forsvundet.

I et par publikationer af store nyundersøgte jernaldergravpladser fra andre egne af landet er jeg stødt på kortfattede oplysninger om, at jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder er omgivet af fundtomme

zoner, der antyder, at der oprindeligt har været høj over gravene.

Der vil sikkert kunne findes mange tilsvarende oplysninger, hvis man går arkiverne systematisk igennem. Måske kan man oven i købet være så heldig at finde en bevaret gravhøj fra ældre romersk jernalder. Er nogle af de mange overpløjede enkeltgravhøje fra stenalderen i virkeligheden jernaldergravhøje, hvem ved? Der ligger her en opgave og venter på at blive undersøgt nærmere. Ideen er hermed givet videre.

Slægtsskab og naboskab

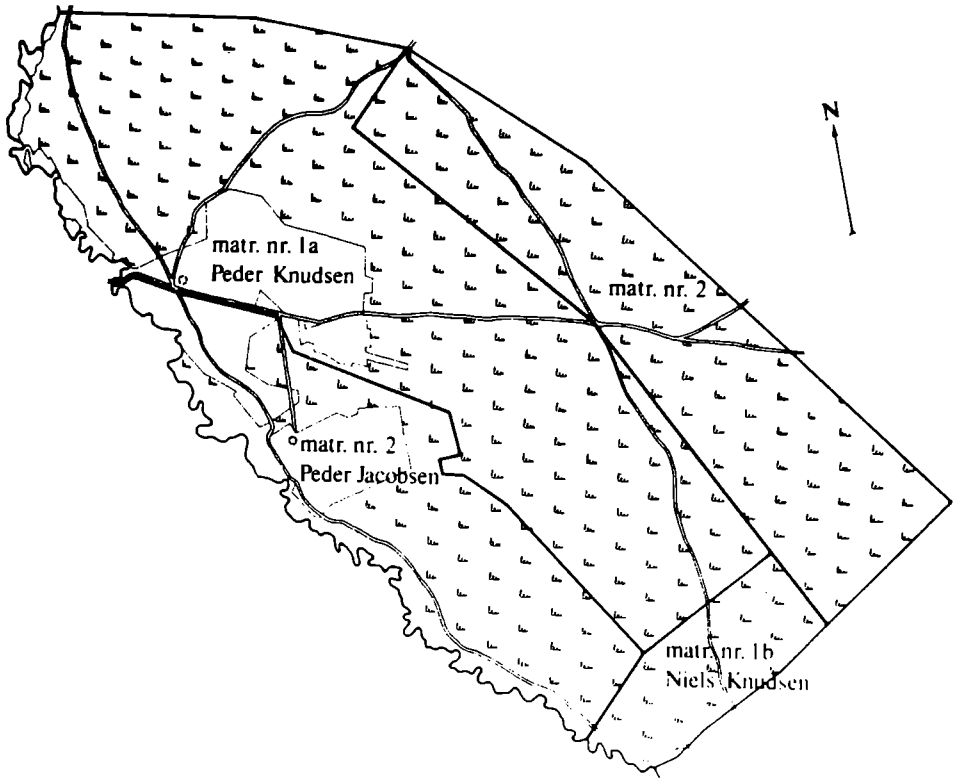
belyst med eksempler fra en hedebondes dagbog

I slutningen af forrige århundrede lå store dele af Ringkøbing Amt endnu hen i udyrket hede. I 1870'erne vandrede Evald Tang Kristensen rundt i hedesognene i den nordlige del af amtet og fik følgende indtryk af egnen: »Fra Fly gik jeg til Vridsted og over

Hagebroe Kro til Haderup. Det var en forskrækkelig øde Egn, fordi der ingen ordentlige Veie findes, og Landet er saa ubeboet«. ¹⁾ Her var der ikke mange landsbyer, og ude på hedesletten var der langt mellem gårdene.

Haderup sogn var et stort, men tyndt befolket sogn, og store dele af sognet lå hen i udyrket hede. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort, 1800.

De to gårde, der var i Staulund, lå engang tæt sammen, men i begyndelsen af 1800-tallet flyttede den ene gård ud på sin jord mod syd i ejerlaget.

I denne artikel vil jeg med eksempler fra en dagbog, der er ført fra 1829 til 1857 af gårdmand Peder Knudsen,²⁾ der boede i Staulund i Haderup sogn, fortælle om, hvordan samkvemmet mellem naboer og slægtninge kunne udfolde sig i et af Danmarks mest vidstrakte og tyndest befolkede hedesogne.

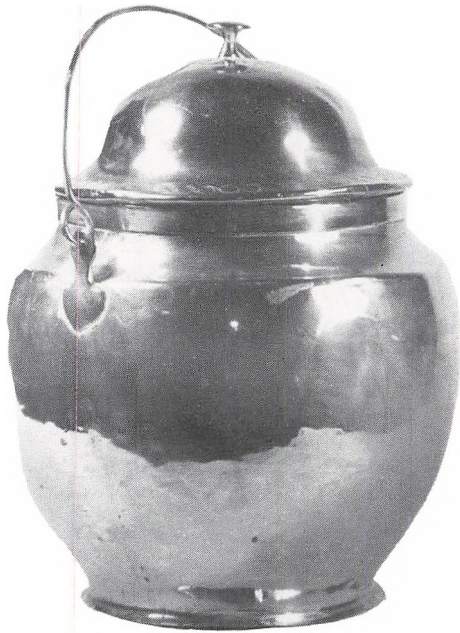
Haderup sogn omfattede nogle få mindre landsbyer: Haderup med kirken samt Høstrup, Fårbæk og Egelund, der lå østligt i sognet ned mod Karup å. Mod nord i sognet fandt man de små bebyggelser Løvig og Viftrup, og langs Haderup å, der løb no-

genlunde midt gennem sognet, lå der en række bebyggelser bestående af en til to gårde. Mod vest i sognet lå Feldborg, og i løbet af 1800-tallet bosatte flere og flere husmænd sig på Feldborg Hede.

I Staulund var der to gårde. Peder Knudsen boede på den nordligste af gårdene. På den anden boede gårdmand Peder Jacobsen.

Nogle familiebryllupper

Den 28. november 1837 noterede Peder Knudsen i sin dagbog: »I dag høitidelig-

Føringsspand. Ved alle større gilder leverede de indbudte gæster fødevarer – f.eks. mælk, smør, æg og sulemad af forskellig art – i gildesgården til brug ved festen. Peder Knudsen kaldte det at sende »Føring«.

holdtes Søster Mette, Brud og bemeldte Laust Lausen, Brudgom, deres Bryllupsfest. Det blev min Pligt at beværte Gæsterne hvis antal var nemlig de indbudne fra 50-60.«

Ti år tidligere i 1827 havde han efter sin fars død overtaget sin fødegård i Stauvlund og forpligtet sig til at udbetale sine fire ugifte søskende Niels, Anders, Ane og Mette deres fædrene og mødrene arv, at yde de to søstre frit bryllup og at svare sin stedmor aftægt.

Mette var den sidste af de fire søskende, som blev gift. I de mellemliggende år var der sket følgende: Den 9. december 1830

havde broderen Niels købt et stykke eng, mose og hede af Peder Knudsens jordtilliggende, »hvorfor han skal give 150 rbdl. sølv, som er den Arv eller den Capital, som jeg har lovet at udbetale til ham da jeg købte Gaarden af Moder. – Det var bestemt til næste Aars 1ste Mai men nu siden besluttede vi til 1ste Mai 1832 og da skal jeg næste Sommer som Erstatning for Afgrøden af Eiendommen pløie eendeel af det brændte Heede«. Godt et års tid senere anden juledag 1831 giftede Niels sig: »Kørte jeg til Trandum Skovbye med Broder Niels og Anders og søster Ane og Moder og derfra til Sevel med hurtige Skridt, da den første holder i Dag sin Bryllupsfest og blev i Dag i Sevel Kirke viet til sin Brud Mette Katrine Jespersdatter. Vi kørte derfra og hjem til Bryllupshuset og spiste der Aftensmad.« Dagen efter »forblev vi der til Aftenstid, da kørte vi hjem. Brudgom fulgte med os«. Den 31. december hentede Peder Knudsen og Niels »hans Hustru Mette Katrine Jespersdatter og hendes Gods«; og de nygifte flyttede derefter ind på gården i Staulund i den aftægtsbolig, som Peder Knudsen havde indrettet til sin mor, men som hun ikke havde taget i brug. »Broder Niels har nu bestemt sig til i denne Vinter med sin unge Hustrue at sidde til huse i Moders Aftægtsstue imod at godtgøre mig i det mindste for det Tørv de brænder af den Stak som staar ved Huset.« (1/1 1832) I juni byggede Niels hus på sin nye jordlod, og familien kunne derefter etablere sig i eget hus på egen jord. Nogenlunde samtidig giftede Peder Knudsens mor sig igen. Den 11. april 1832 kørte Peder Knudsen til Høgild »med Moder og hendes Søster for at bese en Gaard, med hvis Eier nemlig Niels Knudsen hun

Fanfare ved et bondebryllup. Såvel spillere som kokekone var vigtige personer ved afvikling af en bryllupsfest.

agter at indlede sig i Ægteskab. Jeg lovede at gøre Brylluppet.« Niels Knudsen var enkemand, og brylluppet stod i Haderup Kirke med efterfølgende Bryllupsfest for 60 gæster i Staulund den 1. juni samme år. Den 6. juni var Niels Knudsen »her og hentede Moder til sit Hjem. Hun fik med sig 2de Dyner skjøndt Aftægtskontrakten kun tilstod hende 3, hvilket jeg tilbød hende, men hun paastod at hun skulde have de tre beste Dyner som var i Huset. Dette paastod jeg ikke at kunde tilfalde hende, hvorfor da hun tog de 2 beste, slengte hun vredelig den 3die til mig. De 3 bedste Puder tog hun også. 1 Spinderokke og 1 pr nye Karte lod jeg hende godvillig tage. Brylluppet blev ansat til 43 rbd. som regnedes saa 1 rbd af hver Menneske undtagen mine og hans Folk. Jeg Kjørte med til Høgild«.

I 1836 udstykkede moderens nye mand noget jord fra sin gård i Høgild til Niels Pe-

dersen, der året før var blevet gift med Peder Knudsens søster Ane. Kort før de skulle flytte dertil fik Ane udbetalt sin arv: »Jeg betalte paa Nabos Peder Jacobsens bopæl svoger Niels Pedersen, som er givt med min Søster Ane, af de hos mig indestaaende hendes fædrende og mødrende Arv 445 rbdll sølv og en Kobberkjedel har hun faaet til 5 rbd sølv for ialt summa«, og den 1. april »afhentede Broder Niels det sidste af Sengeklæderne, som jeg var pligtig at levere til Søster Ane, som i dag agter med hendes Mand at flytte til en Bopæl på Høgild mark«.

Samme dag, som Ane modtog sin arveandel, kørte Peder Knudsen »Broder Anders hans Kiste og Skab til hans Bopæl m.m.« Tre dage forinden, den 17. marts, var han blevet gift og en måned tidligere, den 14. februar, var han blevet trolovet. »Jeg leverede Broder Anders 2 Specier, som han i Aften gav sin Kiereste til Fæstensgave,

nemlig Ane Marie Simonsdatter, hvorved mig og Broder Niels var overværende i Aften hos hendes Forældre i deres eget Bopæl.«

Aftenen før Anders' bryllup skrev Peder Knudsen: »En Skjøde for Broder Anders og Simon Nielsen. Denne gav hiin Skjøde paa sit eiende og paaboende Huus af hartkorn 4 skp. Hiin udstedte Opholdscontract for denne og Hustrue paa Livstid mod at beholde, hvad de efterlader sig« (Simon Nielsens hus kaldtes Nygaard og lå i over Feldborg ned mod Haderup å over for Staulund). Ved sit bryllup fik Anders udbetalt halvdelen af sin arveandel, og året efter den 20. juni 1837 fik han resten af sin arv, samtidig med, at Peder Knudsen udbetalte sin søster Mettes arv, »skjøndt den ikke var opsagt«, til Overformynderiet.

Den 1. november samme år hentede han Mette på Stubbergård, hvor hun havde tjent. Den 5. november gik han som forlover med Laust Lausen til præsten, og brylluppet holdtes som nævnt den 28. november. Nogle dage senere flyttede Mette til »Haderis Huus som hendes Mand har leiet til at leve og smede udi«.

Peder Knudsen selv giftede sig i 1833. Da var han 35 år gammel. Den udvalgte var Karen Espersdatter fra Lånium. Hendes bror Ch. Espersen var skolelærer i Haderup i begyndelsen af 1830erne, og da Peder Knudsen var skolepatron i sognet havde han tæt kontakt til ham. Den 6. januar 1833 gik Peder Knudsen sammen med Ch. Espersen til Lånium. Ugen efter, den 13. januar, aftalte han med Ch. Espersen, at han »ville lade sin Søster anmode om at gaa til Haderup Kirke i dag 14ten dage, at vi der skulde tale om det foregaaende Andrag til

dette eller dette.« På den fastsatte søndag var Peder Knudsen i kirke og mødte »Pigen som jeg den 6. d. M. først saa for mine Øjne. Jeg talte med hende om et og andet i den Mening, om hun vilde være min Kiereste og om en føie tid min Brud, hvortil hun teede sig meget villig, og dette afgjort eller aftalt at sige. Jeg gik til mit Hiem og hun til hendes«. Dagen efter den 28. januar red han »paa brune Hest til Laanum for at tale med ommeldte Piges Forældre om denne vigtige Sag og traf til min Fornøjelse Pigen hjemme hos sine kiere Forældre i Anledning af Beredheden om min Kommen dertil. Jeg red hjem om Aftenen, tabte min Tobakspung«. Den 2. februar kom »min Kiereste med sine Forældre og Husbonde, som kørte med dem, at besøge mig for at bese Tilstanden her, da jeg snart agter, om Gud behager, at indlade mig i ægteskabelig Forbindelse med hende. De kørte hjem om Aftenen stærkt mod min Vilie for Veirligets Skyld. Hendes Fader fik 5½ pottes Bdv (brændevin) for 1 Rbdl sedler«. Tre dage senere fandt trolovelsen sted. »Kørte jeg med Broder og Naboer til Haderup hvor Ch. Espersen kom til og ved Høigaard og Kiereste og Søster Mette. Vi kjørte alle til Laanum efter Besteemelse til hendes Forældre, hvor vi offentlig Søskendes og Venners Paahør gav hinanden Troskabsløfte med Haand med flere deres paalagte. Jeg gav hende 10 rbdl sølv i Fæstepenge (disse 10 rbdl. havde Peder Knudsen lånt af sin nabo samme morgen). Om aftenen var jeg, hendes fader, min Broder hos Præsten i Daubjerg og ombad, at han paa førstkommende Søndag give Tillysning fra Prædikestolen, hvilket han lovede. Jeg leverede ham Bevis for fra Præsten, at ingen offentlig Ægteforbindelse af mig er

indgaet samt Daabsattest og forevist Vaccinationsattest. Vi gik til Laanum, hvor vi logerede om Natten. Jeg sov hos min Kjere-
ste skjøndt mod min og hendes Vilie«.

Den næste morgen kørte de hjem »efter at have spist et got Frokost«. Søndag den 17. februar besøgte Karen Peder Knudsen i Staulund, og den følgende søndag den 24. februar var de begge »en Gjest ved Herrens Nadver i Smollerup Kirke, vi gik igjen til Laanum og red derfra og hjem om aftenen. Det var Snefog og Blæst den hele dag«.

I den efterfølgende uge blev der budt til bryllup. Den 6. marts kørte Peder Knudsen til Laanum »med Foræring til brylluppet samt de 30 pot Brdv. som jeg har solgt Kierestes Fader, som han har betalt mig i Forveien á 18 sk potten«. Den næste dag om aftenen kom »en Spillemand N. Sørensen og P. Raunholt« til Staulund, og fredag den 8. marts »kjørte jeg med Broder og Naboe og Hustru og Karl og Mette Katrine, Niels, Søster Ane og Overgaard (hans karl) til Laanum og derfra til Smollerup Kirke, hvor jeg af pastor Friis blev viet til min brud og vi gav hinanden Løfte på Troskab og evig Venskab. Texten: Elsker hverandre. Vi kørte derfra og til Laanum igjen og holdt vor Bryllupsfest med Slægtninge og Naboe med Glæde og Fornøielse«. Brylluppet varede i 3 dage til den 11. marts. »Da kjørte vi hjem. Min Hustrue, tør jeg nu for 1ste gang sige, fulgte med mig hjem«. Nogle dage senere den 12. marts kørte de nygifte til Laanum »efter hendes Gods nemlig en Dragkiste, et Skab og eendeel Sengeklæder. Vi kørte hjem om aftenen. Jeg modtog paa min Hustrus vegne en 100 rbdl seddel af Bedstefar Ch. Christensen, og jeg lovede at meddele Qvittering herpaa«. Søndag den

17. marts var de igen i Laanum, og fik da to får, to høns og noget mere med sig hjem.

Bryllup, arv og aftægt

De ovenfor nævnte citater fra Peder Knudsens dagbog vedr. hans eget og hans søskendes bryllupper viser, at et bryllup var en vigtig begivenhed, og at indgåelse af ægteskab var tæt forbundet med en række andre forhold, der dybest set drejede sig om at sikre familiemedlemmerne og de nystiftede familier deres udkomme gennem en rimelig fordeling af de ressourcer eller den kapital, der var til rådighed.

Peder Knudsen kunne kun overtage sin gård mod at svare sine søskende deres arv og mod at sikre sin mor aftægt. Arvekapitalen blev – sandsynligvis efter forudgående opsigelse – udbetalt samtidig med at de giftede sig eller skulle etablere sig. Arven blev derved en forudsætning for, at den nye familie kunne bosætte sig for sig selv. Peder Knudsens bror Niels fik jord og hjælp med at bygge hus og brække sin hedelod, broderen Anders fik penge og gennem sit ægteskab adgang til et lille hus, mod at han skulle svare sine svigerforældre ophold resten af deres levetid, og søstrene Ane og Mette fik dels en pengesum, der var halvt så stor som brødrenes, dels en sengs klæder. Også Peder Knudsens egen kone bragte sengetøj med sig ind i ægteskabet samt et par får og høns og en pengegave på 100 rbdl. Et stykke tid inden brylluppet havde hun, således som det var almindelig brug, når en pige giftede sig til en gård, aflagt besøg på gården for at »bese« den og dens tilstand.

Først da Peder Knudsens mor giftede sig igjen, trådte bestemmelserne vedr. levering

af aftægtsydelse, således som det var blevet bestemt ved gårdsoverdragelsen, i kraft. Hvert år indtil hendes død leverede Peder Knudsen hende derefter pr. 1. maj og 1. november de aftalte mængder af flæsk, korn og kartofler.

Moderen havde ikke benyttet sig af den ret, hun ifølge sin aftægtskontrakt havde til at få indrettet en selvstændig stue og køkken på gården. Aftægtsboligen var blevet indrettet i sommeren 1830 og skulle have været klar til indflytning den 1. november samme år, men da man manglede at flytte en kakkellov ned fra storstuen, blev indflytningen udskudt til den 1. maj 1831. Det var det år, hvor broderen Niels gik i gifte-tanker, og moderen blev måske derfor boende sammen med de øvrige folk på gården. Sandsynligvis stod hun for husholdningen. I hvert fald begav Peder Knudsen sig på frierfærd et halvt års tid efter, hun var flyttet. Han havde alderen til at gifte sig og var formodentlig også et godt parti. Hans søster Ane boede ganske vist endnu hjemme på gården, men hun var fæstet som tjenestepige og skulle derfor også, som det var skik på egnen, deltage i markarbejdet. Man manglede altså en kone på gården, der kunne stå for husførelsen.

En kone var uundværlig, og derfor ses det også af Peder Knudsens dagbog, at når en kone døde, indgik enkemanden ofte nyt ægteskab et halvt års tid senere. Den 10. juni døde naboen Peder Jacobsens kone, og den 2. september samme år kørte Peder Knudsen med denne nabo »til Grønkjær i Feldingbjerg sogn, hvor han fæstede sig en Brud af mandens datter der Susanne Heder. Jeg forblev der tilligemed Nabo og flere slægtninge om Natten som i

Jagilde kaldet. Kom ei til sengs før kl. 2 slet«.

Bryllupsfesten

Når parterne var blevet enige, markeredes beslutningen om at indgå ægteskab med et jagilde eller trolovelsesgilde. Heri deltog, således som det fremgår af dagbogscitaterne, de nærmeste slægtninge og venner. Kort efter trolovelsen blev der lyst for brudeparret i kirken, og en søndag gik de forlovede til alters. Derefter blev vielsen holdt, og selve brylluppet varede tre dage.

Et bondebryllup var overalt i Danmark en stor begivenhed, der samlede mange gæster, og som skulle holdes med manér. Det var derfor ganske naturligt, at Peder Knudsen ved overtagelsen af gården havde forpligtet sig til at yde sine ugifte søstre »frit bryllup«, og at han også lovede at holde sin mors bryllup.

I dagene op til et sådant bryllup var der travlt. Der skulle bydes gæster. Det skete ved personligt bud eller i sjældnere tilfælde ved brev »Jeg bød svoger Keld og Anders til Bryllup. Jeg skrev et brev og leverede svigerfader der til stede til Ch. Espersen, og jeg kørte hjem med svigermor«. (21/11-1837). Hun skulle sandsynligvis hjælpe til med forberedelserne til festen. Mange år senere hjalp Peder Knudsens kone Karen til ved et andet bryllup i familien. »Jeg kørte til Laanum med Karen til Svoger Kelds Bopæl og medbragte efter Anmodning 6 á 7 snese Hedetørv til brug ved Brylluppets Tillavning. Karen blev der for at hjælpe ved Tilberedelserne«. I forbindelse med selve bryllupsfesten noterede Peder Knudsen »Karen gjorde daglig Opvartning i Huset«.

Et bondebryllup bestod af flere elementer: Brudetoget til kirken, vielsen, måltiderne med festmad og dansen. I mange egne af landet markerede man med et ritual, en særlig dans, at brudeparret havde skiftet status og nu var gifte folk.

Der skulle tilberedes megen mad til en sådan fest. En del fødevarer måtte købes, mens andre blev leveret af gæsterne som »sending eller foræring« i bryllupsgården et par dage før festen. Da Peder Knudsens mor skulle giftes kørte han sammen med hende til Viborg »og købte 3 Lispund 4 pund Kjød, 3 potter Mjød, 2 potter Rom, ½ Lispund Fisk, een deel Specier.« Til Mettes bryllup blev der købt »een deel Specier, 12 potter Brændevin, 2 Lispund 8 pund Kjød og 1 Lispund Flæsk«.

Dagen før bryllupsfesten gjorde man de sidste forberedelser. »Jeg hentede Nabos Bord og Broder Anders hans Bord« (27/5-1832), og »vi satte Borde og Bænke i Stuer-

ne, Anretning i Laden til Heste« (31/5-1832). Forplejningen af hestene var ikke uvæsentlig. I 1851 var Peder Knudsens svoger Anders i Lånium blevet enkemand, men han giftede sig igen, og herom skrev Peder Knudsen: »Vi kørte igen til Søvsø med øvrige Familie og Naboer. Saavel i Laanum som der blev vi opvartede med Spise og Drikkevare efter Behag (15/7-1851). »Vi forblev i Søvsøe til Bryllup til omtrent ved Midnatstid og kørte endelig igen til Laanum (16/7-1851). »Vi kom til Laanum omtr. kl. 6. Svoger A. Jepsen lod os opvarte med Spise og Drikkevare efter Behag, og vores Heste blev ikke der forglemte som andetsteds« (18/7-1851).

Selve bryllupsfesten varede tre dage og det altid fra en fredag til en søndag. Man mødtes i bryllupsgården og kørte derfra samlet til kirke. På vej til kirke kørte brud og brudgom hver for sig og man kørte gerne »med hurtige skridt«. Hjem fra kirke kørte brudeparret på samme vogn. »Jeg kørte til Svogers Bopæl med flere som jeg kørte til Kirken foruden Bruden som paa Retouren kørte på Brudgommens Vogn tilligemed denne. Knud var og til Kirke, men som Følge af en Førers Udeblivelse uformodentlig som en saadan« (22/4-1851).

Efter to dages bryllupsfest sluttede et bryllup normalt søndag morgen med, at de nærmeste slægtninge og naboer spiste et måltid om morgenen, inden også de drog hjem. »Naboe og Søskende her til Morgen-spise« (3/6-1832).

En stor del af de bryllupper, som Peder Knudsen deltog i, blev afholdt i november eller december måned eller i marts eller april måned. Det var tidspunkter på året, hvor der var forholdsvis stille på gårdene arbejdsmæssigt set. Man havde altså tid til at holde fest, og lagde man et bryllup i det sene efterår, kunne man også nå at få slagtingen overstået, så der var rigeligt med mad til festen i gårdens fadebure.

Ægteskab og slægtskab

Man kan opfatte en bryllupsfest som en ceremonie eller et ritual, der bekræfter, at en ny familieenhed og dermed en samfundsmæssig enhed dannes. Ligesom en gårds kapital til en vis grad blev delt mellem en flok søskende ved arv, betød indgåelse af ægteskab, at den hidtidige familie blev delt op i

nye enheder. Samtidig blev slægten udvidet og nye slægtskontakter etableret.

Det fremgår af Peder Knudsens dagbog, at hans slægt spillede en stor rolle i hans tilværelse, idet hans slægtninge udgjorde en væsentlig del af hans sociale kontaktnet.

Peder Knudsens slægt omfattede hans forældres søskende, så længe de levede. Det var bl.a. en faster, der boede i Staulund, en morbror i Egebjerg ved Ejsing, en morbror i Vallerbæk ved Karup og en morbror (stedmoderens bror) i Resen. Disse fjernere boende slægtninge blev alle inviteret til Peder Knudsens bryllup, og han deltog i deres begravelser.

Efterhånden som de gamle slægtninge døde, kom der i takt med de nye forbindelser, der knyttedes gennem de indgåede ægteskaber, nye til. Peder Knudsen opretholdt kontakt til alle sine søskende og deres familie, og ligeledes havde han og hans familie hyppig kontakt med hans kone Karens søskende og deres familier, og for Peder Knudsen havde familiebånd i form af svogerskab stor betydning.

Naboskab

Tre af Peder Knudsens søskende boede tæt ved gården i Staulund. Broderen Niels sydligst på et stykke af gårdens gamle jord, broderen Anders på Nygård, der lå over for gården, men på den anden side af åen, og søsteren Mette, der i 1840 efter en skilsmisse flyttede ind i gårdens aftægtsbolig og boede til leje der som indsider. Disse søskende blev derfor også på en måde naboer til Peder Knudsen.

Betegnelsen »Nabo« var dog forbeholdt gårdmand Peder Jacobsen, der boede på

Peder Knudsens slægtsfelt. Diagrammet viser, hvor Peder Knudsens slægtninge var bosat. Endvidere er andre steder med betydning for hans sociale kontakter angivet.

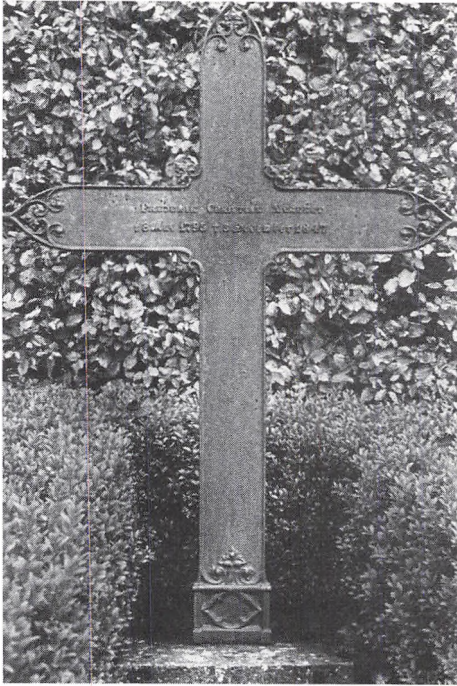
den anden af de to gårde i Staulund, og med ham havde Peder Knudsen hyppig og nær kontakt. I 1843 solgte naboen gården og flyttede til Bisgaard i Estvad sogn. Kontakten mellem de to familier blev dog stadig opretholdt gennem besøg, og samtidig fortsatte det nære naboskabsforhold som hidtil med den nye nabo Anders Thomasen.

Syd og nord for Staulund lå bebyggelserne Haderis, Gindeskov, Barslund, Gråsand og Grove. Disse gårde kan regnes med til Peder Knudsens nabolag, men kontakten til disse gårdmænd var ikke så intens og mangesidig som til nabogården i Staulund.

Slægtninge og naboen mødtes regelmæssigt – i flere år endog hyppigt – og det ikke kun i anledning af familiebegivenheder, der skulle fejres med en fest, men også ved besøg jævnt fordelt over året. Det bredere nabolag derimod samledes fortrinsvis ved bryllupper, barselsgilder og begravelsesgilder, omend det kunne ske, at Peder Knudsen og hans kone gik til Gråsand, Barslund eller Gindeskov »til Besøg«.

Begravelser

Peder Knudsen deltog altid i begravelser i

På Haderup kirkegård kan man endnu se gravstedet og -kors for plantør Frederik Christian Nerenst (1795-1847). Nerenst efterfulgtes af plantør Funder, i hvis begravelse Peder Knudsen deltog i 1853.

slægten, hos naboen og i nabolaget. Endvidere tog han også til begravelse hos folk, med hvem han ikke opretholdt nogen sociale kontakter i øvrigt. Således gik han til begravelse hos nogle af husmændene på Feldborg Hede. Det var dog gerne folk, som han havde benyttet som daglejere på gården.

Den 10. juni 1853 deltog han endvidere sammen med sin nabo »i Liigfølge med den afdøde Hr. Planteur og Klitcommissair Funders afsjelede Legeme, som i Dag blev ned-sænket i graven paa Haderup Kirkegaard.

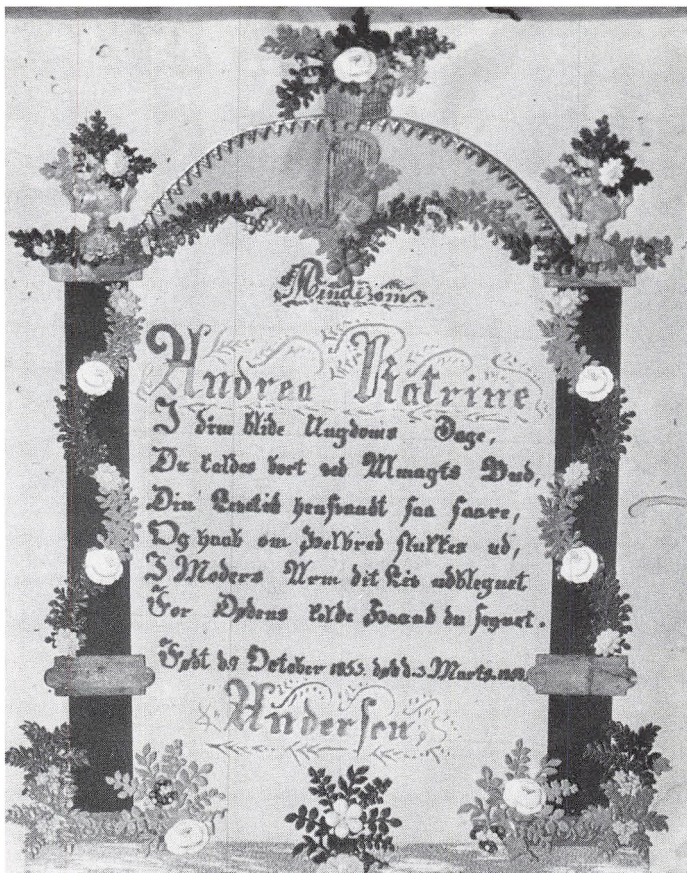
Hans velærværdighed Hr. Pastor Rostrup holdte en rørende Tale ved Graven. Hans efterlevende Enke lod os med øvrige Gæster omtr. 16 Mand opvarte med Spise og Drikkevare efter Behag, baade først og da vi emd. kom tilbage til omkring Aftenstid« (10/6 1853).

En begravelse samlede altså ligesom et bryllup en bred kreds af folk og kunne altså også samle folk fra forskellige socialgrupper.

I 1840 måtte Peder Knudsen selv holde en begravelse. Det var for hans lille datter Edel, der døde af mæslinger den 8. februar 1840. Da var hun kun halvandet år gammel.

Den 9. februar bød Peder Knudsen »Søren Haderiis til Liigfølge med Barnet paa fstk. Søndag«. Den 10. kørte han til »Broder Niels med nogle Stykker og en heel Bredde, af hvilket han lovede at gjøre en Kiste til vort Barns Lig. Jeg sendte et Brev til Svoger N. Pedersen og bød ham til Liigbegjængelse. Jeg laante 5½ pund saltet Flæsk af Stefmoder«. Den 11. skrev han »et Brev til Præsten ang. om han ville holde en kort Tale ved Graven«, og om aftenen gik han til Løvig og »bød Svoger der til Liigfølge med Barnets Lig. Jeg sendte et Brev til Svigerfader i Laanum. Gav S. Degn Underretning om Gravens Lengde, 7 Qvart«. Den 12. »bød jeg Naboe og Børn til Ligbegjængelse«, og den 13. hentede han »Kisten hos Broder Niels om Aftenen og bad ham komme«. Den 14. lagde de »Liget i Kisten« og den 15.: »Jeg skrev en Gravskrift og satte paa Barnets Kiste. Jeg klippede Hestene lidt«. Den 16. februar fandt begravelsen sted: »Kjorte jeg til Haderup med Liget, hvor det i Kirkegaarden blev nedsat i Jor-

Mindevers over et barn. Peder Knudsen skrev et mindevers over sin lille datter Edel. Den dag, hun døde, skrev han: »Saaledes hendøde hun rolig i Moderens Arme, denne mest men jeg tillige kunne ikke uden Taarer i Øinene sige hende det sidste Farvel«.

den. Præsten holdte efter Jordpaakastelsen en kort Tale derover, Folkene som var til Ligfølge tildækkede Kisten med Jord, hvilket var Broder Anders og Niels, svoger Jens Espersen og Niels Pedersen, Naboer Søren Haderiis, Peder Jacobsen. Denne sidste og Brødre fulgte med hjem. Disse samt Naboens Børn lod jeg opvarte med et tarveligt Maaltid. Thyge Barslund og Hustru var her og med om Aftenen til Kl. 9 slet«. Den 17. februar kørte han »Stefmoder til Egelund«, og den følgende dag kørte jeg »med Svigermoder til Laanum«.

Barselsgilder

Et år efter den lille Edels død fødte Peder Knudsens kone endnu en datter, der blev døbt den 7. februar 1841. Hun blev også opkaldt efter Peder Knudsens mor Edel. Ifølge Peder Knudsens notater var dåbsgæsterne søsteren Mette, der holdt barnet, naboen Peder Jacobsen og hans datter, svogrene Jesper Jespersen og Anders Jepsen, der alle var faddere, samt Peder Knudsens svingerforældre og hans bror Anders og hans familie.

I Haderup kirke fik Peder Knudsen alle sine otte børn døbt og et barn begravet.

Anden pinsedag den 4. juni 1843 fik Peder Knudsen endnu en datter døbt: »Jeg til Kirke samt Karen, som i Dag holdt hendes Kirkegang. Gud være Lovet! at hun saa kort Tid efter Barnefødselen seer sig i stand til at besøge Herrens Tempel. I Overværelse af Slægtninge og Naboer samt den forsamlede Kirkemenighed lode vi vores den 10. Mai fødte Pigebarn døbe i Kirken, hvor den fik sit Navn. Denne blev kaldet og nævnet (efter Karens mor) Margrethe Pedersdatter. Karens yngste Søster Ane Maria holdt den for Daaben. Svoger Ch. Espersen, Anders Jepsen, Jens Espersen, Niels Pedersen, Broder Niels og Anders, Søster Mette, Nabo Peder Jacobsen som med hendes Hustru, Børn og Tyende, og Svigermøder, undtagen Broder Niels og Niels Peder-

sen, dog Niels' børn, var her i vort Hjem, i denne Anledning samt Kirkesanger og Hustru, og de fleste til Kirke. Jeg lod disse opvarte med et tarveligt Maaltid og siden Spise og Drikke efter Behag« (4/6 1843). »Naboer og Brødre samt Stefmøder og Svoger Niels Pedersen reiste hjem Kl. 2 Fmd. De øvrige Kl. 9 Fmd. Brugt 17 Pt. Bdv. (brændevin), 1 Lpd. 4 pd. Kjød m. M. Emd. Regnveir. Søvn var vort meste Arbeide. (5/4 1843).

Peder Knudsen fik ialt otte børn, og ved deres dåbsfester deltog kun slægtninge – og det ikke nødvendigvis alle søskende og svogre til samme barnedåb – samt naboen Peder Jacobsen og hans familie. Ligeledes deltog Peder Knudsen kun i barselsgilder hos sine egne og hans kones søskende samt hos naboen Peder Jacobsen. Et barselsgilde var

altså først og fremmest en familiebegivenhed, der fejredes af den nærmeste slægt og nabo- eller vennekreds.

Julebesøg

Overalt i Vestjylland var det skik, at man samlede med naboer, slægtninge og venner i selskabeligt lag i juledagene. Julen var årets store højtid, og i dagene mellem juleaften og hellig tre konger holdt man fri. Man foretog kun det allermest nødvendige arbejde og brugte i stedet tiden til at gå i »julebesøg«.

Hos Peder Knudsen begyndte juleforberedelserne et par dage før jul. I 1844 startede man den 21. december med, »at Qvinderne bagede til Juul«, og juleaftensdag gjorde mændene »Forberedelser til Julefesten ved at tilberede Foderet til Creaturerne n.M.«. Juledag var gårdens karl Niels Christian og Pigen Maren »hos Nabo Aften«. Tredje juledag »kom Svoger Anders Jepsen og Hustru og Børn fra Laanum samt Svoger Jens Espersen fra Løvig og Svoger Keld Christensen og Datter Karen fra Laanum her Aften til Besøg«. Dagen efter »kjørte disse hjem om Eftermiddagen«, og den følgende aften gik karlen Niels Christian til Egelund og Färbæk, hvor der »holdtes Spil og Dands og Sognets Ungdom«. Den 30. december var »Jeg, Karen og Børnene til Julebesøg hos Nabo, Tjenestefolkene (dvs. naboens) fulgte med og var her om Aftenen«. Nytårsaftensdag gjorde man »Forberedelse til Nytaarsfest m.M.«, og den 4. januar var »Nabo og Hustru samt Kirkesangeren og dennes Hustru her til Julebesøg«. Om søndagen var »Karen og Børnene hos Broder Anders, jeg gik dertil om Aftenen«.

Barselspotte. Kort tid efter en fødsel hos naboen eller nært boende slægtninge gik Peder Knudsens kone Karen gerne dertil i barselsbesøg.

I store træk, omend med visse variationer, formede juletidens selskabelighed sig, som beskrevet ovenfor. Man besøgte hinanden på skift i juledagene. Peder Knudsen og hans familie aflagde altid et besøg hos naboen Peder Jacobsen, ligesom naboen og hans familie altid var hos Peder Knudsen en dag i julen.

På samme vis mødtes tjenestefolkene med hinanden på de to gårde en aften i juletiden. Ligeledes var Peder Knudsen og hans familie altid i julebesøg hos broderen Anders, og denne og hans familie besøgte altid gården i Staulund en anden af juledagene. Kirkesangeren Peter Andersen og hans ko-

ne var også hyppige julegæster på gården, og derudover besøgte man, og modtog man besøg af slægtninge (søskende og deres familier) i juledagene. Et år kunne det være med svogrene fra Lånium, et andet med Karens søster og hendes familie fra Løvig eller med Peder Knudsens øvrige søskende.

Det var almindeligt, at man i forbindelse med julebesøgene, ud over det at spise og snakke sammen, underholdt sig med kortspil og forskellige lege og spil om pebernødder.

Anden juledag 1836 noterede Peder Knudsen. »Jeg fik et Spil Kort af S. Haderiis«, og den 11. januar 1854: »Jeg købte nogle 100 Smaabrød/Pebernødder af Visti Peder for 6 skilling. Visti Peder, hans næst- yngste søn, var da 6 år gammel.

Mand og kone og de små børn samledes for sig med naboer og slægtninge, mens de unge i familien og tjenestefolkene søgte sammen med andre unge. Det ses, at Peder Knudsens børn, efterhånden som de blev ældre, gik i besøg på egen hånd i juledagene. »Knud og Esper (de to ældste sønner) gik til Løvig at besøge Svoger Jens Espersen« (26/12 1848). »Knud og Esper kom hjem igjen. Da der er falden noget Sne opgav de i følge min given Formaning Reisen til Laanum, til hvilken de var bestemte ved deres Afreise fra Hjemmet (27/12 1848). »Børnene de 4 ældste og Pigen var i Aftenen hos Naboe som til et slags Julebesøg. Disse kom først hjem om Morgen Kl. 2« (7/1 1850).

Ungdomsgilder

Juledagene var også tiden for ungdomsgilder og legestuer, hvor de unge kunne danse. Da Peder Knudsens børn blev større, gik de

ofte til et sådant gilde i nabogården i Staulund en af juledagene: »Om Aftenen var Knud og Esper, Edel og Margrethe hos Naboe, hvor der holdtes en af de saakaldte Ungdomsgilder med Spil og Dands. Jeg var der nogle Timer ved Midnatstid. Pigebørnene fulgte med mig hjem omtr. Kl. 2« (13/1 1850) »Om Aftenen var jeg og de 4re ældste Børn hos Nabo, hvor der holdtes et Ungdomsgilde med Spil og Dands. Jeg betalte 8 skilling for 2 pægl Mjød til Børnene, 1 mark 12 skilling for 1³/₄ pot Brændevin til Brug, da Svoger Anders Jepsen og Fader Jeppe var her om Aftenen«. (12/1 1851).

I 1850erne blev gilderne kaldt ungdomsgilder eller dansgilder. Tidligere, da Peder Knudsens børn var små, og kun tjenestefolkene gik af sted, omtalte han dem ofte som »Leeg« eller »Legestuer«, og da holdtes de rundt omkring i sognet, i Haderiis, Gindeskov, Viftrup, Egelund og Fårbæk.

Tilsyneladende blev der aldrig holdt legestuer eller ungdomsgilder i stuerne på Peder Knudsens gård, men han var heller ikke en ubetinget ynder af sådanne og lignende arrangementer: »Ch. Vormstrup lovede mig paa mine Vegne at bivaane en Dandsegilde i Viftrup Aften, hvortil jeg ei har Lyst og Leilighed« (31/10 1847) »Jeg leverede min Karl 2 rbmk. at sætte Overstyr ved et Dandsegilde efter hans Forlangende« (5/3 1848).

Da hans ældste søn Knud havde deltaget i et drikkegilde, vakte det i hvert fald ikke begejstring. »Vi kjørte hjem ved Middagstid, men til mindre Fornøielse end ønskeligt erfarede vi med Hjemkomsten, at Knud uberegtiget havde forladt Gaarden i vor Fraværelse for at bivaane et Spille og Drikkeselskab paa Feldborggaard siden i gaar aftes og

Æbleskivepande. Mange steder hørte bagning af en stor portion æbleskiver også med til juleforberedelserne.

til denne Time« (2/11 1853). Det kunne dog også gå livligt til ved sådanne sammenkomster. »Var jeg til Kirke. Jeg maatte paa Retouren vende tilbage for at tale med Vil-lads Løvig ang. et Spille og Drikkeselskab, som denne foregives at have afholdt Natten mellem den 10. og 11. dennes, hvorved en Pibe skal være bleven pantsat for nogle resterende Penge, som ved Kortspil skal være tabt af N. Ch. Jensen« (13/11 1842).

Ud over legestuer og ungdomsgilder nævner Peder Knudsens dagbog ikke andre af de traditionelle arrangementer, som kendes fra andre egne af landet, og som organiseredes af de unge. Dog ses det et år, at man brændte pinseblus. Pinsedag 1844 var Peder Knudsen i kirke, og i Haderup købte han »3 pægl Mjød af K. Westergaard á 8 skilling cour. efter P. Lausens anmodning«. P. Lausen var karl på gården. »Om Aftenen var vi med Børn og Tyende paa Væggildbakken, hvor Børnene os lod opvarte med Spise og Drikkevarer uden Beta-

ling. Der brændtes Blus til Børnenes og Tyendets Fornøielse«. Hvorvidt denne skik også gentog sig i andre år, melder dagbogen ikke noget om. Det var dog tidligere almindeligt i Vestjylland at brænde blus eller bål i pinsen.³⁾ Bålbrændingen kaldtes også for væggild, og betegnelsen »Væggildbakken« kunne tyde på, at det også i Staulund var eller engang havde været fast skik.

Høstgilde

Til sidst skal antydes et gilde, der kun var beregnet for gårdens egne folk, nemlig høstgildet.

Høsten var en travl tid, hvor man havde behov for arbejdskraft ud over dem, som gården og dens tjenestefolk kunne mønstre. I mange år lejede Peder Knudsen ekstra folk til høstarbejde. »Maren Nielsdatter begyndte i Dag Høsttjeneste her.« (25/7-1848). »Jeg betalte Søster Mette for 48 Dages arbejde i Hø og Kornhøst.« (13/7-

1849). Desuden modtog han altid hjælp til høsten fra broderen Anders, »som efter egen Tilskyndelse er kommet til os« (27/8-1841), og i nogle år også fra nabogården. »Nabo lod uden anmodning sin Pige sanke Aks med mine Folk for mig« (1/9-1842).

Når høsten var kommet godt i hus, markerede man afslutningen på høstarbejdet med et høstgilde eller »Opskjer«, som Peder Knudsen også kaldte det. »Om aftenen holdt vi et slags Høstgilde, som vore frivillige Høstfolk bivaanede, nemlig Nabo og Tjenestefolk og Børn og Broder Anders og Hustru og Børn og Broder Niels og Datter. Vi kom i Seng først kl. 3 Morgen« (9/10-1847). Til høstgildet serveredes »Spise og Drikke Vare efter Behag« (20/9-1851). I 1841 blev gårdens pige Ane Johanne sendt til plantørgården i Feldborg og »laante 3 potter Brændevin af Madam Nerenz til Høstgildet, som vi fik i Dag Aften« (28/9-1841), og i 1843 hentede han 4 potter brændevin hos en høker i Høstrup på den dag, hvor der blev holdt høstgilde på gården.

Fællesskab med slægtninge og naboer

Gennem Peder Knudsens dagbogsnotater får man et indblik i, hvorledes en hedebonde tilværelse formede sig i hverdagen og i mere festlige stunder i begyndelsen af 1800-tallet.

Dagliglivet og festlivet er også et grundlæggende tema i mange af vore ældre folkelivsskildringer og anden kulturhistorisk litteratur, og ofte har man her igen og igen understreget det vide, sociale fællesskab, der eksisterede mellem bondebefolkningen, f.eks. inden for en landsby.

Eksemplerne fra Peder Knudsens dag-

Brændevinsdunk. Til alle gilder – store eller små – blev der serveret brændevin. Mens Peder Knudsens mor boede hjemme på gården brændte man selv. Siden gik man over til at købe den nødvendige brændevin.

bog tegner imidlertid et noget andet billede. Hans sociale kontakter gjaldt først og fremmest hans slægtninge (d.v.s. hans stedmoder og svigerforældre og hans og hans kones søskende og deres familier) samt hans nærmeste nabo på nabogården i Staulund.

Mens folkelivsskildringerne beskriver livsmønstre, som de formede sig i en egn eller et lokalområde, rummer en dagbog kun oplysninger om en enkeltperson og dennes

handlinger – og kun de oplysninger, som den pågældende har fundet det nødvendigt at notere. Det er muligt, at Peder Knudsen ikke har omtalt alle sine sociale kontakter i sin dagbog og f.eks. ikke noterede de mere uformelle besøg og lign. Derfor må man altid tage visse forbehold når man skal drage slutninger til virkeligheden ud fra en række dagbogsnotater.

Det er dog det generelle indtryk, at Peder Knudsens dagbogsindførsler er detaljerede og omhyggelige. Dernæst førte han dagbog over en lang årrække – ialt 28 år, og oplysninger fra alle disse mange år tegner sammenlagt et mønster med en høj grad af regelmæssighed, hvor slægtsskab og et snævert naboskab sætter rammerne for et nært og mangesidet socialt fællesskab.

Det fællesskab understreges endvidere af, at det også var denne kreds af personer, som Peder Knudsen først og fremmest henvendte sig til når han havde brug for hjælp i form af tjenester eller lån.

På de to gårde i Staulund hjalp man af og til hinanden med høstarbejdet og med kartoffeloptagning, ligesom man lånte redskaber, jern og søm, halm, smedekul og lignende af hinanden. Peder Knudsens to nærmest boende brødre Niels og Anders hjalp ham ofte nogle dage i høsten, ligesom Peder Knudsens folk og store børn kunne hjælpe dem med kartoffeloptagning og plukning af tækkelyng. Peder Knudsen plukkede også i enkelte år tækkelyng for svogrene i Lånrum, og et år gik hans kone Karen »til Løvig med nogle Kaalplanter og arbejdede for hendes Søster der« (5/7-1850).

På de sandede hedegårde kunne høsten let slå fejl, og der kunne således opstå mangel på korn inden næste høst. Peder Knud-

sen lånte da korn af sine slægtninge ligesom han måtte låne flæsk af sin mor til sin datters begravelse.

Hedebondens økonomi var i vid udstrækning baseret på selvforsyning, og Peder Knudsens dagbogsnotater viser, at han regelmæssigt – især ved de tider, hvor skatter og afgifter skulle betales måtte låne penge eller selv lånte penge ud. Han lånte dog fortrinsvis penge af sine slægtninge eller af naboen. Således lånte han de ti rigsdaler, som han gav sin kæreste i fæstensgave af sin nabo, og til betaling af januar og april kvartals skatter i 1836 lånte han pengene dels af sin kones søster Mette i Lånrum, dels af sin nabo. Ved lån mellem slægtninge og naboer blev der ikke beregnet renter.

Selv om Peder Knudsen levede i et øde og tyndt befolket hedesogn hindrede de lange afstande og den vanskelige samfærdsel ad sandede hjulspor over de mørke heder ikke en livlig kontakt med de slægtninge, som boede længere væk. Mindst en gang om året, om sommeren, kørte Peder Knudsen med kone og børn på familiebesøg udensogns, og da børnene blev så store, at de kunne færdes alene, gik de selv hyppigt på besøg hos slægtninge, ligesom familiens søskendebørn ofte kom på besøg i Staulund.

Slægtsskab og tæt naboskab skabte altså nære bånd, som kom til udtryk i en lang række af dagligdagens situationer.

Noter:

1. Citeret fra Evald Tang Kristensen: Minder og oplevelser. II. Viborg 1924. s. 207 og s. 161.
2. Dagbogen er i privat eje. En kopi af dagbogen findes på Institut for europæisk Folkelivsforskning, Københavns Universitet.
3. Se J. S. Møller: Fester og Højtidet i gamle Dage. I Kalundborg 1929. s. 197.

Skjern-Egvad Museum 60 år

Den 2. april 1989 fyldte Skjern-Egvad Museum 60 år. Dagen blev markeret med en festlighed på Fahl Kro, hvor museets nye naturskolebåd »Laurids Fahl« blev navngivet.

I selve jubilæumsåret har museets medarbejdere og styrelse været travlt optaget af at udvikle museet til et dansk økomuseum, hvor kultur, natur og turisme knyttes sammen på en ny og spændende måde.

Havde det således ikke været for den runde fødselsdag, var der ikke i år blevet tid til at kigge nærmere på de ideer, der lå til grund for museets dannelse for 60 år siden.

Men netop i en situation, hvor et helt nyt museumsbegreb som økomuseumsideen er under udvikling, kan det være nærliggende at forsøge, om man i nogle af de tanker og handlinger, der lå til grund for stiftelsen af museet for 60 år siden, kan genkende nogle af de ideer og overvejelser vi gør os i dag med hensyn til udviklingen af et nyt museumsbegreb, der sammenkæder Skjern-Tarm egnens kulturhistorie – natur og turisme.

En af de ting, der springer i øjnene, er det forhold, at Skjern Museum blev startet på et rent idemæssigt grundlag – uden at man havde hverken museumsgenstande eller lokaler.

Ophavsmanden til museumsideen var kleinsmed og motorsagkyndig N. K. Kri-

stoffersen, der i flere år havde snakket om, at man burde have et museum i Skjern.

Det var imidlertid malermester R. Rostrup, der på generalforsamlingen i Skjern Grundejerforening i 1929 fremførte ideen.

Ideen vandt stor tilslutning, hvorefter der blev nedsat et udvalg under grundejerforeningen, der skulle arbejde videre med at realisere museumsideen.

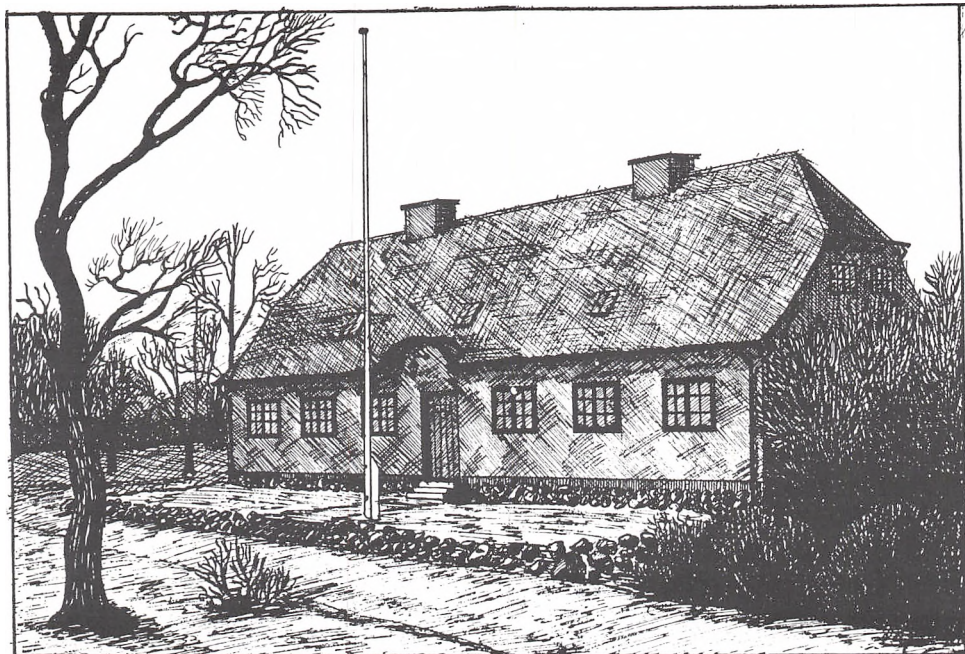
Udvalget kom til at bestå af motorsagkyndig N. K. Kristoffersen, malermester R. Rostrup, arkitekt Ingolf Christensen, politibetjent Jakobsen, boghandler Jacobsen, redaktør Stobbe og fabrikant L. P. Lauridsen. L. P. Lauridsen blev valgt som formand for udvalget.

Udvalget besluttede, at man ville foretage en studietur til Ringkøbing for at kigge på forholdene der.

Kort tid efter tog medlemmerne af udvalget til Ringkøbing, hvor museumsbestyrer M. Klokke satte Skjern-folkene ind i kunsten »at drive museum«.

Efter at have været i Ringkøbing og fået indsigt i hvorledes man drev et museum, besluttede udvalget på sit næste møde den 2. april 1929, at Skjern Museum nu var en realitet.

Det skal dog anføres, at udvalget i mellemtiden havde fået tilsagn om, at måtte benytte et lokale på Skjern Hovedskole ligesom udvalgets medlemmer kunne fortælle

Skjern Museums første bygning i Skjern Anlæg, der blev indviet 1940. Bygningen er endnu i museets eje og fungerer som magasin. Bygningen er tegnet af arkitekt Ingolf Christensen, der også var medlem af museets bestyrelse.

om en meget positiv holdning i såvel Skjern by, som i nabosognene til tanken om at etablere et museum i Skjern.

Udover at erklære, at museet var stiftet, valgte man også museumsideens ophavsmand N. K. Kristoffersen som museumsbestyrer. Sammen med formanden skulle han holde orden i de indsamlede ting og skrive dem ind i en protokol.

Endvidere vedtog man nogle vedtægter for det nye museum. Formålsparagraffen blev udformet således:

»Skjern Museum har til formål at samle og opbevare Ting af kulturhistorisk Interesse, navnlig Genstande, der fortæller om svundne Tiders Levesæt i Vestjylland«.

Bag museets etablering fornemmer man en ambition om, at der skulle sættes noget kulturelt i gang i Skjern. Især det forhold, at museumsideen blev fremført i Skjern Grundejerforening, fortæller, at museumsprojektet var en del af en »vilje-til-by«-holdning, som prægede mange handlende og håndværkere i Skjern i disse år.

Denne »vilje-til-by« kulminerede iøvrigt med Skjerns opnåelse af købstadsstatus i 1958, som landets sidste eller yngste købstad.

Men et var ambitioner fremført på en generalforsamling, noget andet var at få realiseret ideen i en vestjysk stationsby, hvor pengene ikke blev brugt på hvad som helst.

For at komme videre med museumsplanerne var det vigtigt, at museumsideen blev støttet af en række »ildsjæle«, der ikke lod sig slå ud over hverken at have penge eller politisk opbakning til at få skabt et museum.

Allerede året efter var museumslokalet blevet for lille til de ca. 200 museumsgenstande, man havde modtaget det første år.

Sognerådet lod museumsudvalget forstå, at man fra sognerådets side endnu ikke syntes, at man ville støtte planerne om et museumsbyggeri økonomisk.

Imidlertid lod museumsudvalget sig ikke slå ud af denne modgang. Istedet for prøvede man, om man selv kunne sætte skub i tingene.

Samtidig tog museumsudvalget den 2/10 1930 skridt til, at man ikke længere ville være et udvalg under grundejerforeningen, men istedet ville etablere en selvstændig museumsforening.

Hvorledes dannelsen af museumsforeningen egentlig fandt sted ved vi ikke i dag. I museets gamle forhandlingsprotokol står der følgende:

»Udvalgsmedlemmerne nedlagde derefter deres Mandat og der blev foretaget Bestyrelsesvalg«.

Imidlertid var det stort set genvalg af de personer, der sad i arbejdsudvalget – og man får lidt af en mistanke om, at de blot valgte hinanden igen!

Det første den nye museumsbestyrelse gjorde var at skrive til Skjern Sogneråd og anmode om at få stillet stalden ved siden af kommunekontoret til rådighed som museumslokale.

Samtidig bad man kommunen om midler til istandsættelse af lokalet.

Sognerådet ville ikke støtte ideen, men tilbød, at museet kunne få et rum på den nye Byskole i Bredgade.

Bestyrelsen valgte at sige ja til dette tilbud og gik samtidig igang med at planlægge en basar, der skulle skaffe penge til en byggefond.

Den 18/10 1931 kunne man åbne museet i de nye lokaler, og den 6.-7. nov. afholdt man en basar, der gav ca. 1.600 kr. i overskud til byggefonden.

I de næste år blev der ikke holdt så mange bestyrelsesmøder.

Men på hvert møde blev drømmen om et museumsbyggeri berørt.

I 1937 kom der imidlertid atter skub i byggeplanerne. Først drog bestyrelsen på studietur til Holstebro og Struer, hvor man besigtigede museerne der.

I protokollen kan man læse flg.:

»Vi var særlig interesseret i Struer Museum, som rigtigt var en Type på et Hjemstavnsmuseum. Museet havde til huse i en gammel Præstegårdsbygning med 6 á 8 Rum, flere med Rødstensgulv og Træløfter. Monteringen var spartansk, men alligevel dannede det hele en storartet Ramme om et Hjemstavnsmuseum, og vi var klar over straks, at her var noget, der passede for Skjern, når vi selv skulle have Ejendom«.

I foråret 1938 sendte bestyrelsen en skitsetegning frem til Sognerådet samtidig med, at man anmodede om Sognerådets støtte til byggeriet.

Skjern Sogneråd meddelte museumsbestyrelsen, at Sognerådet ville stille en grund til rådighed samtidig med, at man ville støtte museumsbyggeriet med kr. 10.000.

I løbet af 1939 blev den nye museumsbygning opført i det nye Skjern Anlæg. Mu-

seet indgik som en del af en samlet plan for en nyordning af Anlægget ved hjælp af ledig arbejdskraft.

Det nye museum i Anlægget blev fra starten en populær attraktion for byens borgere, når de om søndagen var ude og spadserere.

Når man læser museets gamle forhandlingsprotokol om de første 10 år af museets historie, er det påfaldende, hvor lidt der står om den egentlige museumsdrift.

Således kan man ikke læse om hvilke overvejelser man gjorde sig, om de genstande man modtog til museet.

Måske har bestyrelsen tænkt, at det vigtigste den kunne gøre, var at arbejde for en ny bygning til museet. Så måtte N. K. Kristoffersen selv finde ud af, hvad museet skulle tage imod?

N. K. Kristoffersen var en ældre mand i 1929. Han var allerede kommet til Skjern omkring 1890, som ung kleinsmed.

Ældre Skjernboere husker ham som lidt af et mekanisk geni.

Det fortælles, at Skjern Mølle omkring 1895 fik installeret en dampmaskine. Det var imidlertid udenby's smede, der udførte dette arbejde, hvilket N. K. Kristoffersen var skuffet over. Imidlertid kunne smedene ikke få dampmaskinen igang, da man var færdige med monteringen.

Man måtte da sende bud til Kristoffersen, for at få ham til at forsøge sig. I løbet af 10 min. fik Kristoffersen maskinen igang.

Mølleren blev imidlertid meget forarget, da Kristoffersen forlangte 25 kr. for sit arbejde. Da mølleren ikke ville betale, gik Kristoffersen hen og pillede ved maskinen, så den gik i stå igen. Først derefter fik han sit honoar.

Motorsagkyndig, kleinsmed og museumsbestyrer N. K. Kristoffersen. En stor del af de museumsgenstande, der blev indsamlet til museet i de første år, skyldes uden tvivl N. K. Kristoffersens indsats.

Udover at være en dygtig kleinsmed var N. K. Kristoffersen også i en periode motorsagkyndig i hele Ringkøbing Amt. Selv havde han ikke kørekort! Når folk skulle aflægge køreprøve hos ham, foregik det efter ret specielle retningslinier. N. K. Kristoffersen gav vedkommende besked på at køre op og ned af Bredgade, hvorefter han gemte sig bag en husgavl. Når køreprøveaspiranten var i en passende afstand fra hus hjørnet kastede N. K. Kristoffersen sin stok ud på kørebanen. Hvis køreprøveaspiranten nåede at få bremsen inden bilen kørte over stokken, havde vedkommende bestået køreprøven – blev stokken påkørt, var

J. J. Scheel-Poulsen taler ved afsløringen af Dejbjergstenen i 1933. Stenen rejstes til minde om fundet af Dejbjergvognene i 1881 og 1883 i Præstegårdsmosen. Begivenheden blev transmitteret i Statsradiofonien.

man dumpet! Det var således en karakteristisk personlighed, man havde valgt til museumsbestyrer ved Skjern Museum.

Imidlertid må man sige, at Kristoffersen langt fra var så kreativ som museumsmand, som han var kendt for at være det i sit arbejde som kleinsmed og motorsagkyndig.

Det var faktisk en yderst traditionel museumssamling, der tegnede sig på Skjern Museum efter de første års indsats.

Til trods for, at museet som ide blev til

blandt byens borgere – med udgangspunkt i grundejerforeningen, så faldt det ikke N. K. Kristoffersen eller andre i museumsbestyrelsen ind, at det mest nærliggende de kunne have samlet ind om, var Skjern håndværkere og handlende. Dette gjorde man imidlertid ikke.

Istedet kom samlingen til at bestå af en række usammenhængende genstande – ofte med tilknytning til helt andre steder end Skjern.

Men mens »ildsjælene« i museumsbestyrelsen i 30'erne havde travlt med at realisere deres museumsbyggeplaner og N. K. Kristoffersen samlede på »sjældne gl. sager« til museet, så var der kommet en lokomotivfører J. J. Scheel-Poulsen til Skjern i 1930. Forbløffende hurtigt efter sin ankomst begynder han helt på egen hånd, at gå i gang med at bevare og formidle kulturarven ude i landskabet.

I 1933 havde Scheel-Poulsen et meget travlt år. I hans arkiv finder man således 24 breve fra forskellige af Nationalmuseets inspektører.

Brevene drejede sig om forskellige emner. Dels bad Nationalmuseet Scheel-Poulsen om at medvirke ved adskillige fredninger af gravhøje og andre fortidsminder. Dels bad Scheel-Poulsen Nationalmuseet om hjælp til sine formidlingsaktiviteter – at rejse mindsten på historiske steder i Skjern området.

Således var Scheel-Poulsen i 1933 meget optaget af sit første mindstensprojekt – nemlig at rejse en sten på fundstedet for Dejbjergvognene i Dejbjerg Præstegårdsmose. En del af korrespondancen drejer sig om dette projekt. Scheel-Poulsen bad Nationalmuseets direktør J. Brøndsted om

hjælp med opsætning af en planche i Præstegårdsmosen, så man kunne få information om vognfundet ude på lokaliteten.

Men brevene drejede sig også om fredningen af Lundenæs Borgbanke og Tim Borgbanke.

Morsomt er det i denne forbindelse at læse inspektør Broholms irritation over, den manglende samarbejdsvilje hos dommeren i Skjern om fredningen af fortidsfundene.

Brev. 30. april 1934:

Kære Hr. Scheel-Poulsen!

Gaardejer Kongsholms Deklaration er endnu ikke arriveret. Mon ikke de ude paa Dommerkontoret havde godt af at se Dem svinge Lynkilen. Det er kedeligt at have med Fredlysninger at gøre, når de sorterer under Dommerkontoret i Skjern; der kan vi aldrig faa nogen Sager i Orden fra.

Jeg haaber at De har det godt, og at vi ses i Løbet af Sommeren.

Venlig hilsen

Deres hengivne

H. C. Broholm

I 1933 havde Scheel-Poulsen taget initiativet til dannelsen af en turistforening i Skjern.

Således tror jeg, at man skal se Scheel-Poulsens iver for at rejse mindsten som et forsøg på, at udvikle nogle historiske turistseværdigheder på Skjern egnen.

Udover rejsningen af »Dejbjergstenen« i 1933, fik Scheel-Poulsen rejst »Kvembjergstenen« i 1934 i tresognsskellet mellem Skjern, Dejbjerg og Stauning sogne. Den 11.11.1935 på Søren Kierkegaards dødsdag fik han rejst »Kierkegaardsstenen« til minde om Kierkegaardslægtens gl. slægtsgård, der havde ligget tæt ved Sædding Kirke.

Lokomotivfører J. J. Scheel-Poulsen fotografet ved sin K-maskine ved Skjern Station omkring 1940.

Gennem de efterladte breve fra Nationalmuseet kan man fornemme, at Scheel-Poulsen holdt mest af samarbejdet med Hugo Matthiessen.

Flere uger i forvejen meddelte Hugo

Matthiessen sin ankomst til Skjern, i det han bestilte værelse på Grønlunds Hotel og bad Scheel-Poulsen om at arrangere en tur til Dejbjerg Bakker eller Lundenæs Voldsted.

Man fornemmer i brevene, at de to personer satte pris på hinandens selskab. Bl.a. fremførte Scheel-Poulsen sine ideer overfor Hugo Matthiessen – for at lodde stemningen hos Nationalmuseets repræsentant.

Før krigen luftede Scheel-Poulsen to projekter overfor Hugo Matthiessen, som han aldrig fik gennemført.

Det ene projekt var en udgravning af Lundenæs Voldsted, hvilket ikke vakte den helt store begejstring hos Hugo Matthiessen.

Det andet projekt var rejsningen af endnu en sten ved Kong Hans' hul tæt ved Skjern Brogård.

I Scheel-Poulsens efterladte papirer findes der et udkast til en tekst til en sådan mindesten ved Kong Hans' hul.

Scheel-Poulsens tekst lyder således:

»Kong Hans af Danmark drog 1513 ad Herrestrædet fra Ribe til Aalborg. I Vadet over Skjern Aa styrtede hans Hest, hvorved han fik sin Helsot. Kongen blev plejet hos Bonden paa Skjern Brogaard og drog derefter videre til Aalborg, hvor sygdommen endte hans dage 20. februar 1513«.

Sammenfattende kan om museets første 10 års periode siges, at der blev udført et stort arbejde med at skaffe museet sin første bygning og skabe en museumssamling.

Indsamlingen foregik tilfældigt, og uden tvivl havde man fået en mere repræsentativ museumssamling, indsamlet i de første år, hvis man i højere grad, end tilfældet var, havde formået at inddrage en person som Scheel-Poulsen i museumsarbejdet.

Scheel-Poulsens initiativ og moderne syn på kulturhistorisk formidling havde også kunnet påføre museet en række kvaliteter, som havde givet museet større formidlingsmæssig spændvidde.

I stedet må vi i dag glæde os over, at vigtige dele af de ideer som Scheel-Poulsen forsøgte at praktisere med sin formidling i kulturlandskabet, nu bliver taget op i forbindelse med økomuseumsprojektet.

Som et lille kuriosum kan det i øvrigt nævnes, at det hus som Scheel-Poulsen beboede i Skjern – Bredgade 73 – i dag udgør en del af Stationsbymuseet.

Man kan således både i direkte og overført betydning sige, at museet arbejder videre i nogle af de spor, som Scheel-Poulsen påbegyndte.

Husdyr på museum

- eller levende museumsgenstande

Vi er så vant til at vore museumsgenstande er døde ting, som vi kan reparere, konservere, stille på magasin eller udstille i montre. Dette kan vi jo af gode grunde ikke gøre med levende dyr. Vi kan nok have dem gående i udstilling på frilandsmuseerne, men hvordan bevarer vi de levende dyr? Vi registrerer vores genstande og opbevarer dem ud i al fremtid. Dyrene kan vi naturligvis let registrere som genstande, men vi kan ikke bevare det enkelte dyr levende ud i al fremtid. Bevaringen af gamle husdyrracer giver kun mening, når vi taler om at bevare en levende bestand af en vis størrelse og til alle tider.

Bevaring af husdyr kræver desuden meget plads og pasning. Dette i sig selv er en betydelig udfordring til museerne både af økonomisk og tilrettelægningsmæssige grunde. Når museumsfolk taler med hinanden om indsamlingsstrategi og målsætningerne bag indsamling af genstande i dag, så ender diskussionerne næsten altid i frustrationerne over de store pladskrav, som dokumentationen af for eksempel vor tids teknologi og produktionsforhold så at sige inden for alle sider af samfundslivet kræver.

Men tilbage til husdyrene. Er det museernes opgave at bevare vore gamle danske husdyrracer? Af principielle grunde må svaret være et ubetinget ja. Der er egentlig noget besynderligt i, at vi har bevaret byg-

ningerne, redskaberne og arkivalierne, men ikke indholdet, som dog var det væsentligste. Ja, ligefrem var det som berettigede det øvrige. I mange år har frilandsmuseerne haft husdyr i mindre målestok. Men først i de seneste år er der opstået en langt større bevidsthed om dyreholdet på museerne. Indtil de sidste par år, har museerne blot haft »almindelige« husdyr gående uden rigtigt at spekulere nærmere over, hvorledes disse oftest moderne husdyr passede ind i de historiske omgivelser på museerne.

Mange skeptikere spørger i dag, om museerne virkelig er i stand til alene at bevare vore nationale husdyrracer i fremtiden? Hertil er svaret et klart nej. Museerne er langt fra alene i stand til at løse denne store opgave. Den engelske bevaringsforening »Rare Breeds Survival Trust« har opsat nogle talmæssige grænseværdier for de forskellige kategorier af husdyr. Grænseværdierne for, hvornår en race er truet, er følgende: køer 750, får 1500, søer 500, geder 500 og hopper 1000 stk. Bliver antallet af husdyr inden for en race færre end disse tal, anses racen for sårbar. Englænderne opererer ligeledes med en nederste »kritiske grænse« for en races overlevelsesmuligheder. Disse værdier er: køer 150, får 300, søer 100, geder 100 og hopper 200 stk.

Så store bestande af husdyr, der nævnes som grænseværdier i den engelske beva-

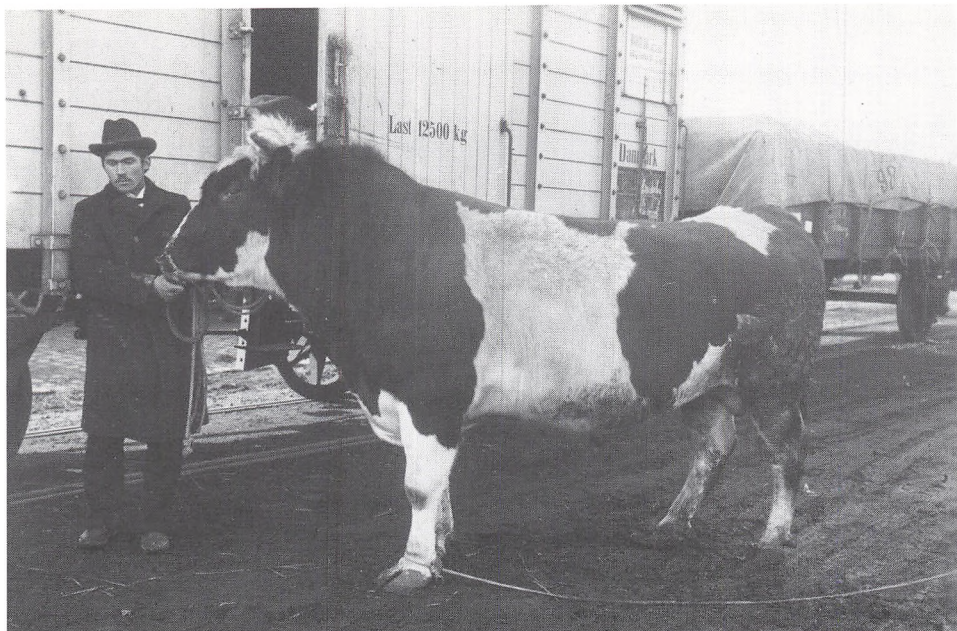
En gennemgang af arkivernes billedsamlinger viser tydeligt, at det brogede jyske kvæg dominerede fuldstændigt i Midtjylland omkring århundredskiftet. Sidsel Kristiansen og Stinne er her nydeligt opstillet sammen med deres to skikkelige sortbrogede køer af jysk race foran det beskedne hede hjem i Kølkejær. Bag koen til venstre ses den primitive brøndvinde, som har været vandforsyning for både dyr og mennesker. Fotografen er N. C. Nielsen, Ringkøbing. Lokalhist. Ark., Heming.

ringsforening, vil være helt urealistisk at have på danske landbrugsmuseer. Museernes ansvar med hensyn til de truede husdyrracer må da være, at gøre andre grupper i samfundet interesseret i at medvirke i bevaringsarbejdet af ældre husdyr. Ved at fremvise ældre husdyrracer på museerne kan vi forhåbentlig være med til at gøre det spændende og interessant for f.eks. ældre landmænd og fritidslandmænd at holde mindre besætninger af de gamle husdyr. Alle de steder, hvor det ikke lige er det økonomiske afkast, som tæller mest, men hvor interessen for dyrene og omgangen med dem er det væsentligste, har de gamle husdyr en stor chance. De gamle husdyrracer har en spændende historie, og de er sjældne. De har desuden det store fortrin, at de ofte er mere robuste dyr med hensyn til klima, foder og ikke mindst i forbindelse med fødsler. Der er ingen tvivl om, at museerne ved

så at sige at gøre reklame for de gamle racer kan medvirke til, at mange private begynder at holde gamle husdyr.

I øjeblikket tales og skrives der meget om marginalisering af dårlige landbrugsarealer og miljøfølsomme områder. Kunne disse arealer ikke være en chance for vore nationale husdyrracer? Eller de mange rekreative og fredede arealer, som allerede i forvejen bliver plejet ved hjælp af heste, køer og får af moderne typer, kunne vel på lignende måde være velegnede græsningsarealer for husdyr, der ønskes bevaret. De bevaringsværdige husdyr ville endda kunne tilføje disse seværdige områder endnu en spændende historie, som vil kunne forøge glæden ved at færdes i disse landskaber.

Frilandsmuseernes formidlingsmæssige interesse i gamle husdyr er stor. Vi kender alle den tiltrækningskraft levende væsener har på os. Der er ingen tvivl om, at dyrene

Dette herlige billede viser en jysk tyr solgt til eksport. Billedet er i 1903 bestilt hos Jørgensens Atelier i Herning af Kirstine Petersen i Snejbjerg. Den ret så vakse tyr er sandsynligvis forevignet foran en kreaturvogn på Herning Banegård. Med lærkager og lange klove er den sikkert et godt udtryk for eksportdyrenes udseende for sin tid. Et ekstra reb omkring venstre forben skal forhindre dyret i at tiltage sig friheder. Lokalthist. Ark., Herning.

er med til at formidle hele museet. Det gælder i allerhøjeste grad for børnene. Dyrene behøver ikke forklares eller forstås. Vi oplever dyrene med næsten alle vores sanser. Vi ser, hører, lugter og føler dem. Men de gamle husdyr er naturligvis også en del af det kulturhistoriske billede, som vi forsøger at vise på museerne. Der er næppe tvivl om, at en stald på et frilandsmuseum virker mere ægte og overbevisende, når det benyttes til dyrehold. Dyrene, bygningen og redskaberne er en treenighed, som giver hinanden mening.

Man har ofte talt om, at det moderne

landbrugs lukkede stalde, har skabt et stort behov, især hos bybefolkningen, for på anden måde at få adgang til de mest almindelige husdyr. Vi taler ofte om den fremmedgørelse, som børnene i byerne har til dyr og de produkter, som kommer fra dyrene, mælken, kødet, æggene o.s.v. Museerne har her en mulighed for på en god og forsonende måde at fortælle nutidsmennesket, hvor noget så dagligdags som vores mad kommer fra.

Museernes opgaver omkring husdyrene er derved en meget varieret blanding af bevaring, historieformidling, nutidig oplys-

Det brogede liv på Store Marked i Herning i begyndelsen af århundredet var domineret af jyske heste og broget jysk kvæg. Det ser ud som om det meget lyse farveslag er i overtal hos kvæget. Mange af hestene på billedet synes at være krydsninger mellem jyske og mere lette racer. Billedet er fra perioden 1911-15, da Store Marked endnu var et to-dages marked. Lokalthist. Ark., Herning.

ning og tilfredsstillelse af sociale behov. Men vi må nok indrømme, at museerne meget sent er kommet igang med at deltage i bevaringen af gamle husdyr. Som vi kender det fra mange andre situationer, er det nogle få private entusiaster, som tager opgaverne op på et rent idealistisk grundlag. Disse mennesker redder stumperne i sidste øjeblik, og gør med deres arbejde både befolkningen og de offentlige institutioner opmærksomme på emnet, og en lang og besværlig proces begynder at tage form.

Allerede på FNs miljøværnskonference i

1972 fremhævedes betydningen af at bevare og beskytte det genetiske materiale, som findes i de lokale husdyrracer verden over. I 1982 udsendte den europæiske genbank en rapport, hvori det hævdedes, at 43 procent af Europas kvægracer var truet med at ud-dø. For de andre dyrearter var tallene følgende: heste 20 procent, svin 43 procent, får 23 procent og geder 12 procent.

Først i 1985 nedsatte Landbrugsministeriet et »Udvalg til bevarelse af genressourcer hos danske husdyr«. Udvalgets formand er Professor A. Neimann-Sørensen,

Statens Husdyrbrugsforsøg. De øvrige medlemmer repræsenterer Landbrugs-, Miljø- og Kulturministeriet. Desuden er der tre tilfornede dyrearteksperter fra Statens Husdyrbrugsforsøg og Landbohøjskolen. Det er, som navnet siger, udvalgets formål at medvirke til bevarelse af genressourcer hos ældre danske husdyrracer. Dette forsøger udvalget at gøre ved på forskellig måde at støtte allerede etablerede besætninger, at oprette en genbank med nedfrosset sæd fra hovedsagelig kreaturer og heste, at formidle kontakt mellem både offentlige og private institutioner, foreninger og enkeltpersoner med interesse i ældre husdyrracer, samt at varetage de internationale kontakter og samarbejdet om bevaringen af ældre lokale husdyrracer.

Fra 1989 og de følgende to år har udvalget fået en årlig bevilling fra Landbrugsministeriet på 280.000 kr. til sit arbejde. Desuden har udvalget fået en bevilling fra Landlegatet på 50.000 kr. i 1989. Med disse bevillinger er det offentlige engagement i bevaringen af ældre husdyr først rigtig begyndt. Miljøministeriet havde tidligere bevilget et mindre beløb til udarbejdelse af en pjece om vore truede husdyrracer og Statens Museumsnavn har tre gange bevilget penge til køb af ældre husdyr til landbrugsmuseer. Selv om alle disse bevillinger samlet må opfattes som utilstrækkelige, så er bevaringsarbejdet dog kommet et langt skridt videre i kraft af disse bevillinger. Det skal dog understreges, at det store bevaringsarbejde fortsat gøres af de mange privatpersoner under ofte stærkt belastende økonomiske omstændigheder og af nogle få selvejende institutioner.

En husdyrrace kan forsvinde på to må-

der. Den kan lide »den individuelle død«, når landmændene mister interessen for den pågældende husdyrrace, og skifter racen ud med en anden. Derved forsvinder genmaterialet fuldstændigt med det sidste dyr. En race kan også lide »den genetiske død« ved at den gamle race ændres gradvist ved indkrydsning med en fremmed race. I disse år er den sidste »dødsårsag« nok den almindeligste. Ved indkrydsning med amerikansk Holstein-Frisian i vores oprindelige Sortbroget Dansk Malkerace fortrænges dette mere og mere, sådan som det sortbrogede Hollænderkvæg fortrængte det Sortbrogede Jyske Malkekvg fra 1920'erne til 1950. Den røde danske malkeko, RDM, er i disse år ved at forsvinde på grund af indkrydsning med amerikansk brunkvæg, eller Brown Swiss.

Benyttes de engelske grænseværdier er faktisk alle husdyrracer af dansk oprindelse truede. I 1989 blev der registreret 237 ifolede jyske hopper. Englændernes nederste grænse for heste er 200 hopper. Der er med andre ord en alvorlig fare for at den jyske hest skal forsvinde. Sandsynligvis står det endnu dårligere til med Frederiksborghesten, for slet ikke at tale om Knabstrupperhesten. Når antallet af avlsdyr inden for en race bliver så lille, begynder man at frygte for følgerne af en uundgæelig højere indavlsprocent i bestanden.

Ser vi på kvæget er billedet endnu mere trist. Vi ved, at mange kvægracer eller egns typer forsvandt i 1800-årene. Anglerkvæget, Ballumkvæget eller Tønderkvæget, Det nordslesvigske Kvæg og det østdanske økvæg smeltede sammen til Rød Dansk Malkerace (RDM), der siden 1878 har været anerkendt som en race. Den udvikledes

Dette flotte sommerbillede med køerne, der vandes ved dammen på Hans Pedersens gård i Mørup i Rind sogn, vil vække minder frem hos de fleste ældre mennesker fra landet om en nu svunden tid. De velplejede køer står med oprinkede tøjr. Der er et par gråbrogede dyr imellem, men de fleste er pænt sortbrogede. Hornene er smukt fremadrettede og for de flestes vedkommende med opadbøjede spidser, velegnet som både forsvars- og angrebsvåben. De tre hatteklædte personer i lynghøjen bagest i billedet sidder oppe i gårdens gamle teglovn, hvor stenene til gårdens bygninger blev brændt. Foto: Atelier Moderne 1908. Lokalhист. Ark., Herning.

på Fyn og Sjælland, men i mellemkrigsårene bredte den sig på bekostning af det brogede jyske kvæg til store dele af Jylland. Omkring 1930 var mere end halvdelen af danske malkekøer røde, men fra 1950erne vender udviklingen igen. Rød Dansk Malke race begynder at miste terræn til fordel for de sortbrogede hollændere.

Med 25-30.000 køer af den oprindelige stamme skulle Rød dansk Malke race ligge langt over grænsen for at få status som en truet art. Der anvendes imidlertid kun meget lidt sæd fra de ægte RDM tyre, det er således kun et spørgsmål om få år, en generation af køer, før det store tal af røde køer er

sat ud på grund af alder. Næste generation bliver krydsninger med brunkvæg, og pludselig vil den røde ko være borte for altid, hvis ikke fornuft og omtanke forhindrer, at noget sådant sker i alle besætninger. På det statsejede Ravnehøjgård ved Roskilde er man med støtte fra Landbrugsrådet ved at opbygge en RDM besætning af gammel type. Besætningen er i øjeblikket på ca. 10 hundyr. Det genbevarende udvalg har desuden truffet aftale med to mindre brugsbesætninger af oprindelig ægte RDM type om det fremtidige avlsarbejde.

De to besætninger, Hans Vestergaard, Hem ved Skanderborg, og Vilhelm Peter-

En flok brogede jyske køer er her på plejearbejde i en ung grankultur. Hyrden og hans unge hjælper er ukendte ligesom stedet. Billedet er oprindeligt fra Hedeselskabet. Lokalthist. Ark., Herning.

sen, Vinde Helsingø, får i fremtiden sæd fra genbanken, og besætningerne betragtes nu som bevaringscentre for RDM.

Gennem århundreder havde det brogede jyske kvæg domineret den danske kvægbestand. Både med hensyn til mælk og kød synes det jyske kvæg at have været de øvrige danske kvægstammer overlegent. Det sortbrogede jyske kvæg regnes for at være en lokal dansk gren af det brogede kvæg i Vesteuropa. Langt tilbage er det oprindelige jyske kvæg altså i familie med det sortbrogede hollandske kvæg og det sortbrogede kvæg i Bretagne for eksempel. Det jyske kvæg blev berømmet for sin nøjsomhed, gode kødansætning og sin forholdsvis gode mælkeydelse med en høj fedtprocent.

Det brogede jyske kvæg havde flere farveslag: sort, sortbroget, gråbroget eller gråblakket, grå eller blåskimlet og rødbroget eller rødblakket. De skimlede og rødblakkede dyr blev dog anset for at være af fremmed oprindelse. Op igennem 1800-årene søgte man ihærdigt at dele racen i to forskellige, en kødrace og en malrace. Men ved dyrskuerne var det mere dyrets aktuelle foderstand, som var bestemmende for, om dyret blev anset for at være kødrace eller malrace. Der er mange eksempler på, at et dyr det ene år blev præmieret som kødrace, for så det følgende år at blive præmieret som malrace. Først i årene omkring 1900 tog man den fulde konsekvens af denne mangel på logik, og slog det hele sammen i

én race: Sortbroget Jysk Malkerace. Efter Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920 begyndte de jyske avlere at importere hollandske tyre og ganske langsomt begyndte det brogede jyske kvæg at ændre sig typemæssigt.

Det sortbrogede jyske kvæg klarede sig længe, men i 1949 var krydsningerne med hollandsk kvæg klart i overtal. Stambøgerne for de to racer blev nu slået sammen i én, Sortbroget dansk Malkerace, SDM. Anvendelsen af kunstig sædoverføring havde været benyttet siden slutningen af 1930erne, men da man for alvor i 1960erne begyndte at anvende dybfrossen sæd, var der pludselig ingen grænser for, hvor langt man kunne hente tyresæd fra. Importen af sæd fra Nordamerika begyndte allerede i slutningen af 1960erne. Det er ikke kun Danmark, der henter nyt genmateriale fra Amerika, men det gælder en lang række lande verden over. Hele verden er blevet ét stort avlsområde, med både de positive muligheder og de farer, som dette indebærer.

Kun ganske få avlere holdt efter 1949 fast ved det oprindelige jyske kvæg. En af dem var den standhaftige P. M. Petersen, Mågård ved Bjerringbro. Han udstillede i 1955 den sidste rene jyske tyr, »Jyden«, og som kun opnåede 2. præmie. P. M. Petersens besætning var uden tvivl en af de allerbedste brogede besætninger i landet. Men den væsentligste grund til at nævne denne »sidste« jyske avlsbesætning er, at den delvist lever videre den dag i dag hos gdr. Chr. Westergaard, Bjergby ved Hjørring, som købte en del tyre af P. M. Petersen. Chr. Westergaard har den største af de bevarede besætninger af jysk race og deriblandt flere individer med gråbroget farveslag. Chr. We-

stergaards besætning repræsenterer således det højest udviklede avlsniveau, som det rent jyske kvæg nåede, før det blev fortrængt af det hollandske kvæg, der var både større og tungere og havde en betydelig højere mælkeydelse.

Rundt omkring var der dog helt ukendte besætninger, som stod uden for avlsarbejdet i kontrolforeningerne. Enkelte eksemplarer af disse dyr, som i modsætning til Chr. Westergaards dyr var små og af en type, som lignede det jyske kvæg omkring århundredskiftet, blev i begyndelsen af 1980erne opkøbt af fotografen Stig Benzon. Denne besætning tæller i dag 2-3 blodlinier af det karakteristiske kroghasede og »slejruggede« jyske kvæg, som ældre landmænd stadigvæk kan huske stod i almindelige brugsbesætninger i deres unge dage. Benzons besætning på Oregård er netop interessant, fordi den også viser skavankerne hos det jyske kvæg. De to største bevarede besætninger af det jyske kvæg viser således både det allerbedste og det jævnt dårlige ved den jyske kvægrace. En ganske fin afbalancering i bevaringsarbejdet! På Vendsyssels Historiske Museums afdeling i Mosbjerg er der nogle få dyr, som kommer fra Chr. Westergaard i Bjergby.

En mindre besætning af jysk afstamning står hos Karl Nielsen i Vesterbølle. Der er lidt hollandsk blod i denne besætning, idet hollændertyren Nimbus har været benyttet i besætningen i en periode. Karl Niensens besætning har det gråbrogede farveslag og Skjern-Egvad Museum har en lille stamme heraf. En SDM besætning af meget høj standard er blevet samlet på Kongshøjgård ved Hvalpsund. Den blev oprettet ved, at man gennemgik flere hundred besætninger på

I de fredede klitter ved Hulsig syd for Skagen lever endnu en flok gamle danske landfår. Arealet er så stort, at indhegning er unødvendigt. Heinrich Jensen i Hulsig overtog fårene og fødegården efter faderen, og han hævder, at fårene er efterkommere af den oprindelige bestand. Der har dog for omkring 30 år siden været en svag indkrydsning med formentlig Texelvæddere. Fårene er aldrig på stald og fodres overhovedet ikke. Vegetationen på det store hede- og klitområde er deres eneste føde, og de læmmer helt i det fri. En gang, i august måned, indfanger Heinrich Jensen fårene for at klippe dem med håndsaks og for at udtage dyr til slagting eller salg. Herring Museum og Hjerl Hede har erhvervet mindre flokke af får fra Hulsig.

især Skive-egnen. Herved fandt man 19 gode SDM køer af lidt ældre årgang. Lykkes det ved hjælp af disse meget små bestande at bevare både det gamle jyske kvæg og det nu fortrængte SDM kvæg, er vi i stand til at vise hele udviklingsforløbet inden for avlsarbejdet med det brogede kvæg gennem så at sige hele dette århundrede.

For bare 10 år siden fandtes endnu i tusindvis af Dansk Landrace svin i almindelige brugsbesætninger. I dag findes kun nogle ganske enkelte mindre besætninger med nogle få søer af landracen. Man kan uden overdrivelse sige, at det var i sidste øjeblik,

at foreningen bag Karensminde ved Grindsted og Kongshøjgård ved Hessel fik erhvervet nogle få eksemplarer af den berømte danske bacongris. På Ærø findes ligeledes en mindre besætning af rene landrace-svin, ellers er alt formodentlig krydset op med Norsk og Finsk Landrace. Sortbroget Landrace er ligeledes næsten forsvundet, men står måske i de følgende år foran et comeback, da dens rolige gemyt, robuste natur og uovertrufne moderegenskaber er ved at skabe interesse omkring den blandt store svinebesætninger, men ikke mindst i besætninger med en eller anden form for økolo-

gisk produktion af svinekød. En særlig interessant detalje er det, at enkelte af de sortbrogede svin har bevaret de såkaldte halstitter, d.v.s. to omkring 5 cm lange bruskvedhæng under hagen. Der kendes i dag omkring 15 mindre besætninger med sortbrogede svin. Mindre bestande af sortbrogede svin findes i dag på Dansk Landbrugsmuseum på Gl. Estrup, på Meldstedgård på Bornholm og på Herning Museum. Begge svineracer ligger imidlertid langt under de engelske grænseværdier for det antal avlsøer, som er påkrævet for at bringe vore nationale svineracer uden for truslen om helt at forsvinde. Som en ikke uvæsentlig oplysning skal nævnes, at der findes en avlsforening for de sortbrogede svinebesætninger. Foreningen har i øjeblikket 11 medlemmer spredt ud over landet.

Der har i mange år været gjort de ihærdigste anstrengelser for at finde rester af de gamle danske fåreracer, klitfår, hedefår og landfår, for så vidt som de kan anses for at være selvstændige racer.

For en del år siden fik Frilandsmuseet i Lyngby fat i en mindre bestand af gamle danske landfår. De kom fra klitterne i Nordjylland, men desværre blev den lille besætning ret hurtigt sat ud. Stig Benzon fandt imidlertid en stamme af det gamle danske landfår, men var i øvrigt ikke videre meddelsom om deres proveniens. I efteråret 1988 fik jeg imidlertid et praj fra bestyreren på Mosbjerg om, hvor der gik en flok gamle danske landfår. Den nu godt 70-årige gdr. Heinrich Jensen i Hulsig syd for Skagen havde endnu en bestand af gamle »klitfår«, som han sagde, gående ude i Hulsig

Klitter, som er et fredet område på omkring 4000 tønder land, som mest består af klitter tilgroet med marehalm og græs. Ind imellem er der mindre hedearealer.

Heinrich Jensen fortæller, at alle gårdene i Hulsig oprindelig havde får gående i klitterne. Fårene var mærket med gårdens mærke, så ejerne kunne skelne mellem gårdenes bestande forud for slagting eller læmning. Selvom Heinrich Jensen i flere år har været ene om at have får gående frit i klitterne i Hulsig, mærker han stadigvæk fårene med gårdens nummer, som man har gjort i århundreder. Med støtte fra rådighedssummen blev en flok på 5 får købt til Herning Museum i januar 1989 og her i efteråret har Hjerl Hedes Frilandsmuseum fået en flok på 8 får og 2 væddere. På et senere tidspunkt håber vi at købe yderligere et par flokke til andre museer.

Karl Nielsen i Vesterbølle har en lille bestand af får som minder meget om fårene fra Hulsig, så vi har mulighed for lidt blodfornyelse derfra måske.

Det har ikke været hensigten med denne lille artikel at berette udtømmende om alle vore truede husdyracer. Det har derimod været hensigten, at fortæller lidt om det bevaringsarbejde, der foregår netop i disse måneder, for at redde nogle af vore levende kulturgenstande. Jeg har udelukkende koncentreret mig om de større dyr, fordi de stiller store krav både til økonomien og til de fysiske ressourcer. Med hensyn til geder og fjerkræ er forholdene noget lettere rent fysisk, men det skal dog nævnes, at der fra mange private entusiasternes side, har været udført et fantastisk redningsarbejde.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Herning Museum

Textilfibre – et eventyr uden ende

Den 1. juli åbnede Herning Museum dørene for den omfattende særudstilling »Textilfibre – et eventyr uden ende«. Udstillingen er blevet til i et samarbejde mellem tekstilbranchen og Herning Museum, idet de enkelte tekstilvirksomheder har bidraget med materiale om de forskellige fibre. Udstillingen omfatter alle betydelige fiberemner fra de animalske og vegetabiliske fibre frem til de nyeste syntetiske fibre. For hvert enkelt fiberemne vises råmateriale, fremstilling og eksempler på færdigvarer fra den periode, hvor fiberen slog igennem og eventuelt senere.

I samarbejde med Nederlands Textielmuseum i Tilburg har museet fremstillet et hefte om tekstilgrundstoffer, og i tilknytning til Trikotagemuseet er der indrettet et tekstilfiberlegerum for børn.

Nordisk Symposium om textile Teknikker

Fra den 5.-8. september var Herning Museum vært for et nordisk textilsymposium, som med nogle års mellemrum afholdes på skift i de nordiske lande. Kongressen, som fik et meget vellykket forløb, havde 70 deltagere, som gennem foredrag udvekslede

erfaringer og resultater inden for tekstilforskning, og som på en ekskursion blev bekendt med lokalområdet og nogle af de mest avancerede tekstilfabrikker, Egetæpper A/S og Mørups stofvæveri A/S.

Nederlands Textielmuseum i Tilburg

I september måned foretog Ulla Thyrring

Ulla Thyrring ved bomuldstanden i Herning Museums store særudstilling, »Textilfibre – et eventyr uden ende«.

Hovedindgangen til Nederlands Textielmuseum i Tilburg, som i 1986 blev indrettet i Mommers & Co gamle fabriksbygninger.

med støtte fra Statens Museumsnævns rådighedsbeløb en studierejse til Nederlands Textielmuseum. Museet genåbnedes i 1986 i en restaureret klædefabrik, Mommers og Co. Dens bygninger fra 1800 tallet er et industriarkæologisk monument over Tilburgs tekstilindustri, som tidligere omfattede 68 virksomheder, men i dag er reduceret til 2.

Museet rummer en udstilling om tekstilindustrien i Holland med specialafdelinger om tekstilfabrikkerne i Tilburg, klædefabrikation, trikotagefremstilling, fabrikation af hør og possement. Alle museets væve og maskiner kan arbejde og bruges i publikumsformidlingen, ligesom der fremstilles enkelte varer til salg i museumsbutikken.

Herudover rummer museet en afdeling for tekstilkunst med værksteder til nutidige tekstilkunstnere samt et textildokumenta-

tionscenter med bl.a. et omfattende bibliotek.

Blicherprisen 1989

Den 26.11. fik museumsdirektør Ulla Thyrring tildelt Blicherprisen ved en festlighed i Hofteateret i København. I begrundelsen hedder det bl.a., at hun har det tilfælles med Blicher, at hun forener en levende interesse for nye tiltag i sin samtid med en varm følelse for hedeegnens flittige folk i fortiden og bevaringen af udtryksfulde monumenter. Endvidere at hun har et usædvanligt blik for bygnings kvalitet, uanset formål, tidspræg og bevaringstilstand.

Blicherprisen er tidligere blevet tildelt hendes forgænger ved Herning Museum, museumsforstander H. P. Hansen.

Tukak Teatret i Herning

En af de mange arrangementer der fandt sted i Herning under World Masters Games i sommer var seks teateropvisninger ved Tukak Teatret i Fjaltring. Herning Museum havde fået en bevilling fra Ringkøbing Amtsråd og Herning Kommune til formålet. Tukak viste seks dage i træk stykket

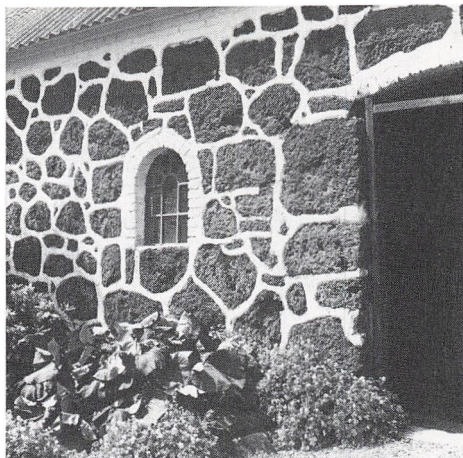
»Uaajeernej«, som er et meget særpræget grønlandsk maskespil.

Tukaks teateropvisninger på museet var også på en anden måde helt aktuelle, idet museet i sommermånederne havde Astrid Heilmanns smukke samling af grønlandsk kunst udstillet i overlyssalen. Udstillingen var på henved 150 værker af ca. 40 grønlandske kunstnere.

Myremalmshuse mellem Ikast-Sunds-Ilskov

I det forløbne år har Herning Museum bistået lokalhistorikeren Freddy Boysen fra Tulstrup ved Ikast en smule ved registreringen af myremalmshuse i området nord for Ikast, det vil sige trekanten mellem Ikast-Sunds-Ilskov. Vi har på museet længe været klar over, at der i dette område har været en tradition for at bygge landbygninger i myremalm. Mest kendt er et hede-hjem fra Vester Tulstrup (nuværende Sundsvej 22), og som H. P. Hansen har benyttet som illustration i flere af sine bøger, for eksempel i »Hundrede Aar« udgivet af Den Vest- og Sønderjydske Kreditforening, 1960, side 111. Derimod var vi ikke klar over, hvor meget der er bevaret i dag af myremalmsbyggeri.

Freddy Boysens ihærdige arbejde har nu givet os oplysninger om henved et halvt hundrede lokaliteter med myremalmsbygninger eller rester af sådanne i det nævnte område. De fleste myremalmshuse er i dag overpudset og kalket udvendigt, så de ligner almindelige kalkede huse. Vi kender ikke til myremalmshuse fra andre egne af landet, så der er uden tvivl tale om en hel speciel bygningstradition fra Ikast-egnen.

Gammel lade opført i myremalm på landejendom på Faurholtvej 21 i Ikast. Foto: Kjeld Hansen, Herning Museum.

Myremalmen findes i de lave moseområder på egnen, for eksempel i Malmkær, hvor malmen findes i lag på op til en meters tykkelse. Anvendelsen af myremalm til byggeri er sandsynligvis knyttet til opførelsen af de første bygninger på de mange nye opdyrkede hedejendomme i sidste halvdel af 1800-årene. Adgangen til myremalm har således været med til at gøre opførelsen af de første hjem på heden så billigt som muligt.

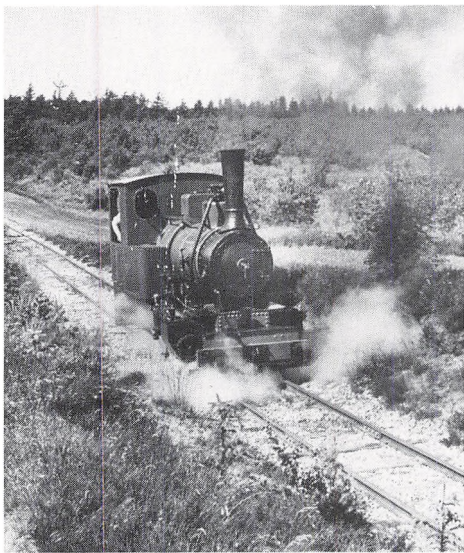
Freddy Boysen har beskrevet traditionen med myremalmshuse og lavet en oversigt over de kendte lokaliteter i det nye lokalhistoriske skrift for Ikast-egnen: »Uldjysk Historie«, 1989, udgivet af Dalhus Forlag. Såvel artiklen om myremalmshuse og den forudgående registrering som den nye lokalhistoriske publikation er smukke eksempler på, at lokalhistorisk litteratur også kan have almen interesse.

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

For fuld damp

I mange år har dampmaskiner af forskellig art sat deres præg på levendegørelsen på Hjerl Hedes Frilandsmuseum. I Mosebrugsmuseet trækker et lille damplokomotiv vogne med museets besøgende ud på en lille tur gennem det landskab, der omgiver museet, ved savværket i Skovbrugsmuseet arbejder et damplokomobil med at trække den store bloksav, og dampfløjten lyder hver gang, saven er indstillet og klar til at save en planke ud, og om sommeren dunker dampmaskinen i det lille mejeri, så der kan produceres smør.

I det forgangne år har museet erhvervet to nye, store dampmaskiner, som nu indgår

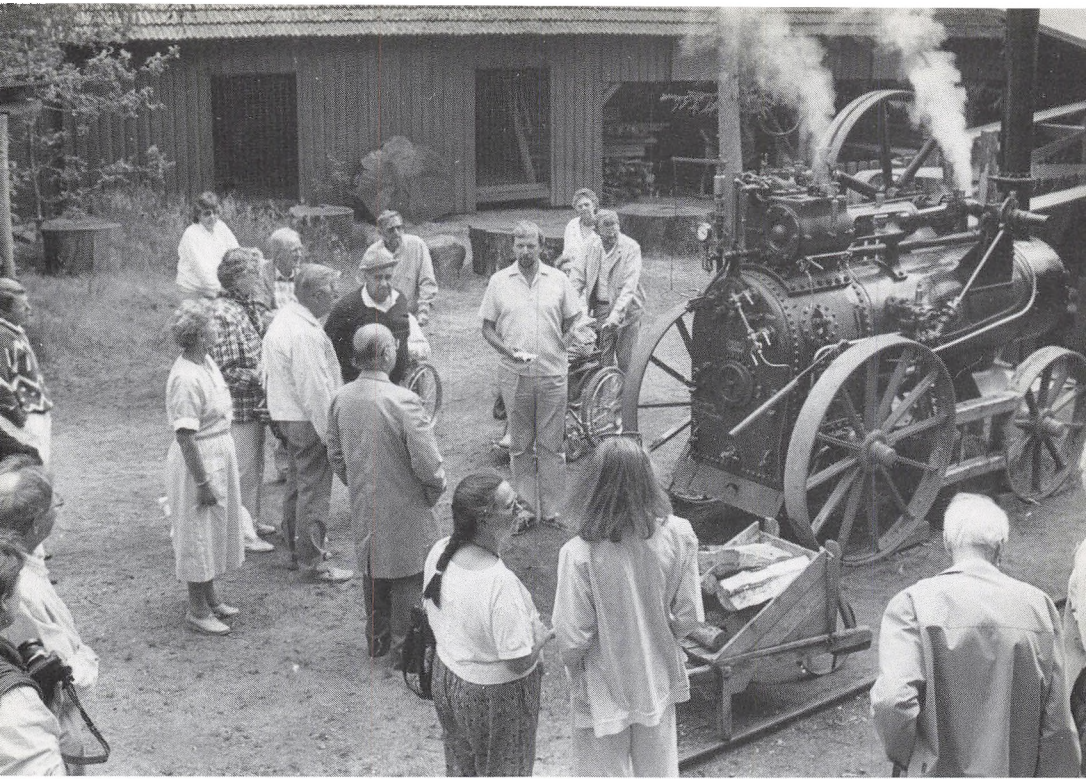
Damplokomotivet på Hjerl Hedes lille industrjernbane.

i levendegørelsen, nemlig et lokomotiv til Mosebrugsmuseet og et damplokomobil til Skovbrugsmuseet.

Det »nye« lokomotiv er bygget af Henschel & Sohn i Kassel i 1921. Lokomotivet blev derefter købt af firmaet H. Hoffmann og Sønner og benyttedes indtil 1925 til anlæggelsen af DSB's dobbeltspor mellem København og Hillerød. I 1926 købte entreprenør N. C. Monberg i København lokomotivet, der nu blev brugt i forbindelse med forskellige byggeopgaver. Lokomotivet deltog f.eks. fra 1940 til 1944 i bygningen af dæmningen mellem Møn og Bågå og senere i 1944 i anlægget af motorvejen mellem Rødby Havn og Storstrømsbroen. Fra 1945 gjorde lokomotivet tjeneste i brunkulsejerne Ejstrup ved Ejstrupholm og i brunkulsejerne i Ahler sogn ved Skjern. I 1954 blev lokomotivet taget ud af drift og transporteret til H. Hoffmann og Sønner's lagerplads i Brabrand. Her stod det i en lang årrække og samlede rust, indtil det i 1972 blev købt af lagerforvalter Lars Andersen fra Virring ved Skanderborg.

Det tog Lars Andersen 7 år at sætte lokomotivet i stand, og i 1979 – efter 25 års henstand uden damp – kom der igen ild i fyret, og lokomotivet kunne køre ud på »verdens korteste jernbane« – 50 meter skinner, som Lars Andersen havde lagt ud på en mark i Virring.

Lokomotivet blev nu fyret op med jævne mellemrum, men desværre var der ikke mulighed for at få det under tag, hvilket medførte et krævende vedligeholdelsesarbejde. I 1986 blev lokomotivet derfor med

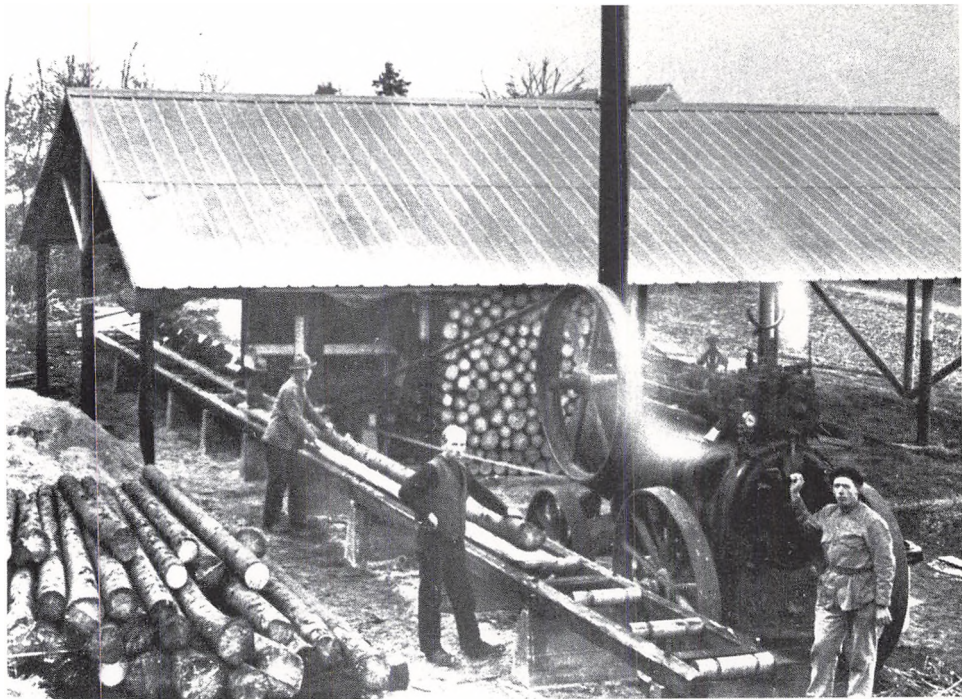
Lokomotivet opstillet ved savværket på Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

støtte fra Støtteforeningen Danske Dampvenner transporteret til Sjælland, hvor det fik plads i en remise ved Fredensborg station. Her stod det indtil oktober 1988, hvor Hjerl Hedes Frilandsmuseum erhvervede det.

For at kunne køre med det nye lokomotiv har museet måttet lægge sin lille industrijernbane om, idet lokomotivets sporvidde er større end den, der passede til de to lokomotiver, som museet hidtil har benyttet. Hidtil har man kørt med to forskellige lokomotiver, som museet har lejet. Det var derfor en stor dag, og et længe næret ønske, som gik i opfyldelse, den dag i forbindelse med museets julelevendegørelse, da Lars Andersen kunne sætte damp på maskinen

og aflevere den til Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

Dampsavværket i Skovbrugsmuseet på Hjerl Hede blev taget i brug i 1966, og siden da har et damplokomobil trukket bloksaven. Hvert år inden levendegørelsen er lokomotivet blevet trykprøvet og godkendt af Arbejdstilsynet, men i år bestod lokomotivet ikke trykprøven. Med støtte fra Statens Museumsnævns rådighedssum og fra Sparekassen SDS Vinderup lykkedes det imidlertid museet at erhverve et andet lokomotiv, der var brugbart og stort nok til at trække bloksaven. Dette lokomotiv har endog inden for de seneste fem år gennemgået en grundig renovering med hjælp fra medlemmer af Damptrømlklubben. Lo-

Damplokomobilet i arbejde ved langtømmersaven i Apotekerskoven ved Hobro.

komobilet kunne derfor sættes i gang straks efter erhvervelsen og det netop i det år, hvor vi på museet fejrede 25 året for grundlæggelsen af Jydsk Skovmuseum på Hjerl Hede.

Det damplokomobil, som nu trækker museets bloksav har i mange år arbejdet i et savværk ved Hobro. I 1934 købte A/S Apotekerskoven Bøgely ved Hobro lokomotivet, og her var det i brug indtil omkring 1950. Om vinteren trak lokomotivet en langtømmersav i savværket. Den øvrige del af året blev det lejet ud til andre formål. Dog brugtes det hovedsagelig som trækraft for tærskværk. Under krigen trak det endvidere to tørvepressere.

Damplokomobilet er fremstillet i England i 1911 hos Marshall Sons & Co., Grainsborough og ejedes fra 1911 til 1922 af firmaet A. Lythall i Hamborg. I 1922 blev det solgt til et tærskeselskab i Sønderjylland, »Midt Snogbæk« Tærskeselskab i Snogbæk på Sundeved, og herfra blev det solgt til Apotekerskoven for 250 kr.

Endelig har museet for nylig hjemtaget en dampkedel fra Ballerup Jensens sæbefabrik i Tarm. Denne kedel, der er fra 1908, er af samme størrelse og type, som den, der nu bruges i mejeriet på Hjerl Hedes Fri-landsmuseum, og når den kedel engang er udtjent, har museet således allerede nu, mens tid er, sikret sig en erstatning.

Holstebro Kunstmuseum

»Udenfor murene«

I den almindelige bevidsthed er kunstmuseers virksomhed ofte begrænset til selve museet og kunstværkerne i det. Kunstmuseerne er heller ikke traditionelt tilknyttet det lokale miljø i valg af kunstnerisk emnekreds.

Et museum som Holstebro Kunstmuseum har faktisk hele verden som virkefelt. Museet besidder kunst fra alle verdensdele, undtagen Australien, men hovedsamlingen omfatter dansk kunst efter 1930.

I formidlingen af vore samlinger har vi imidlertid en særlig forpligtelse overfor vores lokale publikum, som har mulighed for at bruge museet løbende og for hvem vi er Kunstmuseet.

I vores virksomhed forsøger vi derfor at vise forbindelser til kunsten i lokalområdet eller følge lokale kunstbegivenheder op med perspektiverende udstillinger.

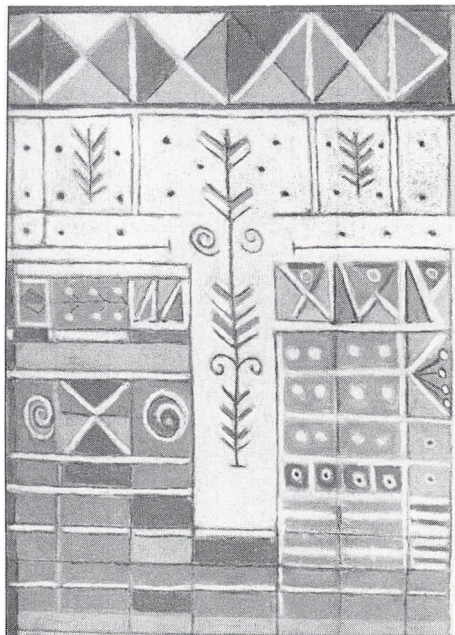
I de kommende år vil vi dog opleve, at kunstmuseerne bliver endnu mere involveret i det samlede lokale kunstliv, som det også er en del af. Det skyldes, at Amtsmuseumsrådene og kunstmuseerne bliver inddraget i Statens Kunstfonds virksomhed. Museerne skal medvirke ved fordelingen af de kunstværker, Statens Kunstfond har indkøbt, og kunstmuseerne skal i en tiårs periode føre et vist tilsyn med de uddepoterede værker.

Det er i år 25 år siden Statens Kunstfond blev oprettet. Og som bekendt gik det ikke stille af dengang. Et helt nyt begreb Rindalismen så dagens lys, idet lagerforvalter Pe-

ter Rindal startede en storstilet underskriftindsamling mod, at Staten skulle støtte kunst og kunstnere. Det havde Staten for så vidt altid gjort, men nu blev det sat i system og organiseret så hele landet kunne få del i det statslige engagement i kunst.

På billedkunstens område opereres med to forskellige instanser. Et udvalg iværksætter kunstneriske udsmykninger. Og et andet køber ind af kunstners værker til senere fordeling blandt offentlige institutioner.

Når udvalgenes treårige funktionsperiode ophører, samles de indkøbte kunstværker i ca. 75 sammenhængende værkgrupper, der hver for sig danner en helt lille udsmykning.

Ejler Bille: Forlæg for vævning, 1966.

Albert Mertz: Fløjtemanden (Sønderlandsskolen), 1952.

Normalt kommer der ca. 1200 ansøgninger om at få de indkøbte værker uddeponeret. Og det har været en vanskelig opgave for Statens Kunstfond i København at foretage fordeling, selvom der ofte indsendes planer og fotos over de pågældende lokaliteter.

Fra i år er proceduren lavet om. Fra Statens Kunstfond sendes ansøgningerne til amtsmuseumsrådene, og det bliver et fagudvalg herunder der skal tage stilling til de pågældende lokaliteters egnethed og eventuelt foretage en prioritering blandt ansøgningerne.

Den endelige fordeling foretages af Statens Kunstfond.

Deponeringer varer i 10 år, herefter overgår de til institutionen til evig eje. Et lille antal af de uddeponerede værker, som skønnes at have særlig betydning for dansk kunsthistorie kan udtages og placeres på danske kunstmuseer. De institutioner, der må afgive et kunstværk, vil få tilbudt et andet til erstatning.

I Holstebro har vi haft virkelig megen glæde af Statens Kunstfond. Da det lige var blevet oprettet, indledtes et samarbejde med Holstebro Kommune, som resultere-

de i, at man i den første treårs periode anvendte en stor del af udsmykningsmidlerne til kunstneriske opgaver i Holstebro. Princippet var dengang det samme som i dag: Statens Kunstfond betaler $\frac{3}{4}$ af en opgave, som de vælger at støtte. Kommunen eller andre lokale kræfter skal selv skaffe $\frac{1}{4}$.

Det betød, at man i løbet af ganske få år kunne fremvise en lang række udsmykninger på skoler og i offentlige bygninger.

Samtidig var det i høj grad de samme kunstnere, der blev repræsenteret på

Kunstmuseet, hvilket bevirkede en helt usædvanlig sammenhæng mellem byens kunst og museets kunst.

De bedst kendte udsmykninger i Holstebro, som Statens Kunstfond har foranlediget, er: Fortæppet i Holstebro Hallen af Albert Mertz, det store maleri Fløjtemanden af samme kunstner, og fire store billedvævninger til Holstebro Rådhus udført af væveren Inger Råstad efter tegninger af Ejler Bille.

De originale arbejdstegninger hænger på Kunstmuseet.

Holstebro Museum

Museumsbyggeriet

Tirsdag den 2. maj 1989 vil vi huske som en glædelig dag, idet byggeriet af anden etape af det nye Holstebro Museum blev sat igang efter at have ligget stille et par år.

Inden vinteren 1989-90 vil byggeriet være under tag og der vil i 1990 kunne tages fat på færdiggørelsen indvendig. Ifølge tidsplanen for byggeriet, vil bygningen kunne afleveres til Holstebro Kommune omkring 1. november 1990, hvorefter museet kan be-

gynde overflytningen fra de gamle forhold til de nye lokaler.

Opmuringen af det nye museum er godt igang. I baggrunden Færchs villa, der bliver hovedindgang for både Holstebro Kunstmuseum og Holstebro Museum. Foto: Bent Holm.

Tyske mønter fra vikingetidsskatten ved Nr. Felding Kirke. Foto: Nationalmuseet.

Holstebro Museum kommer til at indeholde flere afdelinger. Først og fremmest er der det nuværende museum i Anlægget. Derudover kommer museet til at huse Dragon- og frihedsmuseet, Afdeling om besættelsestiden fra Den våbenhistoriske Afdeling og endelig Lokalhistorisk arkiv for Holstebro Kommune. Hertil kommer at vi får samlet vores magasiner, der i dag meget u hensigtsmæssigt er placeret forskellige steder i byen.

Efter planen er den første afdeling, der flytter over på det nye museum, administrationen og Lokalhistorisk Arkiv. Herefter følger magasinerne. Når de ting er på plads omkring årsskiftet 1990-91, vil vi begynde den egentlige udstillingsopbygning efter en prioriteret liste, nødvendigvis ikke kronologisk.

Forarbejdet til disse udstillinger er allerede godt igang og arbejdsindsatsen vil blive forstærket i hele 1990, idet vi lukker på det

gamle museum i Anlægget lørdag den 30. december 1989 for at kunne bruge de nuværende udstillingslokaler til arbejdsplads for de nye udstillinger.

Hvis alt går vel, og intet tyder på andet, vil Holstebro Museum kunne indvies i foråret 1992, men herom mere i kommende numre af FRAM.

Sølvskat fra vikingetiden

Ganske tæt ved Nr. Felding kirke blev der i foråret 1988 fundet 13 engelske og tyske sølv mønter. Mønterne er fundet af Skovbjerg Eg med metaldetektor. De fandtes indenfor et område på 10 m x 15 m. Der er således ikke tvivl om, at de stammer fra et samlet fund, som er skilt ad ved mange års pløjning. Mønterne er slået fra slutningen af 900-tallet og til ca. 1035. Nedlægningen må altså være sket efter 1035.

I de sidste 50 år er fremkommet meget få

skattefund med mønter fra vikingetiden. Vi var derfor meget interesseret i at undersøge stedet nærmere, dels for at eftersøge rester af skatten, og dels for at finde ud af i hvilken sammenhæng skatten var nedlagt.

Trods omhyggelig eftersøgning fandtes ikke yderligere mønter. Ved undersøgelsen udgravedes dele af to hustomter samt et grubehus, hvori lå en tenvægt.

Østenden af den ene hustomt viste sig at ligge umiddelbart under det sted, hvor mønterne var fundet i muldlaget. Der er næppe tvivl om, at møntskatten har været gravet ned inde i huset. Måske er mønterne lagt i et lerkar og gravet ned ved siden af husets stolper. Dele af lerkar fra samme tid fandtes i udgravningsområdet.

Byens første tobaksfabrik

Det forløbne år har givet et væsentligt bidrag til Holstebros industrihistorie i form af undersøgelser omkring den tobaksfabrik købmand Laurids Buch fra 1828 til 1829 drev i Østergade. Ved sin død i 1829 var Buch fallit, hvilket eftertiden i det mindste kan glæde sig over, for fallitboerne efterlader altid et usædvanlig rigt kildemateriale i form af opgørelser, regninger og bekendtgørelser. Nok var Buchs tobaksfabrik en lille parentes i byens industrielle historie, men dog stor nok til at knytte den til de fremtrædende købmanskredse der med Ringkøbing som udgangspunkt var foregangsmand i amtets tidlige industri – indtil 1828 havde Laurids Buch virket som storkøbmand i Ringkøbing. Perspektivet ved sådanne undersøgelser ligger i at få analyseret sammenhænge og traditioner indenfor hele det daværende Ringkøbing amts produk-

En af gøvlene med årstallet 1880 og en smuk roset nedtages med henblik på udstilling i det nye museum. Foto: Poul Erik Nielsen, Dagbladet.

tionsliv med henblik på forandringernes betydning for regionens udvikling.

Et støberi forsvinder – og dog

I disse dage er et nedbrydningsfirma igang med at vælte Holstebro Jernstøberis gamle bygningskompleks på Sønderland; støberiet flytter ud af bykernen hvor det har ligget i det mindste siden 1862 på samme grund. Siden planerne om støberiets udflytning kom frem for første gang for 2-3 år si-

Et udvalg af de mange emailleskilte fra købmand Ernst Nielsen. Foto: Poul Erik Nielsen, Dagbladet.

den, har Holstebro Museum kæmpet en til tider sejt kamp for at få i det mindste de mest bevaringsværdige dele af bygningskomplekset bevaret. Det er nu med velvilje fra Holstebro Kommune lykkedes at få den markante hjørnebygning og porthuset bevaret, så det kan integreres i et kommende nybyggeri i området. Dermed bevares noget af det ikke blot ældste men tillige smukkeste industribyggeri i byen. Tilmed nedtages dele af en enkelt af de bygninger, som skal væltes, med henblik på anvendelse i byens kommende nye kulturhistoriske museum. I forbindelse med den gamle virksomheds udflytning har museet været aktiv

på flere niveauer – en kommende artikel vil redegøre for dette arbejde her i FRAM.

Emailleskilte

I foråret 1989 fik Holstebro Museum overdraget en samling på ca. 40 emailleskilte fremstillet i perioden ca. 1910-60. Den farvestrålende samling tilhørte købmand Ernst Nielsen på Sønderland, som i en menneskealder har samlet på ikke blot disse nu så sjældne og eftertragtede reklameskilte men også andre genstande i forbindelse med købmansserhvervet. Da købmansbutikken måtte lukke i forbindelse med en

bysaneringsplan, kom samlingen til museet. Disse emailleskilte, hvoraf flere er fremstillede på Glud og Marstrands fabrikker, prægede førhen butikernes facader, hvor de skulle fremme salget af alt fra øl, Richs, Persil til kunstige tænder og nu forsvundne olieprodukter som Energol og Diesoleum. To af skiltene sætter museet højest – et flot rødt som reklamerer for R. Færchs Monaco-cigarillos og et lige så farvestærkt gult, der skulle overbevise manden om det rigtige i at bruge R. Færchs karduskrå nr. 2. To flotte bidrag til byens tobakshistorie.

»I æ wand«

I dag vil vel de færreste nikke genkendende til Holstebros ry som turistby, men op til

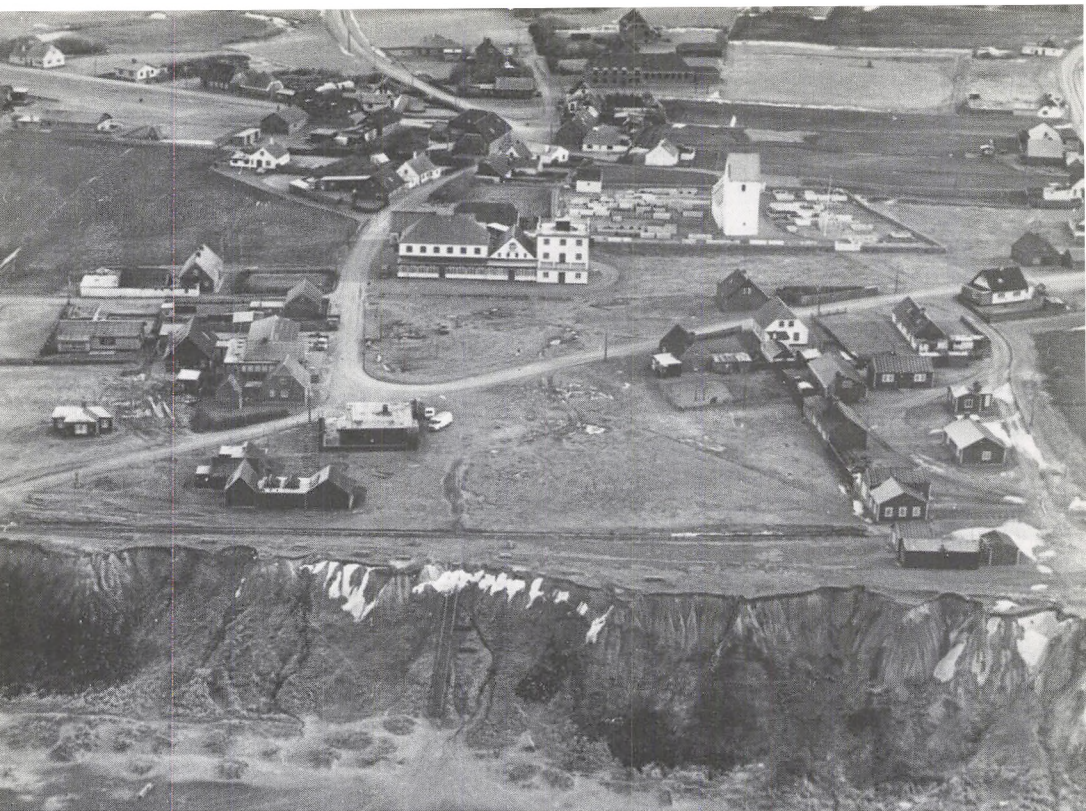
omkring 1960 trak Storåen og dens laksebestand mange turister til byen. I forbindelse med De Samvirkende Danske Turistforeningers 100 års jubilæum har Holstebro Museum derfor i foråret åbnet en lille særudstilling om dengang, der fangedes storfisk »i æ wand«, som lystfiskerne altid svarede, når de blev spurgt, hvor de havde fået deres fangster på kroen. Dengang færdedes alle sociale lag fra grever til arbejdsmænd jævnbrydige langs åen i jagten på rekordlaksen, der fangedes af Søren Viborg Jensen i foråret 1949 – 120 cm lang og 44 pund! Udstillingen er bygget op omkring fotos af de kendte fiskere, redskaber samt en orientering om Storåfiskeriets tilstand tilbage til 1600-årene. Endelig er etableret et mindre bassin i udstillingen, hvor småørreder blotrer sig.

Lemvig Museum

I et af husene på Kystinspektoratets støbeplads i Ferring findes en lille udstilling, der fortæller om Bovbjerg. Udstillingen er blevet til som et samarbejde mellem Lemvig Museum, Ferring Borgerforening, Kystinspektoratet, Klosterheden Statsskovdistrikt, Planstyrelsen, Skov- og Naturstyrelsen og Ringkøbing Amts fredningskontor. De mange medvirkende kunne hver for sig byde på arbejdskraft og teknik – istandsættelse af to små huse på pladsen, indsamling af fotografier og oplysninger, fotoarbejde, korttegning, udarbejdelse af geologiske plancher og modeller, indstøbning af plan-

cher og hele tilrettelæggelsen af udstillingens indhold og udformning. Kontante penge på bordet var der til gengæld ikke mange af. Første del af »minimuseet« åbnede i sommeren 1989, senere følger den geologiske del. Planen er, at Ferring Borgerforening i fremtiden skal tage vare på den lille udstilling.

På plancherne i minimuseet fortælles om de mange strandinger ved denne farlige del af kysten, om fyrtårn og sømærker; der er landkort, som viser, hvordan kysten gennem de sidste 200 år er blevet nedbrudt. Fra 1875 begyndte man at bygge høfder for at

Alleryderst tæt på den stejle Bovbjergklint ligger det nye Bovbjerg Minimuseum; det er indrettet i to af Kystinspektoratets træhuse, som ses til højre på billedet. Fot. Ringkøbing amts fredningskontor.

sikre kysten, og i udstillingen kan man se landkort og fotografier, der illustrerer dette arbejde. Ser man ud gennem vinduerne i udstillingshuset, har man en levende illustration til emnet: på den ene side havkysten med de nuværende høfder, på den anden side Kystinspektoratets røde huse.

Bovbjerg var samlingssted for badegæster og kunstnere i begyndelsen af 1900-årene. De mødtes på det nu forsvundne Bovbjerg Badehotel. Også på anden måde var den imponerende Bovbjergklint et samlingspunkt: her satte man mindsten over betydningsfulde folk fra egnen, og hvis

kongen kom på besøg, var en tur til Bovbjerg en fast del af programmet. Ferring – det sogn som Bovbjergklinten ligger i – havde imidlertid også sit eget liv; beboerne drev landbrug, fiskede fra kysten eller arbejdede ved høfdebyggeriet. Dette liv omkring Bovbjerg i hverdag og fest er ligeledes belyst i udstillingen.

Hertil kommer en geologisk afdeling, der er under udarbejdelse. Den viser, hvordan Bovbjergklinten er dannet. I sidste istid lå isbræns hovedopholdslinje mellem det nuværende Bovbjerg Fyr og Trans kirke, og det har skabt de voldsomme landskabs-

former i området. På én af udstillingsplancherne vil man kunne se en lang profil af hele Bovbjergskrænten – så kan man selv prøve at genfinde de forskellige jordlag, når man siden går turen langs stranden.

Idéen med den lille plancheudstilling er at få folk til at gå en tur ud i området og bedre

forstå, hvad de ser. Derfor findes der i udstillingshuset også et stort landkort over området fra Ferring Sø i nord til Fjaltring i syd; her er der angivet en række forslag til vandreture og seværdigheder, som man kan se undervejs.

Ringkjøbing Museum

Hilsen fra istiden

Holger Prahm – en af amtskommunens geologer – ringede 12. april og spurgte, om han måtte komme ind på museet med en mammuttand. Tandens havde han fundet på en tur langs stranden ved Houvig nogle få uger forinden. Den var nu begyndt at tørre ud og sprække og trængte til at blive fagmæssigt konserveret. Tandens er en kindtand. Inden den kom på museum, var den blevet vist til en tandlæge, der bestemt mente, at den måtte stamme fra en mammutunge og være en mælketand, idet rodkanalerne stadig er åbne.

Næppe andre end en geolog ville i forstrandens ral have fået øje på denne mammutkindtand som noget særligt. På museet ville vi sikkert heller ikke have kunnet forklare, hvad det var for et fund, da ingen af os har haft en mammuttand i hånden før. Selv om tandens sandsynligvis stammer fra en unge, er det en ret velvoksen sag, der måler 16 x 18 x 7 cm.

Tandens kom selvfølgelig i avisen, og det var måske grunden til, at vi kort efter blev overrasket med endnu en hilsen fra istidens

langhårede elefanter. En af deltagerne i museets generalforsamling d. 17. maj kom nemlig med en bæreposse i hånden for at vise os mammutkindtand nr. 2 i år. Denne tand stammer fra en voksen elefant. Den er lidt større end den første, og tandens tyggeflade, der er godt nedslidt, måler 13 x 7 cm. Desværre er det ikke muligt, at sige præcist, hvor denne tand er fundet. Den tilhører fisker Kim Madsen, Hvide Sande, der i 10-15 år har haft den liggende i bunden af et klædeskab. Den er kommet op fra havbunden hængende fast i et torskegarn, men noget nærmere om hvor i Nordsøen, den er fisket, kan finderens ikke længere huske, kun at det sandsynligvis er i Nordsøens sydlige del.

Ordet mammut bruger vi i dag som betegnelse for noget kæmpestort. De uldhårede istidsselefanter var ganske vist store, men dog ikke så store som den afrikanske elefant. Gennemsnitsstørrelsen har svaret til de nulevende indiske elefanter.

Mammuten er den bedst kendte af istidssteppens store uddøde dyreracer. Det skyldes især de mange dybfrosne fund fra Sibirien, men vi kender jo også deres ud-

De to nytilkomne mammutkindtænder fra Vestkysten vist stående med rodenden opad. Til venstre tanden fra Howvig, til højre tanden fra Nordsøen. Fot. Jørgen Borg.

seende ganske godt fra de billeder, istidsjægerne malede og inddrisede i hulerne i Sydfrankrig.

Knapt så kendt er det måske, at der også levede mammutter i Danmark under sidste istid, der varede ca. 100.000 år og sluttede for 10.000 år siden. Et vældigt sammenhængende fastland strakte sig dengang fra Alaska over Sibirien til vest for Irland. I Danmark er der gjort 130 fund af mammut. Hovedparten består af kindtænder som de to nytilkomne fra Vesterhavet, men der er også fundet brudstykker af de flotte svungne stødtænder foruden et lille antal knogler. De fleste fund er fra Østdanmark og er blevet gjort i grusgrave. Fra Ringkøbing amt er der hidtil kun registreret 4-5 fund.

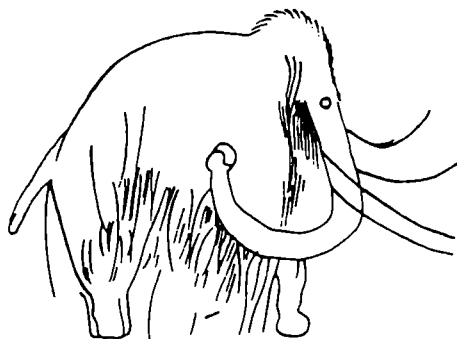
Nye kulstof-14 dateringer viser, at mammutten især har levet i Danmark for

32.000-22.000 år siden. Overraskende nok betyder det, at Danmark må have været isfrit under store afsnit af sidste istid. Det kan man læse meget mere om i en spændende ny bog om Danmarks forhistoriske dyreverden. Den udkom i 1988 og er skrevet af Kim Aaris-Sørensen fra Zoologisk Museum.

Konserveringen af mammuttanden fra Houvig er blevet afsluttet i oktober. Begge de nye tænder skal nu til nærmere artsbestemmelse og registrering på Zoologisk Museum, inden de kan udstilles for publikum.

Den nye museumslov, der træder i kraft 1. januar 1990, indeholder som noget helt nyt i Danmark en bestemmelse om, at særligt sjældne forsteninger m.v. skal indleveres til museerne og bliver betragtet som of-

fentlig ejendom. Det er dog ikke sikkert, at mammuttænder vil blive betragtet som »danekræ«, som ordningen populært kaldes blandt museumsfolk. Men ethvert nyt fund er af stor interesse for forskningen. Skulle nogen af FRAM's læsere derfor ligge med en mammuttand hjemme i skuffen, må vi opfordre til at få den vist til det lokale museum, der så vil drage omsorg for, at fundet bliver registreret og nærmere bestemt af Zoologisk Museums eksperter.

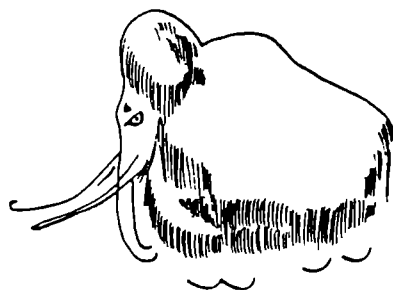

En Ringkøbing vindfløj fortæller

I februar 1989 fik museet fra »Den gamle Købmandsgaard«, Nørregade 2, indleveret en vindfløj, som havde tjent sin tid ud og nu skulle udskiftes med en kopi af den gamle. I ovale rammer er udstanset forbogstaverne CH og årstallet 1792. Det står for Christen Husted, som den 23. januar 1792 løste borgerskab som købmand i Ringkøbing. Han var da 26 år gammel, og samme år i juni indgik han ægteskab med Marie Kirstine Wad. Ejendommen havde han erhvervet få måneder tidligere ved en købekontrakt underskrevet 21. oktober 1791.

Vindfløjen er lavet af ca. 1 mm tyk kobberplade, der er forstærket med kobberbånd langs kanterne. En sløjfeligende top- pryddelse bringer tankerne hen på Louis XVI stilen, der netop var på mode i de år, hvor den unge købmand Husted etablerede sig. Umiddelbart skulle man altså tro, at vindfløjen er lige så gammel, som den selv fortæller, og altså næsten havde kunnet nå om få år at fejre 200 års jubilæum.

Kigger man nærmere på kobberpladen, kommer man imidlertid i tvivl. Den har nemlig gjort tjeneste i et andet element, før

Mammutter indgraveret i væggene i Les Combarelles-hulen, Dordogne, Sydfrankrig.

den kom til vejs. Ikke alene er der enkelte huller, som ikke skyldes tæring, men er gamle sømhuller. Spredt tilfældigt er der også indhugget pileformede mærker. Mindst 10-12 stykker kan umiddelbart tælles. Her på museet er vi ikke i tvivl om, hvad det betyder. Kobberpladen er simpelthen et stykke gammel kobberforhudning fra et skib, oven i købet et engelsk krigsskib. Pilemærket bruges stadig på Royal Navys materiel, og vi kender det især fra de talrige fund fra »St George«, forlist ved Thorsminde 1811.

De første forsøg med kobberbeklædning af skibenes skrog under vandlinjen blev gjort i den engelske flåde i 1761. Kobberforhudningen tjente først og fremmest som be-

Vindfløj fra »Den gamle Købmandsgaard«, Ringkøbing. Fot. Jørgen Borg.

skyttelse mod angreb af pæleorm, men var også virksomt mod begroninger. Omkring 1780 var brugen almindelig på alle større skibe, men først i 1783 lykkes det Royal Navy at løse de mange problemer, der var forbundet med kobberforhudningen. På skibe samlet med jernnagler opstår der i saltvandet en galvanisk strøm mellem jernet og kobberet. Så det var temmelig problematisk at beklæde ældre skibe med kobberplader. Om bunden faldt ud, fordi den var ædt op af pæleorm, eller fordi jernsamlingerne blev tæret bort, kunne jo nærmest komme ud på ét. På nyere skibe som f.eks. »St George«, der blev søsat 1785, løste man problemet ved at samle skroget med svære kobbernagler.

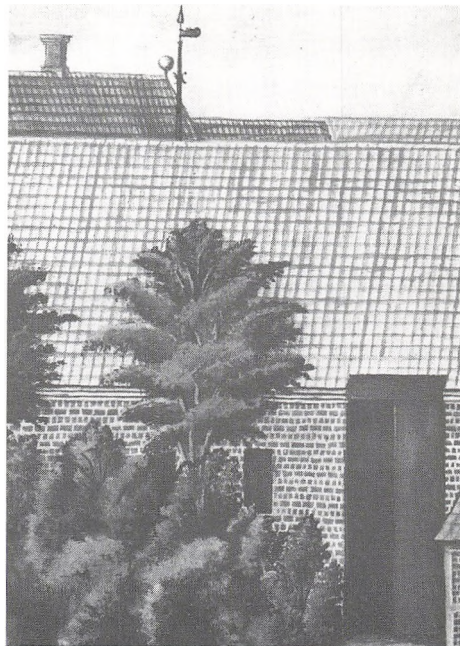
For at vende tilbage til vindfløjen kommer vi til at spørge, hvornår har Chr. Husted egentlig anskaffet den, og hvor har blikkenslageren skaffet kobberpladen fra? Den er næppe købt som skrot i England.

Dels omsmeltede Royal Navy selv sit kobber, og dels var det sjældent, at man på den tid sendte skib fra Ringkøbing til England. Derimod havde man livlig forbindelse med Amsterdam, hvor man blandt andre varer også købte jern- og kobberskrot til byens smede og blikkenslagere. Det kan i den forbindelse indskydes, at Ringkøbings gamle alarmtromme fra 1700-tallet faktisk er prydet med Amsterdams byvåben og må være købt brugt hernede. Med hensyn til vindfløjens kobber er der dog nok en alt for teoretisk mulighed at spekulere på, om det er kommet vejen via Amsterdam. Nej, her på Vestkysten er det mest nærliggende at tro, at kobberpladen stammer fra en stranding og er blevet købt på strandauktion. Og så er vi pludselig fremme ved den store julekatastrofe ved Thorsminde i 1811. Det er den eneste stranding af britiske orlogsskibe på vores del af kysten, som man kender til.

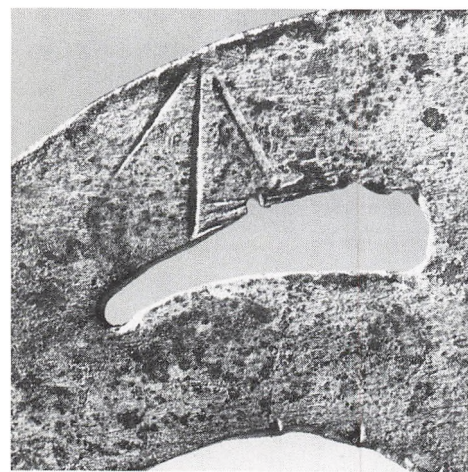
Skroget af »St George« ligger stadig på

havets bund, så det er næppe herfra, der er kommet kobberforhudning i land. Derimod blev »Defence« slået totalt til vrag i brændingen, og store flager af skibets sider drev ind på land, hvor de efterfølgende er blevet solgt på auktion og hugget op. På museet tror vi derfor helt enkelt, at vindfløjen er lavet af kobberforhudning fra »Defence«, og at Chr. Husted ikke har ladet vindfløjen forfærdige straks, da han etablerede sig, men at den er kommet til senere.

Chr. Husted døde i 1833, og købmandsgården blev året efter overtaget af en brorsøn, der og så hed Chr. Husted. I hans tid har maleren Jesper Kierkegaard i 1847 udført ikke færre end tre farvelagte prospekter af den ærværdige firlængede købmandsgård. På et af dem ser man gården fra bagsiden mod nord. Over taget på nordlængen rager vindfløjen op. Men om den skal forestille at være anbragt på tagryggen eller sidder på en stang inde på gårdspladsen er svært at afgøre.

Vindfløjen genkendes tydeligt på dette udsnit af Jesper Kierkegaards prospekt af konsul Hustedes gård fra 1847. Fot. Jørgen Borg.

Royal Navy's pil på detailudsnit af vindfløjen. Fot. Jørgen Borg.

I brandtaksationer og andre gamle bygningsbeskrivelser omtales vindfløjen ikke. Den har nemlig ikke være skatte- eller forsikringsobjekt! Chr. Husted »den ældre« foretog frem til 1806 en lang række om- og tilbygninger af sin gård. Nordlængen, der ses på Jesper Kierkegaards prospekt synes at være kommet til i denne periode. I dag er den forlængst blevet afløst af en nyere bygning. Med en vejrhane på toppen sidder stangen med den gamle vindfløjs afløser nu og pryder tagryggen på købmand Morten Madsens lagerbygning. Sådan skal det bare gøres, og på museet er vi meget glade for at have fået et stykke rigtig Ringkøbing historie indlemmet i samlingen.

Skjern-Egvad Museum

Skjern-Egvad Museum arbejder i øjeblikket på højtryk for at realisere tankerne om *økomuseet*, som Kim Clausen har skitseret i FRAM 1986. Arbejdet er i planlægnings- eller rettere produktudviklingsfasen, som sidst på året skal munde ud i en projektbeskrivelse i form af en rapport til Danmarks Turistråd, der har finansieret arbejdet.

Ved Fahl Kro afholdt museet i samarbejde med forskellige organisationer og frivillige et historisk dyrskue, som blev en stor publikumssucces. Det lykkedes at samle en række gamle husdyrracer, bl.a. jyske heste, gråbroget kvæg (incl. museets egne dyr naturligvis), landgeder, kaniner samt gl. danske høns og gæs. På dyrskuet kunne man også se 15 funktionsdygtige veterantraktorer, og desuden var boder og beværtnings-telte med til at skabe stemning.

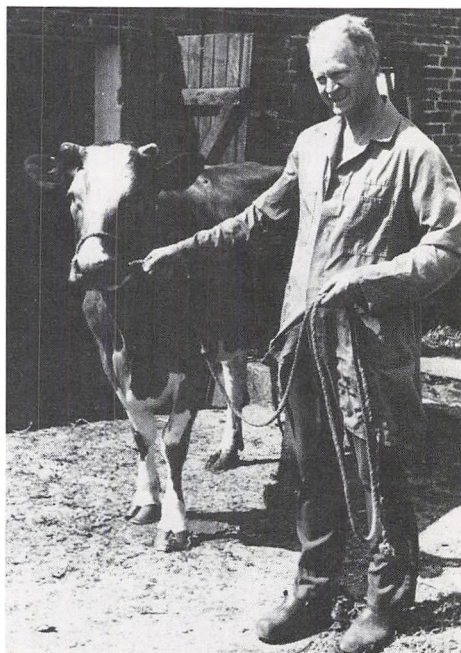
Dyrskuets hovedformål har været at øge interessen for de gamle husdyrracer, som i disse år står overfor truslen om udslettelse.

Museets nyerhvervelse, jollen »Laurids Fahl«, har i sommer været indsat som sejlede naturskole med udgangspunkt fra Bork Havn. Hver tirsdag har skolebørn fået lejlighed til at prøve en tur på fjorden, og ideen har været at vise fiskeriet i ældre og nyere tid. Børnene har således været med til hele arbejdsprocessen: røgtning af garnene, som har været sat aftenen i forvejen, rensning af skrubberne og ordning af garnene til næste tur.

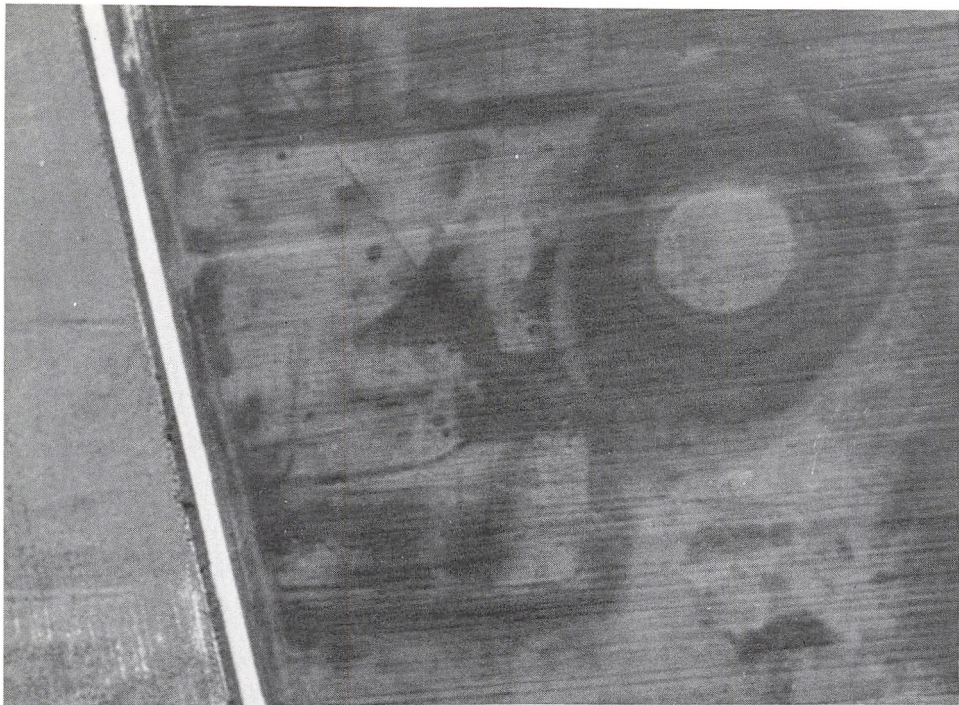
Naturskolen har været en stor succes, som turister også har haft lejlighed til at prø-

ve. Det er således blevet til adskillige daglige ture i sommerens løb.

Den tørre sommer i 1989 gav særdeles gode betingelser for at foretage luftrecognitionser efter jernalderlandsbyer, middelalderborge og andre spor i kornmarkerne. Det man egentlig kan se fra luften er de steder, hvor kornet på grund af f.eks. stolpehuller, brønde eller voldgrave har haft særligt gode vækstbetingelser. Dette medfører, at kornet her står grønnere og højere. Et jernalderhus afslører sig således som to parallelle rækker pletter over en strækning på 20-30 m eller mere.

Museets gråbrogede ko præsenteres af gdr. Eilif Olesen, Nr. Bork. Foto: Olav Martinsen.

Tomten af voldstedet Nørkærgaard, der blev ødelagt af en stormflod i 1634, tegner sig tydeligt i markerne lidt nordvest for Nørre Bork. Til højre ses en lys cirkel. Her har selve voldanlægget ligget, sikkert med en sten- eller træbygning på toppen. Omkring anlægget ses en bred, mørk cirkel, der forsætter i et firkantet mørkt. Dette er sporene af de indre voldgrave, der sikkert har omgivet borgens hovedbygning og avlsbygninger. Foto: Torben Egeberg Hansen.

Arkæologi fra luften giver overblik og hurtige resultater, der ofte erstatter måneders bekosteligt udgravningsarbejde. Det er især i de lavtliggende sogne langs Ringkøbing Fjord, at sporene er tydeligst. Her har museet nu kendskab til ret mange store landsbybebyggelser fra jernalderen. F.eks.

viser der sig et spændende mønster med to store landsbyer nogle hundrede meter fra de nyere tids landsbyer og kirker i henholdsvis Nørre og Sønder Bork. Her afslører sporene i kornmarkerne, at de nuværende landsbyer har rødder langt tilbage i tiden.

Også Fritz Sybergs træsnit af sin hustru Anna Syberg lå gemt i Buchholtz' kosteskab.

Struer Museum

Forfatteren Johannes Buchholtz var i sin tid en central figur i Struer. Bl.a. var det ham, der oprettede Struer museum, og i dag indgår hans smukke og særprægede hjem som en del af musets faste udstilling.

Fra tid til anden dukker der nyt materiale op, som fortæller om Johannes Buchholtz og hans mangeartede virke. Det har i den forløbne sæson givet anledning til to særudstillinger.

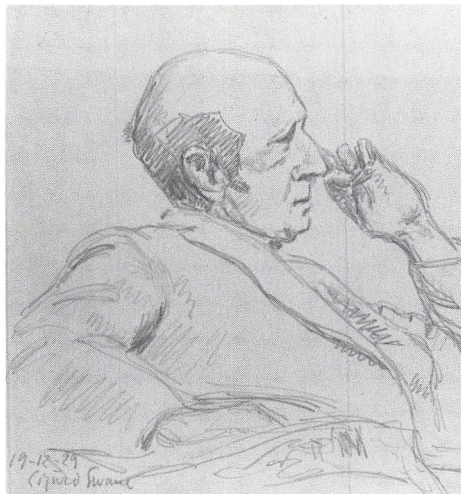
Buchholtz og ægte Struer Grovbrød

Under denne titel lancerede museet sin november-udstilling, der handlede om, hvordan en gammel bondeopskrift via Johannes Buchholtz' mellemkomst blev til en efterspurgt industriel mærkevare. Selve denne historie, der dannede baggrund for udstillingen, er mere udførligt omtalt andetsteds i denne årbog og skal derfor ikke genfortælles her.

I udstillingen kunne bl.a. ses det gamle komfur, hvor Buchholtz først bagte sit grovbrød, fotografier og genstande fra den gamle rugbrødsfabrik, dokumenter der belyser historien om, hvordan grovbrødet fandt vej til kongehuset, en film om rugbrødsfremstilling i Struer i 30'erne og som prikken over i'et fik publikum også lejlighed til at smage. Det var nok især det sidste, der var årsag til, at udstillingen blev noget af et tilløbsstykke for egnens skoleklasser.

Stor kunst i lille kosteskab

Årets clou var imidlertid det fund, som mu-

Blandt de kunstværker, som Struer museum nylig fandt i Johannes Buchholtz' hus, var Sigurd Swanes portrættegning af forfatteren.

set ved et tilfælde gjorde i Buchholtz' hus. Under oprydning i huset fandt personalet en løs nøgle, som efter flere forgæves forsøg viste sig at passe til et undseligt kosteskab på trappegangen. Og ud væltede en værdifuld og hidtil ukendt samling af tegninger og grafik fra 1910'erne og 20'erne. Samlingen viste sig at omfatte værker af kendte kunstnere som Sigurd Swane, Niels Hansen, Albert Naur, Jean Gauguin, Kristen Bjerre, Holger Drachmann, Fritz Syberg, Vilhelm Lundstrøm m.fl. Mange af disse kunstnere er kommet som gæster i Buchholtz' hus, der i mellemkrigstiden var samlingssted for forfattere og billedkunstnere fra hele landet. Og Buchholtz har utvivlsomt fået størstedelen af værkerne foræret af sine gæster.

Det bemærkelsesværdige kunstfund blev nødtørftigt registreret, og et udvalg af de bedste ting blev i hast arrangeret som mu-

Museumsinspektør Thomas Bloch Ravn med byens tromme, den ældste brandalarm, foran Det gamle Sprøjtehus, Struers nye selvbetjeningsmuseum.

seets sommerudstilling. Den sjove historie havde god gennemslagskraft i agurketidens aviser – hvilket da også tydeligt har kunnet mærkes på besøgstallet.

Det gamle sprøjtehus

Efter flere års tilløb kunne Struer museum i denne sommer åbne byens gamle sprøjtehus som mini-brandværnsmuseum. I den anledning var der brandtilbud i byens forretninger, og ved åbningen, hvortil hele byen var inviteret, blev der spillet brandgo' børne-rock.

Det gamle sprøjtehus vil herefter hver sommer være åbent som selvbetjeningsmuseum, hvor publikum gennem store glasrunder kan se husets indre og udstillingens klenodier. En hestetrukken »kommunesprøjte«, hvor konservatorer har afdækket de originale farvelag og stafferinger. En slangevogn, en håndkraftssprøjte, brandspand m.v. Kunstneren Kresten Rusbjergs tegn-

ger af byens tre brandstationer gennem tiden. På plancher kan publikum følge brandslukningens historie og se, hvordan brandsvendene er blevet alarmeret. Bytrommen, som sidst blev brugt i 30'erne, ligger her side om side med nutidens trådløse alarmering klar til at modtage museets gæster.

Museets nye ansigt

Også museets hovedbygning, den gamle Torngård, har gennemgået en gevaldig ansigtsløftning. Sidste sæson var museet plaget af gadeomlægning og diverse opgravninger, og det har nu givet bonus i form af en markant synliggørelse af den smukke museumsbygning. Fortovet er blevet ført ind gennem museets forhave. Foran facaden er anlagt et bed med roser af gamle sorter, og der er etableret et lille stenpikket »torv« med parkbænk. Den tidligere sti til publikumsindgangen er erstattet af et bredere indgangsparti med bordoir-sten og stenpikning. Og endelig har en kraftig beskæring af de gamle lindetræer skabt lys og luft og dermed forhåbentlig lettet publikums adgang til museet betydeligt.

Struer museum efter ansigtsløftningen.

INDHOLD

Thomas Bloch Ravn:

Johannes Buchholtz, digterhuset
og den gode lille by

Hans Rostholm:

Nye udgravninger ved Herborg

Ellen Damgaard:

Med på Moden. Studier i manufakturhandelens
historie i Lemvig fra 1846 til nutiden

Per Hauge Mortensen:

Om toldregnskabers troværdighed.

Nogle eksempler fra perioden 1750-1800

Jens Aarup Jensen:

Brikkerne faldt på plads

Gudrun Gormsen:

Slægtskab og naboskab.

Belyst med eksempler fra en hedebondes dagbog

Kim Clausen:

Skjern-Egvad Museum 60 år

Søren Toftgaard Poulsen:

Husdyr på museum

– eller levende museumsgenstande

Glimt fra museernes arbejdsmark

